

P R O V O C A T I O

NUMMER 1 | 2015

EN FLERVETENSKAPLIG TIDSKRIFT
FÖR MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

Provocatio | Avdelningen för mänskliga rättigheter
Historiska institutionen | Lunds universitet | Box 192, 221 00 Lund
provocatio@mrs.lu.se | <http://journals.lub.lu.se/index.php/prvc/index>

ISSN (elektronisk resurs): 2002-1631

ISSN (print): 2002-164X

Nr. 1 | Redaktörerna har ordet

Med detta nummer lanseras *Provocatio*, en flervetenskaplig tidskrift om mänskliga rättigheter. *Provocatio* ges ut av Avdelningen för mänskliga rättigheter vid Lunds universitet och syftar till att vara en arena för kritisk och konstruktiv diskussion. Tidskriften är en vidareutveckling av den skriftserie som vi har gett ut i sju volymer sedan 2010 och som innehåller nedkortade och omarbetade versioner av uppsatser skrivna av studenter på kandidatprogrammet i mänskliga rättigheter i Lund. *Provocatio* ska, liksom den tidigare skriftserien, i första hand erbjuda en möjlighet för studenter i mänskliga rättigheter att göra sina arbeten tillgängliga för en bred läsekrets, men kommer även att publicera arbeten av doktorander och forskare samt studenter på andra utbildningar.

Detta nummer innehåller fyra artiklar skrivna av studenter som läser mänskliga rättigheter här i Lund: Rebecka Karlsson skriver om svensk biståndspolitik och Henrietta Olsson analyserar tre olika filosofiska teorier om mänskliga rättigheter. Josefine Thorén diskuterar synen på ”den dåliga kvinnan” i katolska texter och Alexandra Maliganis skriver om genus och normkritik i förskolan. Samtliga dessa artiklar började sina liv som uppsatser på kandidatprogrammet i mänskliga rättigheter.

Utöver dessa nyskrivna studentarbeten innehåller numret tre studentarbeten som nu tillgängliggörs igen efter att först ha publicerats i den skriftserie som *Provocatio* ersätter. De är Jonna Jansson som skriver om statslöshet, Mikael Silfors som behandlar EU, handel och mänskliga rättigheter samt Mei Chang Connie Tran som diskuterar asylprocessen på Malta.

Dessutom innehåller numret tre texter av lärare vid avdelningen för mänskliga rättigheter. Lina Sturfelt recenserar en bok om de mänskliga rättigheternas historieskrivning, Christopher Collstedt analyserar rättsliga diskurser om män som offer för våldsbrott och Lena Halldenius reder ut begreppen om vad diskriminering egentligen är.

Jonna Jansson, Andreas Tullberg, Lena Halldenius
Redaktörer för *Provocatio*s första nummer

<i>Rebecka Karlsson</i> Svensk biståndspolitik utifrån ett rättighetsperspektiv	7
<i>Henrietta Olsson</i> How to understand the concept of Human Rights	21
<i>Josefin Thorén</i> The female rebel – the 15 th century witch that never died A trans-historical comparative content analysis between the 15 th century's <i>Malleus Maleficarum</i> and modern papal writings searching for the female ideal.....	35
<i>Alexandra Maliganis</i> "Barn ska få vara barn" En intervjustudie kring könsneutralitet, normkritik och genuspedagogik i förskolan	49
<i>Lena Halldenius</i> Tre frågor om diskriminering	63
<i>Christopher Collstedt</i> Den våldshärjade manskroppen Synen på män som offer för våldsbrott under 1990-talet.....	79
<i>Jonna Jansson</i> Statslöshet – mellan stagnation och rörelse	95
<i>Mikael Silfors</i> EU som rättighetsgivare genom handelsavtal	109
<i>Mei Chang Connie Tran</i> Brister i intervjuprocessen Ett hot mot personlig säkerhet?.....	123
<i>Lina Sturfelt</i> Första världskrigets katastrof och vägen från humanitära rättigheter till mänskliga rättigheter Recension av Bruno Cabanes, <i>The Great War and the Origins of Humanitarianism 1918–1924</i> , Cambridge University Press, Cambridge, 2014.....	135

Svensk biståndspolitik utifrån ett rättighetsperspektiv

Rebecka Karlsson

Biståndspolitik och fattigdomsbekämpning

Fattigdom och fattiga människor har alltid varit en del av världsordningen, men acceptansen för fattigdom är en föränderlig trend som de senaste årtionden gått raskt nedåt. Det är ett ämne som väcker många känslor och otaliga åsikter, samtidigt som nästan ingen skulle säga sig vara emot fattigdomsminskning. Det existerar sålunda något slags normativ samstämmighet kring att uppdelningen mellan fattiga och rika är orättvis. Trots detta är det ett problem som under en lång tid varit utan lösning. Metoden för att bekämpa fattigdom har länge varit biståndsgivning, och inom den diskursen diskuteras bland annat huruvida bistånd hjälper överhuvudtaget och hur relationen mellan bistånd och ekonomisk tillväxt ser ut. Det gängse sättet att mäta minskning av fattigdom och biståndets framgång är just ekonomisk tillväxt, en metod som dock ifrågasätts av många som hävdar att det inte alls finns en korrelation dem emellan. Hur Sverige ser på fattigdomsbekämpning, bistånd och sitt ansvar som rikt och utvecklat land är det jag intresserat mig för i denna undersökning.

Den svenska regeringen gav i mars år 2014 ut skrivelsen *Biståndspolitisk plattform*¹ som ett vägledande policydokument med syfte att ge

¹ Skrivelse 2013/14:131. Regeringskansliet. *Biståndspolitisk plattform*.

biståndspolitiken en tydlig riktning och vara utgångspunkten för hur regeringen styr svenskt bistånd. Intentionen med denna studie är att utvärdera och kritiskt granska svensk biståndspolitik som den uttrycks i *Biståndspolitisk plattform*. Genom en analys av plattformen ur ett rättighetsbaserat perspektiv inspirerat av Thomas Pogges teorier framträder det hur svensk biståndspolitik förhåller sig till mänskliga rättigheter. Perspektivet konkretiseras genom att fokusera vid begreppen *moraliskt ansvar*, *institutionell ordning* och *prioritering av de fattigaste*. Frågan undersökningen ställer är hur regeringen hanterar och arbetar med dessa tre begrepp, uttalat eller underliggande. Det Pogge-inspirerade perspektivet fungerar som normativ utgångspunkt för god global politik, vilket sedan använts för att utvärdera huruvida detta uppnås i svensk biståndspolitik.

Det framkommer i studien argument för att svensk biståndspolitik till viss del bejakar ett moraliskt ansvarstagande för människor som lever i fattigdom eller under förtryck, men att Sverige *inte* erkänner sitt ansvar som del i en institutionell världsordning som aktivt gör människor fattiga, samt att de allra fattigaste *inte* prioriteras högst.

Pogges utgångspunkt när det gäller mänskliga rättigheter är att stater och institutioner är skyldighetsbärare, och det är de som står ansvariga för att se till att alla människor har möjlighet att åtnjuta sina rättigheter. Denna institutionella syn på mänskliga rättigheter är förhållandevis ovanlig, då Pogge fokuserar på vem som är skyldig att uppfylla de mänskliga rättigheterna och vad människorättskränkningar innebär, inte på vilka specifika rättigheter som existerar. Pogge påpekar att all problematik kring fattigdom kan spåras till, samt lösas av, två artiklar i FNs allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna: artikel 25, om att alla människor har en mänsklig rättighet till grundläggande förnödenheter, och artikel 28, om att alla människor har rätt till en social och internationell ordning där alla rättigheter i förklaringen kan förverkligas². Pogge hävdar att det är en konkret människorättskränkning att institutioner aktivt gör människor

² UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 december 1948, 217 A (III), åtkomst 4 augusti 2015.

fattiga, ställer sig passiva till fattigdom, och inte agerar, hjälper och förbättrar efter sin förmåga. Det är den rådande globala ordningen som står ansvarig för världens ekonomiska ojämlikhet och därför har rika stater och institutioner en skyldighet att förbättra situationen för fattiga människor, och sålunda bekämpa fattigdom. Skyldigheten är både juridisk, eftersom länder lagstadgat om den allmänna förklaringen och sålunda lovat följa den, men även moralisk, eftersom det är ett ansvar som sträcker sig över lagar, då Pogge förutsätter att mänskliga rättigheter existerar även i länder som ej lagstadgat om dem. Pogge poängterar att skulle det moraliska ansvaret tas på allvar är det fullt möjligt att utrota extrem fattigdom, varför de allra fattigaste bör prioriteras.³

Moraliskt ansvar

Biståndspolitisk plattform uttrycker följande: ”Trots de senaste decenniernas stora framsteg lever fortfarande över en miljard människor i extrem fattigdom”⁴. Som ett av världens rikaste, mest demokratiska och mest jämställda länder har Sverige ett moraliskt ansvar. Det innebär enligt Pogge att upphöra med, samt kompensera för handlingar som aktivt skadar eller försämrar situationen för fattiga människor. Det betyder även att kompensera för den ojämlika världsordning som är ett faktum av många olika anledningar och som delar av världens befolkning orättvist missgynnas av enbart beroende på var de föds och växer upp.⁵

Ett moraliskt ansvarstagande kommer till uttryck i plattformens huvudmål – ”att skapa förutsättningar för bättre levnadsvillkor för människor som lever i fattigdom och förtryck”⁶. Plattformen kungör i anknytning till det moraliska ansvaret att svenskt bistånd ska vara tydligt i

³ Thomas Pogge ”Severe Poverty as a Human Rights Violation”, i Pogge (red.), *Freedom From Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Very Poor?*, Oxford: Oxford University Press, 2007, sid. 11, 14-15, 25, 52-53.

⁴ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 7.

⁵ Pogge, 2007, sid. 40-41, 52-53.

⁶ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 5.

sina värderingar, vilket innebär att utgå ifrån ett fattigdomsperspektiv och ett rättighetsperspektiv. Fattigdomsperspektivet beskrivs vara en mångdimensionell syn på fattigdom med varje individs egna erfarenheter och förutsättningar i fokus. Det är utifrån övertygelsen om människans egenmakt, att människor själva innehar den kapacitet som krävs för att definiera sina problem och agera för att hantera och lösa dem, som regeringen intar det uttryckta fattigdomsperspektivet. Vidare skriver de att fattiga människor inte ses som objekt och passiva mottagare, utan som subjekt och aktörer.⁷ Detta går delvis i linje med Pogge, som hävdar att det krävs en förändrad inställning i världssamfundet, vi måste sluta se på fattiga som människor i behov av hjälp, och börja inse att det är på grund av världens beskaffenhet – den globala ordning de rika länderna upprätthåller – som fattigdom fortsätter att existera.⁸ Plattformen visar visserligen på en förståelse för att det inte handlar om att ”snälla” Sverige ska rycka ut med sina outtömliga resurser och rädda människor i nöd, utan att inställningen är ett moraliskt ansvarstagande som utgår ifrån fattiga människors egna perspektiv. Dock ger plattformen inte uttryck för en medvetenhet om att ansvaret beror på hur den rådande världsordningen ser, och har sett ut, än mindre erkänns Sveriges delaktighet i upprätthållandet av den världsordningen.

Rättighetsperspektivet är enligt plattformen en central utgångspunkt för Sveriges utvecklings- och biståndspolitik. Perspektivet innebär, som tidigare nämnts, att svensk biståndspolitik utgår ifrån FNs allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna, härefter benämnd UDHR, och andra ratificerade konventioner. Individfokus poängteras återigen, nu genom plattformens grundläggande principer för rättighetsperspektivet: icke-diskriminering, deltagande, öppenhet och insyn, samt ansvarstagande och ansvarsutkrävande. Regeringen framhåller även att perspektivet innebär att både få mottagarstater att tillförsäkra människor mänskliga rättigheter, men

⁷ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 5, 10-12.

⁸ Thomas Pogge, *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*, 2. upplagan, Cambridge: Polity, 2008, sid. 30.

även att öka människors möjligheter att göra anspråk på rättigheterna själva.⁹ Rättighetsperspektivet är i linje med gängse internationella moralprinciper, och stämmer väl överens med rätten till att leva i en social och internationell ordning som uppfyller de andra mänskliga rättigheterna.¹⁰ Noterbart är dock att plattformen även uttrycker att varje stat ”har det grundläggande ansvaret för att tillgodose medborgarnas rättigheter [även] för att skapa förutsättningar för fattiga människor att ta sig ur fattigdom och förtryck”¹¹. Det är tydligt att ansvaret för utveckling och uppfyllelse av de mänskliga rättigheterna ligger på staten själv. Hur detta sammankopplas med Sveriges ansvar och plattformens mål om att skapa förutsättningar för bättre levnadsvillkor är desto mer otydligt. Att prioritering av ansvar uteblir skapar en öppning för förvirring och svårigheter att utkräva till exempel kompensation för vår ojämlika världsordning. Utifrån UDHR är Sverige förpliktigad att respektera och tillförsäkra alla människors rätt till en social och internationell ordning vari de mänskliga rättigheterna kan förverkligas¹². Det essentiella är uppfyllelse av rättigheter, men på grund av otydligheten kring ansvar är det svårt att se hur dessa rättigheter faktiskt kommer att tillförsäkras.

Genom att ha ratificerat UDHR inbegrips även efterföljelse av artikel 25, som deklarerar alla människors rätt till grundläggande förnödenheter. Den rättigheten figurerar inte explicit i plattformen, däremot uttrycks målet med svenskt bistånd vara ökade levnadsvillkor, vilket kan härledas till de förnödenheter artikeln talar om: mat, boende, kläder och så vidare. Det kan följaktligen hävdas att artikel 25 finns med som underliggande syfte, men inte i den mån att Sverige erkänner sitt moraliska ansvar att tillgodose alla människors rätt till exempelvis mat och boende. Eftersom *Biståndspolitisk plattform* har ett rättighetsperspektiv som uttalat utgår ifrån UDHR är ovanstående två artiklar väsentliga och borde finnas med i svensk

⁹ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 11-12.

¹⁰ *Universal Declaration of Human Rights*, 1948, art. 28.

¹¹ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 47.

¹² *Universal Declaration of Human Rights*, 1948, art. 28.

biståndspolitik; plattformen nämner dock ingen artikel specifikt vilket är problematiskt.¹³ Om dessa två artiklar skulle tas på allvar skulle inställningen till fattigdom väsentligt förändras, förmodligen och förhoppningsvis biståndsdiskursen i Sverige likaså.

Den viktigaste slutsatsen hittills är att *Biståndspolitisk plattform* mycket bristfälligt tar upp Sveriges moraliska ansvar. Att Sverige har ett moraliskt ansvar uttrycks men vad det beror på och innebär förklaras ej. Det finns inslag i plattformen som motsäger ansvarstagandet; exempelvis att det är mottagarstaterna som i första hand äger ansvaret. Plattformen brister även i att redogöra för hur individfokus kommer i funktion och implementeras i praktiken, samt vad rättighetsperspektivet och UDHRs artiklar betyder inom svenskt bistånd.

Institutionell ordning

De allra flesta bestående människorättsproblem idag har orsakats av institutioner; bristfälliga institutioner i fattiga länder och den globala institutionella ordningen vidmakthållen av rika länder. Så som den institutionella ordningen upprätthålls i internationell lag står den skyldig till en kollektiv människorättskränkning, kanske den allra största i mänsklighetens historia. Att undvika att bidra till fattigdom är dessutom fullt möjligt.¹⁴ Den globala institutionella ordning som nu råder har exempelvis ett oförsvarbart inslag som Pogge kallar för *the resource privilege*, resursprivilegiet, vilket innebär att även korrupta statsledningar i fattiga länder kan sälja landets naturresurser på den internationella marknaden utan att det kommer befolkningen till del och utan deras samtycke. Detta exemplifierar tydligt hur oräddvinst den globala institutionella ordningen är konstruerad. Att avskaffa resursprivilegiet skulle vara ett förhållandevis enkelt sätt att förbättra fattiga länders möjlighet till utveckling.¹⁵

¹³ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 11.

¹⁴ Pogge, 2007, sid.52-53.

¹⁵ Ibid, sid. 48-49.

När *Biståndspolitisk plattform* talar om institutioner handlar det om att bygga upp fungerande institutioner i mottagarländerna. Fungerande institutioner och ökad demokrati kopplas samman gång på gång och anses vara en vinnande kombination för ett effektivt bistånd. Ur plattformens synvinkel är det en grundsten i hela biståndskonstruktionen och återkommer i alla biståndspolitiska delmål.¹⁶ Regeringen framhäver att mottagarstater och samhällsliga institutioner är viktiga samarbetspartners för svenskt bistånd. Detta kallas *ägarskap*, att mottagarländerna själva ska *äga* sin utveckling. Följden blir ett nära partnerskap, även kallat samverkansarbete, med de länder Sverige ger bistånd till. Det innebär att det civila samhället och näringslivet i mottagarländer får en viktigare roll, särskilt i länder med svagt styre där det nationella ägarskapet ej är tillförlitligt.¹⁷ Det är ett förhållandevis nytt och innovativt förhållningssätt till bistånd och fattigdomsbekämpning som läggs fram i plattformen, men det samstämmer väl med internationell politik och internationella överenskommelser. I forskning poängteras återkommande vikten av ett kontextbaserat bistånd. Många låginkomstländer har blivit medelinkomstländer medan andra länder (främst länder som genomgått konflikt) har haft en mycket långsammare utveckling. Ett flertal studier har undersökt anledningen till detta: vad är det som gör att vissa länder har en god utveckling och andra inte? Den enda generella slutsatsen som kunnat dras är att det inte finns några generella slutsatser. Varje land är unikt och kräver anpassning därefter.¹⁸ Det är sålunda positivt att plattformen bejakar samverkansarbete och till viss del ett kontextbaserat förhållningssätt.

Plattformen betonar att globala problem kräver globala lösningar och att samverkan mellan bilateralt bistånd, multilateralt bistånd och bistånd via EU är eftersträvansvärt och betydelsefullt för att nå goda resultat. Regeringen bedömer att Sverige har goda möjligheter att påverka det

¹⁶ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 9, 18, 20, 25.

¹⁷ Ibid, sid. 41, 44, 48.

¹⁸ Bertil Odén och Lennart Wohlgemuth, ”Svenskt utvecklingssamarbete 50 år”, *Perspectives* Nr. 23, Göteborgs Universitet, 2012, sid. 43.

multilaterala systemets och biståndets riktning, samt att Sveriges ställning som trovärdig givare innebär inflytande på den internationella arenan, vilket ger större möjlighet för genomslag för svenska prioriteringar och målsättningar.¹⁹ Att plattformen ger uttryck för vikten av global samverkan måste följaktligen ses som positivt då det tyder på att svenska staten har ett förhållningssätt som går i linje med Pogges globala perspektiv. Det är dock viktigt att inflytandet faktiskt leder till fattigdomsbekämpning och länders utveckling.

I dagens biståndsdiskurs framkommer allt mer en medvetenhet om den globala institutionella ordningen som orättvis. Organisationen Oxfam, som jobbar aktivt med fattigdomsbekämpning och mänskliga rättigheter, skriver i en av sina senaste rapporter om ökad ekonomisk ojämlikhet. Deras undersökning om en orättvis världsordning stämmer väl överens med argumentationen denna studie för; att dagens lagar och regler gynnar de rika och missgynnar de fattiga. Oxfam uttrycker att den rådande verklighet vi lever i består av socialt konstruerade marknader som styrs av institutioner och regeringar, vilka i sin tur står ansvariga mot sina deltagare och medborgare. Problematiken kommer in i samband med att rika gynnas av de satta reglerna, vilket ger en ond cirkel av ökande orättvis fördelning som följd, och en ökning av de ekonomiska klyftorna.²⁰ Det är sålunda allvarligt att denna problematik inte alls kommer till uttryck i *Biståndspolitisk plattform*.

Innan den slutgiltiga versionen av plattformen gavs ut så skickades den, som brukligt är, på remiss till 144 stycken instanser.²¹ I kritik som framförs i GS-nätverkets remissvar poängteras vikten av en mer utvecklad omvärldsanalys för att få större kunskap om fattigdomens strukturella

¹⁹ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 45, 51-52.

²⁰ Oxfam briefing paper, "Working for the few", Oxfam GB for Oxfam International, januari 2014, sid. 10-11.

²¹ Promemoria UF2014/4543/UD/USTYR, Remissammanställning Regeringens biståndspolitiska plattform, Utrikesdepartementet, sid. 5.

orsaker.²² En av de allra viktigaste frågorna som borde tillgodoses i plattformen, men som inte gör det, är som nämnt problematiken med växande ekonomiska klyftor och jordens resursfördelning. Nätverket uppmuntrar plattformens individfokus men framhåller att hållbara strukturella förändringar kräver att människor arbetar tillsammans, vilket ger civilsamhällesorganisationer en framträdande roll. I remissvaret uttrycks vikten av starka institutioner och fungerande samhällsfunktioner som skyldighetsbärare.²³

Sammanfattningsvis kan slutsatsen dras att medvetenhet om en rådande institutionell ordning som aktivt skadar människor i fattigdom inte existerar i plattformen. Sveriges delaktighet i en sådan globalt människorättskränkande ordning erkänns följaktligen inte heller. På grund av det blir moraliskt ansvarstagande, hur det än uttrycks, till viss del menlöst och utan grundläggande syfte.

Prioritering av de fattigaste

Att hjälpa människor som lever i fattigdom och under förtryck ingår i den biståndspolitiska plattformens huvudmål. Varje människas rätt till ett liv i frihet och utan fattigdom är en utgångspunkt som plattformen uttrycker att svensk biståndspolitik ska ha. Längre fram i *Biståndspolitisk plattform* framhåller regeringen att dess specifika målgrupper är kvinnor och flickor i fattiga länder, och de människor som på olika håll lever under förtryck.²⁴ Regeringen grundar prioritering av kvinnor och flickor bland annat genom förklaringen att kvinnor oftare utsätts för könsbaserad diskriminering, generellt innehar mindre makt och färre rättigheter, tjänar mindre pengar, och är särskilt utsatta för våldshandlingar i konfliktsituationer.²⁵ Dessa är

²² GS-nätverket är ett nätverk för generalsekreterare för olika ideella organisationer, driven av samarbetsorganisationen Ideell Arena. Remissvaret är nätverkets gemensamma svar; flera av organisationerna har även skrivit egna remissvar.

²³ GS-nätverket, remissvar.

²⁴ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 5, 12, 16.

²⁵ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 16.

definitivt goda anledningar, och internationellt är prioriteringen viktig eftersom den är förhållandevis ensam i sitt slag; Sverige är ledande i prioritering av jämställdhetsfrågor.²⁶

Vad som är anledningen till att ”människor som lever under förtryck” görs till en biståndspolitisk målgrupp uttrycker inte regeringen explicit. De definierar förtryck som avsaknad av demokrati och mänskliga rättigheter, vilket gör att fokus för att åstadkomma bättre levnadsvillkor för människor under förtryck läggs på just demokratiframjande och människorättsinriktade samarbetspartners.²⁷ Följaktligen är regeringens två uttalade målgrupper för bistånd endast bristfälligt förklarade, särskilt när det gäller vad människor som lever under förtryck innebär. Denna kritik återfinns hos GS-nätverket. De framhåller att varken definition, avgränsning eller prioritering av förtryck framkommer i plattformen.²⁸ Detta är beklagansvärt då en given beståndsdel i biståndsgivning är vem mottagaren är.

Temat *prioritering av de fattigaste* är i grunden en rättighetsprincip som utgår ifrån mänskliga rättigheter och specifikt UDHRs artikel 25, som ger alla människor rätt till en levnadsstandard tillräcklig för den egna och familjens hälsa och välbefinnande.²⁹ Denna rättighet innebär att de som lever ett liv i fattigdom utsätts för en globalt orsakad människorättskränkning. Att prioritera fattiga människor i biståndssammanhang innebär att ta alla människors lika värde och inneboende rättigheter på allvar. Av alla fattiga människor är de allra fattigaste självfallet de som drabbas värst av en ekonomisk ojämlikhet, varför de bör prioriteras. Det närmaste plattformen kommer denna rättighetsprincip är under delmål två, angående ekonomisk tillväxt, och delmål fyra om förbättrad hälsa. Regeringen framhåller att det krävs ekonomisk tillväxt för en hållbar utveckling, under premisen att det kommer de allra fattigaste till del. I fråga om förbättrad hälsa uttrycker

²⁶ Odén & Wohlgemuth, 2012, sid. 38.

²⁷ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 16-17.

²⁸ GS-nätverket, remissvar.

²⁹ *Universal Declaration of Human Rights*, 1948, art. 25.

regeringen att svenska insatser ska prioritera de mest utsatta människorna. Plattformen använder sålunda rättighetsprincipen *prioritering av de fattigaste* i viss mån, men endast i delar av politiken. Det enda tillfället en generell utgångspunkt uttrycks – svenskt bilateralt bistånd ska gå till länder med störst behov – är i anknytning till att biståndet även ska kunna ge gott resultat och ha ett tydligt mervärde.³⁰ Följden blir sålunda ändå att plattformen inte gör en tydlig prioritering av de fattigaste som en övergripande utgångspunkt för svensk biståndspolitik.

Plattformen uttrycker individfokus som särskild biståndsinriktning. Detta poängteras återkommande i många av delmålen samt i andra avsnitt i plattformen. Trots detta är det ett tämligen tydligt givarperspektiv som framkommer. Det uttalas inte uttryckligen men plattformen har en inriktning mot resultatstyrning och ansvarsutkrävande vilket leder mot svenska riktlinjer och modeller, inte mottagarländernas. Trots fokus på mottagarländernas ägarskap, samverkansarbete och partnerskap, så finns det sålunda en genomgående underton av Sveriges perspektiv, ett givarperspektiv.³¹ Detta är problematiskt eftersom det riskerar göra att biståndet handlar mer om Sveriges egenintressen än om mottagarländernas utveckling. Både GS-nätverket och Statskontoret kritiserar plattformen för detta, och även deras uppfattning är att plattformen har ett starkt givarperspektiv som sålunda går emot principen om mottagarnas ägarskap.³² OECD granskar regelbundet medlemsländer och i den senaste granskningen av Sverige, från 2013, uttrycks många lovord om utvecklingspolitiken i Sverige. Det är DAC – Development Assistance Committee – som genomför granskningarna och syftet är att utvärdera och förbättra politiken för utvecklingssamarbete. I anknytning till biståndspolitik uttrycker emellertid DAC kritik som handlar om just prioritering av de fattigaste. De hävdar utifrån Sveriges val av samarbetsländer och kriterier för resursfördelning att svenskt bistånd inte alltid prioriterar de fattigaste

³⁰ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 23, 34, 46.

³¹ Skr. 2013/14:131, *Biståndspolitisk plattform*, sid. 41.

³² GS-nätverket, remissvar; Statskontoret, remissvar, sid. 2.

länderna eller de fattigaste människorna inom landet. Trots biståndsmål om att skapa förutsättningar för bättre levnadsvillkor för fattiga människor och ett perspektiv som ska utgå från den fattiga människan så finns det ett flertal exempel på biståndsmottagare, särskilt inom EU, som är medelinkomstländer.³³

Det går att dra en enkel slutsats av att det fortfarande existerar så svår fattigdom och fortsatt stor nöd för biståndsgivning: vår nuvarande institutionella ordning gör systematiskt fattiga människor ännu mer fattiga.³⁴ Den ekonomiska ojämlikhet som existerar behöver jämnas ut och därför borde utrotningen av extrem fattigdom ges högsta prioritet. Att i första hand prioritera de mest utsatta är en viktig utgångspunkt att deklarerera.

En framtida biståndspolitik

I ljuset av ett rättighetsbaserat perspektiv baserat på Pogges teorier framträder det att svensk biståndspolitik, som den uttrycks i *Biståndspolitisk plattform*, i vissa aspekter verkar i framkant och i andra är förhållandevis uddlös. Det är främst två centrala åtgärder jag argumenterar för att Sverige bör vidta i sin biståndspolitik för att nå en mer gynnsam biståndsgivning. För det första; ett väsentligt medel för att nå fattigdomsminskning är att arbeta utifrån premissen att Sverige är delaktig i vidmakthållandet av en global institutionell ordning som systematiskt kränker människors rättigheter. Rätten till nödvändiga förnödenheter och rätten till en social och institutionell ordning som tillgodoser alla människor de mänskliga rättigheterna är de två rättigheter som i första hand kräver uppfyllelse för att tillintetgöra fattigdom. Beklagansvärt är då att denna institutionella ordning varken erkänns eller nämns i plattformen, vilket gör både syfte och tillvägagångssätt i biståndsgivning betydligt svårare.

³³ OECD, "OECD/DAC Peer Review of SWEDEN", 2013, sid. 5, 38.

³⁴ Pogge, 2007, sid. 52; Pogge, 2008, sid. 52.

För det andra vill jag poängtera dilemmat med fattigdomsbekämpning kontra egenintressen. Att Sverige har ett moraliskt ansvar i egenskap av att vara ett av världens rikaste, mest demokratiska och mest jämställda länder är essentiellt att förstå samt utgå ifrån. Plattformen har ett rättighets- och fattigdomsperspektiv, vilket visar på en förståelse för ett moraliskt ansvarstagande. Det uttrycks däremot även att huvudansvaret för utveckling ligger på mottagarländerna själva, vilket sålunda gör Sveriges moraliska ansvar sekundärt. Tillsammans med en given inriktning på ökad resultatstyrning och ett effektivare bistånd går det att se en tendens mot att biståndspolitiken prioriterar Sveriges egenintressen högre än mottagarländernas behov, vilket är synnerligen problematiskt.

I Oxfams rapport om ekonomisk ojämlikhet finner vi generella rekommendationer för att åtgärda problematiken med den globala världsordning som råder. Dessa inbegriper förändring av internationella skattesystem som möjliggör undanhållande av skatt genom skatteparadis (jämför med *the resource privilege*), stärkta löneförhållanden och arbetarrättigheter, och främjande av jämlikhet och kvinnors möjligheter. De utmanar även regeringar att använda sina skatteintäkter till investering i universell hälsovård, utbildning, och socialt skydd för medborgare.³⁵

Slutligen, för att ytterligare utveckla och förbättra svenskt bistånd behöver Sverige utarbeta och förtydliga hur ovanstående två åtgärder, samt Oxfams rekommendationer, kan integreras i biståndspolitiken.

³⁵ Oxfam, 2014, sid. 3-4.

Referenser

- GS-nätverket, remissvar.
- UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 december 1948, 217 A (III), tillgänglig på: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> [åtkomst 4 augusti 2015].
- OECD, "OECD/DAC Peer Review of SWEDEN", 2013.
- Odén, Bertil & Lennart Wohlgemuth, "Svenskt utvecklingsamarbete 50 år", *Perspectives* No. 23, Göteborgs Universitet, 2012.
- Oxfam briefing paper, "Working for the few", Oxfam GB for Oxfam International, januari 2014,
- Pogge, Thomas, "Severe Poverty as a Human Rights Violation", i Pogge (red.), *Freedom from Poverty as a Human Right: Who Owes What to the Very Poor?*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Pogge, Thomas, *World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*, 2. upplagan, Cambridge: Polity, 2008.
- Promemoria UF2014/4543/UD/USTYR, Remissammanställning Regeringens biståndspolitiska plattform, Utrikesdepartementet.
- Skrivelse 2013/14:131. Regeringskansliet. *Biståndspolitisk plattform*. Statskontoret, remissvar.

How to understand the concept of Human Rights

Henrietta Olsson

The increase of references to human rights in political discussions today, has made the idea almost hegemonic. Can this type of mechanic use of the terminology of human rights be problematic? Critics argue that it is an "empty word"; it lacks any real or deep meaning. Despite the common use of the word, few of us would be able to give a precise definition of the concept. This may stem from the possibility to imagine several different kinds of societies that all include different understandings of human rights.¹

In this article I argue in favour of a functionalist approach to human rights. We need to ask ourselves: what do we want the concept of human rights to achieve? The idea that human rights are a matter of agreement – the deliberative perspective on human rights – is dominating the ongoing debate about the nature of the concept.² Human rights are not something that belongs to the human being by nature, and is therefore dependent on human recognition. I would argue that an understanding of human rights need to meet a criterion, which I choose to call the basic assumption. This basic assumption is that human rights should protect the individual from arbitrary and unjust power.

¹ See for example: Steven Lukes "Five fables about human rights" in *Liberals and Cannibals: The Implication of Diversity*, London: Verso, 2003, pp. 154-170.

² Marie-Bénédicte Dembour. "What are Human Rights? Four Schools of Thought". *Human Rights Quarterly*, 32, 2010, pp. 1-20.

The purpose of this article is to analyse, on the basis of the basic assumption of human rights, three theories to see which of them that best corresponds to the basic assumption. In the theoretical field of human rights, scholars have been putting a lot of effort into trying to create a concept that is independent of context in order to secure legitimacy. The aim has been to unveil the core of the concept, an essentialist understanding of human rights. I argue that this is the wrong way to go, and that it not only risks diluting the concept as such, but that it also misses the very ontological aspect of human rights. Instead, a more contextual understanding of the concept has better chances of meeting the criteria of the basic assumption.

Three different theories

A brief presentation of the three theories is essential in order to understand the analysis. Martha C. Nussbaum's theory, called the capability approach, has had great impact on the human rights discourse over the last decades. Initiated together with Amartya Sen, the aim of the capability approach was to find a new way of theorising about poverty reduction and global justice.³ Now working separate from Sen, Nussbaum has shifted focus in an attempt to create a more holistic philosophical theory about the needs of humans. The capability approach also creates a new way of understanding human rights, focusing more on the objective of the right than the right in itself. Nussbaum is an Aristotelian moral philosopher, and has by Charles Beitz been referred to as a "naturalist".⁴

Compared to Nussbaum, Charles Beitz operates on a higher level, in the sense of theorising about the international community rather than the individual human being. Beitz joins the tradition of John Rawls in his book *The Law of Peoples*, where he argues that human rights are "a special class of

³ Amartya Sen, *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

⁴ Charles R. Beitz *The Idea of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2009, pp. 60-64.

urgent rights”.⁵ As Michael Ignatieff maintains, there is no historical or pragmatic reasons for believing that human rights result in a more correct moral treatment of people.⁶ Beitz argues that the idea of human rights must be embedded in an existing practice. Because of cultural, religious, and philosophical differences in the world, a common ground for human rights based on abstract theory is not possible.

The third philosopher, Philip Pettit, belongs in a republican tradition and has been one of the key persons in developing neo-republicanism in this time. As opposed to Nussbaum and Beitz, Pettit does not have a theory of human rights of his own. Focusing on freedom and the structure of the state, neo-republicanism could yet offer a new way of understanding human rights. It could seem paradoxical to argue that a perspective focusing on the national level of the state could offer a universal theory of rights.⁷ A republican theory of rights also has to be consistent with the republican concept of freedom as non-domination.

These three theories of human rights represent different perspectives in the discourse. The aim of my analysis is to see how the theories correspond to the basic assumption of human rights, and whether we have good reason or not to favour one of these perspectives.

Moral and political perspectives

As one has already noticed, there is a variation in these philosophers’ perspectives on human rights. A method and structure for the analysis is needed and for that purpose I have articulated four central themes. These themes, it could be argued, extends over both moral and political

⁵ John Rawls *The Law of Peoples: With "The Idea of Public Reason Revisited"*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999, p. 79.

⁶ Michael, I. Ignatieff, “Human Rights as Politics II. Human Rights as Idolatry”, *The Tanner Lectures on Human Values*, Delivered at Princeton University April 4-7, 2000.

⁷ Duncan Ivison “Republican Human Rights?” *European Journal of Political Theory* 9 no. 1, 2010, pp. 31-47.

philosophy. When measuring how well the theories correspond to the basic assumption of human rights, it is also of importance to see whether the perspective that we have good reason to argue in favour of is a moral or political one. Or could it be both?

A four-stage model has been created based on these central themes: the first and second (1-2) categories represent a moral perspective and the third and fourth (3-4) categories represent a political perspective. The definition of the moral and the political perspective can only be said to be applicable in this context and has no intention of being a universal definition. This method is a way of identifying a focal point in the theory, not establishing an absolute category.

The four categories are:

1. Human nature

The theory includes a normative idea about human nature. It is a claim that some specific characteristics and abilities constitute the human being as such, which generate a specific moral claim regarding treatment of human beings.

2. Fundamental values

A specific idea about what is morally right or wrong, which creates fundamental values in the theoretical framework. These fundamental values generate a moral imperative regarding the human being and its nature.

3. Agents and status

Instead of a normative idea about human nature, this category covers an idea about the status of the human being in a given society. This idea about status concerns the power relation between individual and the state, individual and groups, as well as individual and individual.

4. Institutionalisation

This category focuses on the institutionalisation of rights, and therefore the institutions in society and the legitimacy of power.

A distinction between the moral and the political perspective has been made. The moral perspective includes an idea about the life of the human being, describes human nature and quality of life. The political perspective is an idea about power relations and the formation of society. With this clarification, we can now move on to the analysis to see how the three different philosophers position themselves.

The four categories will not be analysed separately, but in pairs. This is a consequence of the theoretical relation between the two. The first (1) and third (3) category are related to each other in the sense of theorising about how to understand the individual and its theoretical consequences. The second (2) and fourth (4) will be analysed together since both categories, in different ways, concern what effect rights can or should have.

To clarify before we move on to the analysis, I will analyse these three different theories by using the basic assumption as a benchmark and the four categories of analysis as a method. The aim is to see whether one of these philosophers, in this sense, has a more functional approach to the concept of human rights.

The role of the human being

As a starting point, we need to ask how to understand the role of the human being in each theory and how this view corresponds to the basic assumption of human rights. The fundamental question for the capability approach concerns the position of the individual to be or to do what he or she has the potential of being and doing.⁸ This is based on the Aristotelian idea of an essentialist nature of humans. According to Nussbaum this nature consists of specific capabilities that need to be realised in order for the individual to live a minimally decent life.⁹ Nussbaum's idea about human nature is a

⁸ Martha C. Nussbaum *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2013, pp. 20-23.

⁹ Nussbaum, 2013, pp. 123-132.

normative idea, because it argues that certain conditions need to be fulfilled for the moral standards of a good life to be met. In order to understand the conception of capabilities, we need to make a distinction between internal capabilities and combined capabilities. Internal capabilities are the characteristics of a person, not fixed but dynamic, and together with the social, economic, and political context they form what is called combined capabilities. Combined capabilities should be understood as substantial freedoms; opportunities to choose to act. There is a third type of capabilities: basic capabilities, innate capacities that are a central part of the human nature. The capability approach must be understood as a moral perspective in my definition, since the capabilities constitute the nature of human beings.

Beitz has a more complicated view of the individual in his theory of human rights. As already mentioned, Beitz's idea about human rights is as a normative practice of the international community.¹⁰ The aim of the theory is to create an understanding of human rights that is better suited for the dynamics of the real world. The protection of the individual against unjust and arbitrary exercise of power from the state is the main focus of the theory. Compared to Nussbaum, Beitz has already in his idea of what human rights should be an explicit link to the basic assumption. Here the differences between Nussbaum and Beitz also become obvious; whereas Nussbaum is speaking about the specific human being and its needs, Beitz is speaking about a power relation between the individual and the state and do not bother to say anything about human nature. The central question then becomes: how to understand this power relation? The act of claiming is essential in order to understand what a right really is.¹¹ Human rights are often understood as high-priority claims on some sort of institution. The right-holder is in a position of a legitimate claim, which should protect him or her from unjust power and indecent treatment. Beitz has a different

¹⁰ Beitz, 2009, pp. 13-15.

¹¹ Joel Feinberg. "The Nature and Value of Rights". *Journal of Value Inquiry*, 4, 1970, pp. 243-260.

perspective on the act of claiming, and argues that human rights need not be linked to a claim. Human rights are not rights in a strong sense. Instead, human rights are a special kind of rights that create certain policies regarding the treatment of the people. This puts the individual in a precarious position, where it is not hard to imagine the difficulties in realising and respecting human rights.

The starting point of Pettit's theory is the already existing society, institutional framework, and political context.¹² The individual is a citizen in a state, and each citizen is holding an equal status in the political community. This idea of equal citizenship is linked to Pettit's definition of freedom as non-domination, meaning that one can be free if and only if no one is in a position to arbitrarily interfere in one's choices.¹³ The very existence of domination makes a person unfree. The essential idea in relation to a theory of human rights is the conception of arbitrary domination. Arbitrary should be understood as interference without taking the persons preferences into account. This makes a basic level of equality a necessary condition for freedom. The concept of equality is a matter not only on an interpersonal level, social justice, but also between the state and the citizens, political legitimacy. Just like Beitz, Pettit does relate to the basic assumption more explicitly. We will see how this affects the concept of human rights further on in this article. I would like to emphasize that Nussbaum has not yet been rejected. We cannot evaluate the theories based only on how explicit they are in their references. The theoretical consequences are just as important.

The individual in Pettit's theory is, similar to in Beitz's, primarily an actor in society. Neither Pettit nor Beitz has to reject an idea about human nature, though it is not the focus of their theories. The opposite is the case for Nussbaum. She argues that a decent political society must secure a list of

¹² Philip Pettit, *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 75-77.

¹³ Philip Pettit, *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Oxford University Press, 1999, pp. 52-54.

central capabilities as a threshold level, but this is secondary in the theory compared to the nature of the human being. This, as already mentioned, makes Nussbaum's position an essentialist one. One could argue that the result of Nussbaum's and Pettit's theories does not have to be that different, but what I'd like to point out here is the arguments and how linguistic activity creates a theory's influence on social reality. Pettit argues that only a certain position of the individual in society can guarantee a decent treatment, though it requires a non-dominating power relation. This makes Pettit's individual a "political" being, contrary to Nussbaum's "moral" being.

The impact of rights

Nussbaum's capability approach is not only a theory about the essence of humans, but also a theory about basic social justice. A threshold level of social justice is necessary in order to achieve the key goal: to promote freedom of choice.¹⁴ The state needs to treat people equally in providing for their basic capacity to function in the local society. The concept of equality is therefore not substantially egalitarian, meaning that it allows some people to do better than others. Some will reach the threshold level (based on the conditions in each society), while others will do way better. Based on the idea of the necessity of capabilities to function in one's local context, the threshold level relates to a quite expansive ethical principle.¹⁵ The identification of the importance of functioning in the local society implies a contextual understanding of what a human being needs. Still, there is only a minimum level, which means that the theory allows variations in outcomes as long as everyone's basic capabilities are secured.

So what does this have to do with human rights? By combining the capability approach with rights, each person is given a moral claim to be

¹⁴ Martha C. Nussbaum "Capabilities and Human Rights". *Fordham Law Review*, 66, No. 2, 1997, pp. 273-300.

¹⁵ Nussbaum, 2013, pp. 24-30.

treated not as a means, but as an end. The reference is to Kant's principle, and Nussbaum uses it as a consequence of her idea about the nature of the human being. Rights are understood as combined capabilities, meaning that there is both an internal and an external component needed in order to realise a right:

to secure a right to a citizen in these areas is to put them in a position of capability to go ahead with choosing that function if they should so desire.¹⁶

The value of rights is given by the capabilities that they protect. Nussbaum argues that her theory is a form of political liberalism. But in my distinction between a moral and a political perspective, Nussbaum must be understood as having a moral perspective on human rights. Nussbaum only refers to the perspective of political liberalism in the discussion on how to institutionalise rights. She fails in the attempt to integrate her ethical principle in what should be understood as its political manifestation. As a consequence, she tends to avoid the question of how to secure rights.

While Nussbaum is more concerned about moral values, Beitz only focuses on existing institutions. He argues that institutionalisation of human rights is a matter only for the international community, not the rights-holders.¹⁷ Beitz tries to create a mixed system of international and national institutions that each has a special function in the human rights discourse. Human rights are cosmopolitan and are therefore not only a concern for the nation state, but for the whole international community. How to institutionalise rights becomes a question of how to express this international interest. The goal is to find a balance between national sovereignty and international control. His idea about institutionalisation is not based on a principle but on the factual state of the world order. Beitz is more concerned about the power relation between states than between the

¹⁶ Nussbaum, 1997, pp. 293.

¹⁷ Beitz, 2009, pp. 33-41.

individual and the state. His focus on institutionalisation, rather than on values, puts him in the category of a political perspective on rights. The focus on power relations is noticeable, which at this point seems to correspond well with the basic assumption.

Pettit is more interested in the national level and argues, contrary to Beitz, that only a democratic state can respect and protect human rights. Beitz makes a distinction between liberal democracies and decent societies, just as John Rawls does.¹⁸ Although decent societies are not real democracies, they do respect basic human rights and share a conception of the common good. That is also the reason why the international community has to respect them, even though a liberal democracy is preferable, according to Beitz. Pettit has a narrower view of the definition of democracies.¹⁹ There are two necessary conditions: 1) there must be a protection against individuals being dominated, meaning that each individual needs to be free, and 2) there must be political legitimacy, which means that the people, as a collective, also needs to be free. Institutions in this state must guarantee the equal freedom of all its citizens. This creates the free citizen, the "liber", in the democratic state. This type of state can only become a reality with proper institutions.

The key concept for understanding Pettit's idea about institutionalisation is contestation.²⁰ The basic idea is that if one group (most likely the politicians) would have control of all citizens, this would be an ideal context for domination to occur. The citizens must be able to contest a decision, if they believe that it is contrary to the ideal of non-domination. Pettit explains why there is a need of separation of power:

The assumption is that if power is localised in the sense of accumulating in this or that person, then power is potentially dominating.²¹

¹⁸ Beitz, 2009, pp. 152-158.

¹⁹ Pettit, 1999, pp. 186-188.

²⁰ Pettit, 1999, pp. 171-175.

²¹ Pettit, 1999, pp. 179.

The idea about freedom as non-domination and the function of the political institutions seems to correspond to the basic assumption of human rights. The next step would be to see if protection from domination creates a framework for human rights.

A limited moral perspective

By analysing the three different theories, we have seen that Nussbaum has a moral perspective on human rights while both Beitz and Pettit have a political perspective. This is the analytical foundation for the next step. The question is whether we, by using the basic assumption as a benchmark, have good reasons to favour one perspective over the other. When creating a theory about a social phenomenon, such as human rights, the philosopher not only aims to develop an abstract theory, but also to have an impact on social reality. This, of course, has consequences for us when choosing which theory about human rights that we prefer.

One thing to note about Nussbaum's theory is that *how* capabilities are realised is not of such importance, just *that* they are.²² Nussbaum does not create a system, which we here call institutionalisation, to secure rights. Instead, she prefers to talk about the moral responsibility of the states. These responsibilities are a result of certain moral values, and not of a political system. Remember that a philosopher who has a political perspective on human rights does not need to withhold normative values in his or her theory. I would argue that a political perspective could have an ethical principle as a base, but it has to shift focus to the institutions that can secure rights. The absence of institutionalisation from Nussbaum's theory makes the individuals vulnerable to unjust or arbitrary exercise of power.

We want a theory of human rights that can explain the function of rights in the social context of society. Therefore, we must answer the question: should a theory of human rights primarily cover an essentialist view of the human being, or the nature of power relations and its consequences? In both

²² Nussbaum, 1997, pp. 273-300.

Beitz's and Pettit's theories, the question of how rights are realised is of importance. An institutionalisation of human rights can be a guarantee against arbitrary exercise of power. With that said, they differ in their opinions on how to institutionalise rights. A theory of human rights must cover the power relation between the individual and the state, in order to protect the individual. This function of a right is lost in Nussbaum's theory, and that is the reason why the capability approach does not meet the requirements set by the basic assumption.

Beitz or Pettit?

Nussbaum's moral perspective does not meet the criteria set by the basic assumption, but what about the political perspective? As already seen, Beitz and Pettit differ in their view of the status of the individual and institutionalisation of rights. I argued that a functionalist understanding of rights would be preferable, and therefore use the basic assumption as a tool of assessment. Based on the argumentation above, I find Pettit's theory to stand stronger.

While Pettit is interested in creating a theory that secures individuals from arbitrary power, Beitz is more concerned about international policy making.²³ Whether human rights have their place in the international or in the national context will have consequences for the rights-holders. An inactive rights-holder is more likely to not be part of a system where there is equal distribution of power. Beitz is creating a system, in which the international system seems to have almost all the power. The power will be located to a global elite in global institutions and organisations. We are looking for a system that protects individuals from exactly this.

Pettit manages to create a theoretical ground for institutional protection of human rights. His theory seems to be more consistent with the idea that human rights should protect people from unjust and arbitrary power: both from the state and from fellow human beings. Pettit's theory is the one

²³ Beitz, 2009, pp. 33-41.

closest to the basic assumption of human rights. His theory covers the power relation in a way which appears to theorise about the need of the existence itself of human rights. This is not a final conclusion about the function of human rights, more like a starting point. Pettit has no developed theory of human rights, but the idea about freedom as non-domination seems to have potential for being developed into a theory of human rights.

References

- Beitz, Charles R. *The Idea of Human Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Dembour, Marie-Bénédicte. "What are Human Rights? Four Schools of Thought". *Human Rights Quarterly*, 32, 2010, pp. 1-20.
- Feinberg, Joel. "The Nature and Value of Rights". *Journal of Value Inquiry*, 4, 1970, pp. 243-260.
- Ignatieff, Michael, I. "Human Rights as Politics II. Human Rights as Idolatry", *The Tanner Lectures on Human Values*. Delivered at Princeton University April 4-7, 2000.
- Iverson, Duncan. "Republican Human Rights?" *European Journal of Political Theory*, 9, no. 1, 2010, pp. 31-47.
- Lukes, Steven. "Five Fables About Human Rights" in *Liberals and Cannibals: The Implication of Diversity*, London: Verso, 2003.
- Nussbaum, Martha C. "Capabilities and Human Rights". *Fordham Law Review*, 66, no. 2, 1997, pp. 273-300.
- Nussbaum, Martha C. *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2013.
- Pettit, Philip. *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Pettit, Philip. *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Rawls, John. *The Law of Peoples: With "The Idea of Public Reason Revisited"*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.
- Sen, Amartya. *Development as Freedom*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

The female rebel – the 15th century witch that never died

A trans-historical comparative content analysis between the 15th century's *Malleus Maleficarum* and modern papal writings searching for the female ideal

Josefine Thorén

Build a witch, build a man, and you have built a woman

The year 1486 Heinrich Kramer and Jacob Sprenger published the book *Malleus Maleficarum*¹, also known as Hammer of the Witches². The book's sole purpose was to identify and help destroy the greatest threat of its time: the witches. Though witches, in this book, were understood to be women.

The Hammer of the Witches became the second most sold book during a period of two hundred years, second only to the Bible, even after the Protestants branched out from the Catholic Church. *Malleus* was used all over Europe and North America and strongly contributed, together with the Bible, to shaping the idea of the woman.

¹ Complete title: *Malleus Maleficarum*, Maleficas, & earum hæeresim, ut phramea potentissima conterens, which generally is translated as The hammer of witches that destroys witches and their heresy as with a double-edged sword.

² Christopher S. Mackay *The hammer of witches: A complete translation of the Malleus Maleficarum*, New York: Cambridge University Press, 2009.

The witch, as she was described in Malleus, represented everything a woman was supposed not to be. There is a clear dichotomy between society's ideal woman and Malleus' witch; their symptomatic attributes, qualities and abilities are mutually exclusive. The interesting point lies with the fact that by giving the witch these attributes, qualities and abilities, Kramer and Sprenger creates not only the witch, but also consequently the woman. This is because, by describing the witch, ergo the bad woman³, Malleus constructs the image of the ideal woman since she is the witch's opposite. Furthermore, the ideal woman turns into a reverse image of the ideal man, whilst, as this article will illustrate, the witch shows more similarities to the ideal man. Though, of course, the witch's attributes, qualities and abilities will have a negative twist with horrid outcomes, while the man's are not just great but also keystones in a prosperous society. To explicate, the witch and the ideal woman, as well as the ideal woman and the man, will be shown to have been constructed as opposites. The witch and the man, on the other hand, show similarities in their characteristics.

The fascinating aspect of Malleus is not solely that the book had the power of constructing the idea of the woman. What is even more fascinating is whether or not we are still facing the same idea of women today in modern writings with a similar platform as Malleus.

The sources that I have chosen for comparative purposes are modern papal writings of the popes Saint John Paul II and Benedictus XVI. The reason for choosing these popes is that they ruled the church during a recent and hence relevant time frame, that is between the years 1978-2005 and 2005-2013 respectively. Saint John Paul II and Benedictus XVI also show greater diversity in their writings when it comes to women than other popes do.

³ The word "witch" will be used throughout the article. The witch is to be understood as the bad woman, an opposite of the ideal woman. It is not my intention to claim that a discourse of witches still exists to this day or in modern papal writings.

Influencing over 1.2 billion people across our world, the pope plays a uniquely powerful role. The image of the woman the popes portray serves as a gender guide for a lot of people. However, it is not the ambition here to find parallels of a misogynist or aggressive discourse between Malleus and the papal writings. This article's focus is to understand the general discourse concerning the ideal woman in historical and current contexts with an ambition to unwind the identity creating aspect.

I will be searching for different markers⁴ that the sources use in their construction of the woman. The markers will then be used to identify the woman's identity and role in the source material. This article will thus answer how and through which markers the ideal woman is identified in Malleus Maleficarum and in the papal writings. The article will also show how similar markers can be identified in both source materials, thereby proving how an androcentric construction of the ideal woman is used in both.

How was the woman built then?

“One is not born, but rather becomes, a woman”⁵ is a classic description of the androcentric theory. The idea of the theory is that being a woman is to be “the Other” in a society where the man⁶ and his characteristics are “the One”. “The Other's” qualities are understood to be projected upon them. These qualities do not fit the norm, since the man, being “the One”, has claimed them.⁷ The creation of “the Other” is considered as a construction of an idea of gender as fixated binary opposites, where one sex (the man),

⁴ Markers are the leading concept, which will be used to identify different words and expressions that are being used in the construction of the woman in the different sources.

⁵ Simone de Beauvoir, *The second sex*, New York: Vintage books, 2011, p. 330.

⁶ But the man has to be a white, heterosexual, cis-man with no disabilities in order to fulfil this role.

⁷ Leticia Glocer Fiorini, *Deconstructing the Feminine*, London: Karnac Books Ltd., 2008, p. 83.

representing the good traits, has the upper hand, whilst the other (the woman) becomes his natural opposite and hence gets defined with opposing, and often negative, traits.⁸

The idea of androcentrism is relevant not only in modern contexts. Research shows that the theory is highly applicable to other time periods as well. Lyndal Roper states that the medieval society was a heterosexual phallus-society, which was greatly influenced by the inhibited male potency and concern regarding female influence. The combination of the two is considered to have played a part in medieval societal structure where, as a way of maintaining power status, the influential or independent woman was given certain characteristics to exclude her from societal approval. This led to her lifestyle being avoided by other women and her threatening behaviour was oppressed.⁹

Thus the androcentric theory claims what this article does as well. Through understanding the man or the witch, who are what a woman is supposed not to be, we can begin to understand how the woman is supposed to be. The woman is created as an opposite of male characteristics and is thus created as “the Other”, which is something we will come to find in both Malleus and in the papal writings. Even though the popes did not mention witches, they still have an idea of the bad woman, which is essentially what the witch is.

⁸ Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity*, New York: Routledge, 1990, pp. 33-34, 37; Judith Butler, “Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenally and feminist theory”, in Alison Bailey and Chris Cuomo (eds.), *The feminist philosophy reader*, New York: McGraw-Hill, 2008, pp. 101-102, 105.

⁹ Lyndal Roper, *Oedipus and the Devil: Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London: Routledge, 1994, pp. 40-45, 48, 137-138. Roper also describes how even organised sisterhood within monasteries could pose a threat to patriarchal society and how prominent abbesses lived under threat since they challenged the traditional family where the man was head, pp. 41-42.

In order to find the attributes, qualities and abilities, I am using the idea of markers, explained briefly above. Markers here are understood as the most recurring words, euphemisms and contexts regarding the woman, the witch, and the man. Hence these markers have acted as guidelines in order to find the discourse concerning the different parts and, in extension, the discourse about women. This will be done through comprehensive readings of the source materials, which consists of Malleus as well as a variation of papal published texts found on the Vatican's own website.

Since the source materials are very different and from different time periods, it is important to look at them individually and in their respective contexts in order to avoid viewing them in the light of modern ideas. Words and contents slowly undergo a translation process, which can affect their meaning.¹⁰ This is also true for religious texts. It is important to remember that hermeneutical reinterpretations of the Bible and its messages have become more popular in later centuries,¹¹ and how the papal writings are individual interpretations by the popes of the Bible. However, this article will prove that the popes express a unified idea of the ideal woman.

The comprehensive reading of the materials has resulted in pinpointing certain markers regarding the three different characters and their identities, and they have been categorized as follows:

¹⁰ Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap: Utkast till en ny filologi*, Göteborg: Daidalos, 2003, pp. 155, 157, 159-160.

¹¹ Kevin J Vanhoozer "Exegesis and hermeneutics" in *New Dictionary of biblical theology: Exploring the unity and diversity of Scripture*, B.S. Rosner, T.D. Alexander, G. Goldsworthy, D.A. Carson (eds.), Downers Grove: IVP Academic, 2000, p. 53.

Table 1

Ideal woman	Witch	Man
Mother	Child murderer	Father
Wife	Unavailable	Husband
Carer	Ominous	Provider
Virgin	Promiscuous	Sexually dominant
Respectable	Lustful	Citizen
Mysterious	Discredited	Strong
Passive/weak	Active	Fertile

Below I have categorised the characteristics further into four groups. Each group represents different social roles in society. The chart below explains more easily the differences between the ideal woman, the witch, and the man in regard to their societal role.

Table 2

	Hetero-normativity	Sexuality	Group identity	Status
Ideal woman	Mother Wife	Virgin	Carer	Respectable Mysterious Passive/weak
Witch	Unavailable	Promiscuous Lustful	Ominous Child murderer	Discredited Active
Man	Father Husband	Sexually dominant Fertile	Provider	Citizen Strong

Four categories – a plunge into the source materials

Hetero-normativity is the first category in the tables above because of the prominent role it plays in both source materials and also in understanding the other categories and their markers. There is a clear idea that the man and the woman are opposites. This means that they are distinctly different and dichotomous. Saint John Paul II writes that it is intended for there to be only two sexes and that they are to come together in marriage and as a family. Their roles are obviously as husband and wife, and as father and mother.¹² Benedictus XVI goes as far as claiming that people who desire independence risk ignoring all natural relationships.¹³ This shows how the idea of heterosexual marriage and opposite-sex parenting is what is considered natural, something which is found in Malleus. In Malleus the woman's role is interpreted through the witch. The witch is understood to be the centre of chaos in society, defying marriage by cheating with demons,¹⁴ and defying true motherhood by giving birth to demons or making men impotent.¹⁵ Hence, the ideal woman is understood to be a wife faithful to her husband and a mother caring for her human children.¹⁶

In both source materials, women are discussed in the same manner: in relation to a man. No matter the context, the materials consistently try to connect the woman to a man. The papal writings even go as far as claiming that even a single woman are part of a marriage – her marriage to Christ. Unlike the woman in Malleus, the pope's woman cannot refuse marriage or escape a man's grasp. Though this does not mean that single or childless women escape criticism. Women without the ambition of motherhood, or women who wish to do an abortion, are considered to be murderers since

¹² *Mulieris Dignitatem*, John Paul II, 1988-08-15, part 1 paragraph 1, and also part 3 paragraph 6.

¹³ Adress of his holiness Benedictus XVI, 2008-04-09, paragraph 3.

¹⁴ Mackay, 2009, pp. 108, 119, 211, 278-279, 299, 399.

¹⁵ Mackay, 2009, e.g. pp. 193-194, 243, 251, 280-281, 323-324.

¹⁶ Mackay, 2009, pp. 163.

they refuse their children life¹⁷, a similarity shared with Malleus. In Malleus the most horrid actions a witch could perform were actions that put her outside the reach of the patriarchy. Actions such as separating herself from the grasp of her husband by being unfaithful or carrying the children of others, by murdering babies that were heirs of men, and by acting on orders that were not controlled by the patriarchal society. Even though the papal writings naturally do not write of demons or witches the message is the same: the woman needs to exist in relation to a man.

“Sexuality” is the second category and the source materials show a great difference in handling this subject. Whilst Malleus delves into the subject, sparing few details, the papal writings show little to no interest in dealing with the matter. However, this does not mean that their opinions differ. In Malleus the woman is understood to be a creature driven by sexual lust and the witch is a woman who has given into this lust. The man on the other hand is deemed to be in perfect control of his sexual abilities and the sole reason for a man losing his control or potency was witchcraft; hence it was the woman’s fault if a man cheated or could not procreate. This means that the best sexual condition for a woman in Malleus is to be a virgin, since she then had not engaged in a sexual act. The authors write: “A good woman is subordinated desire of the flesh”¹⁸ and a virgin actually elicited some respect. However, the ideal was to combine motherhood with virginity, as Mother Mary had done. This ideal being impossible in reality, women giving birth and becoming mothers lost a lot of the respect they had had as virgins. The papal writings actually have the exact same ideal: Mother Mary, and they too hold the idea of virginity and motherhood high. Saint John Paul II writes: “In the teaching of Christ, motherhood is connected with virginity, but also distinct from it”,¹⁹ which shows how important it is to connect

¹⁷ Letter to women, John Paul II, 1995-09-29, section 5; *Caritas in veritate*, Benedictus XVI, 2009-06-29, chapter 2 paragraph 28, chapter 6 paragraph 75.

¹⁸ Mackay, 2009, p. 164

¹⁹ *Mulieris Dignitatem*, part 6 paragraph 21-22.

virginity to motherhood and making it possible to get closer to the ideal. The papal writings also state “One cannot correctly understand virginity – a woman’s consecration in virginity – without referring to spousal love”,²⁰ which makes it perfectly clear that the sexual act is accepted as long as it remains within the boundaries of marriage. However, actual references to the sexual act are practically non-existent in the papal writings and are more of a necessary evil. A certain explanation can be found in Unger’s biblical dictionary where cheating is explained as “any woman married or single, who practices unlawful sexual indulgence, whether for gain or lust”.²¹ This indicates that acknowledging a woman’s sexual desire equals defining the woman as sinful. Hence, in both Malleus and the papal writings the ideal woman is a virgin with no sexual ambitions. The ideas of virginity and motherhood differ though, in the sense that motherhood in modern papal writings can withhold a woman’s status whilst it could not in Malleus.

The category “group identity” indicates the role the characters have in society. The witch, still to be understood as the bad woman, and what not to be, has an active role in society. She is not afraid of interacting with the world around her and she has a place in the society, which in other words means that she has power. However, her actions are in Malleus described as vile and the consequences are horrific as she creates cataclysms²² and diseases²³, and pretty much destroys the civilization around her. As an opposite, the ideal woman is considered to be good, obedient and caring for her family. The following is mentioned in Malleus: “The husband of a good woman is blessed. For the number of his years is double”.²⁴ In other words, the ideal woman helps to strengthen the patriarchal system and the society by acting her part and using her caring skills to care for her surroundings.

²⁰ *Mulieris Dignitatem*, part 6 paragraph 20.

²¹ Merrill F Unger, *The New Unger’s Bible Dictionary, 3rd edition (1966)*, Chicago: Moody Press, 1988, p. 735.

²² Mackay, 2009, pp. 106, 281, 299, 380-386.

²³ Mackay, 2009, pp. 91, 100, 104, 149, 353-354, 403-404, 443.

²⁴ Mackay, 2009, pp. 163.

The papal writings show a very similar idea to what they consider to be the ideal woman. They write of her as a carer for her husband and children, and how her loving nature and her openness are traits that nurture entire societies and even help form nations. Even if the contributions from women to society are great in areas like medicine, physics, theology, sports, and many more, the only areas the popes address when thanking women for their contributions are within health care, teaching and charity.²⁵ Her role in the papal writings is consistently linked to the home and her role is as a housewife caring for her family, whilst the man's responsibility is to provide for the family, since he would be the one working outside of the home.

Therefore we can draw the conclusion that in both source materials the woman is characterized as the carer and the man as the provider. The witch on the other hand is outside of the system completely, trying to overturn society. She does this not only through physical actions like killing and cheating, but also through refusing to be a part of the hetero-normative society.

The status of the characters is based on their group identity. The status of the witch is naturally very low. In *Malleus* the status is even inheritable and daughters especially were in the danger zone, even though both genders experienced being excluded from the society.²⁶ In *Malleus* it is therefore advocated that the honourable woman acts correctly, shows respect to her husband and family by fitting into her passive role, a role that was counterpart to her husband's more active role in society. Roper explains how the man, if he stayed away from public scandals and overuse of alcohol, was considered a member of society. Even if being considered a member did not guarantee him any rights, it gave him membership and a position in the local society. This gave him at least some influence, that very few women would ever experience.²⁷

²⁵ *Mulieris Dignitatem*, part 6 chapter 18; Letter to women, paragraph 9.

²⁶ Mackay, 2009, pp. 374.

²⁷ Roper, 1994, pp. 108-110.

The papal writings try to reinforce the idea of the strong woman and her role in society, which means within the family, the home and in the church as a lovable pillar. Nevertheless, the required passivity shines through when her contribution repeatedly is described as solely a supporter of love, a role that, according to the popes, is a very respectable one.

Reading the papal writings, another marker was identified: mysterious.²⁸ Once again Mother Mary is in the centre, but this time along with Eve. Eve, the first woman, is the first mystery, but she needs to be completed by Mary. Mary is the woman Eve was “intended to be in creation and therefore the eternal mind of God”.²⁹ In Mary, Eve finds the true dignity in being human, but it took Mary being open to the female mystery. Saint John Paul II writes that embracing femininity is to embrace the mystery, which is linked to all God’s mysteries. By embracing her feminine self with love, which is a woman’s greatest ability, she welcomes the world. This is, as we have seen earlier, a woman’s purpose – to unite.³⁰

In other words, it is in being considerate, caring and by embracing love that a woman’s status lays. But the woman also has to distance herself from the “female sins”, which is to identify her with masculine and hence witch-similar features. The similarities in the two materials are striking. However there is a difference in their approaches. Whilst Malleus never explains or gives advice on how a woman can avoid becoming a witch, the papal writings are very explicit in how a woman can achieve her purpose in life and become the ideal woman. The source materials have been written with different purposes, however this does not mean that their message is different.

²⁸ Letter to women, paragraph 1.

²⁹ *Mulieris Dignitatem*, part 4 paragraph 11.

³⁰ *Caritas in veritate*, chapter 5 paragraph 54.

Being a witch is being a rebel – both then and now

Despite the different origins and usages of the sources materials and despite their different ambitions we see a clear similarity between the two. Being a witch, being the bad woman, is in to turn away from the system that upholds the current society. As mentioned above, the witch and the man show striking similarities. They both have an active part in society, they are both linked to sexual freedom, and they both have power. Both source materials describe a patriarchy where the man has the freedom of choice, the authority to cultivate society and to speak for the people. The ideal woman aids him in this. By caring for the man, for his children and for the people, her love creates a sturdy foundation. Her role is key for the man to exist. The witch is a woman who escapes her role. She does not fit the norms; she goes her own way and gains power within areas not meant for a woman. Both source materials describe the danger in this: these women have the power to corrupt society and the authors reject these women in order to make sure others does not follow their example.

However, there are also plenty of men, then and now, who experience little control over their lives or feel that they too are given a mass-produced template to fit into. The difference lies in that being a man is to be characterized with good attributes, qualities and abilities, and acting on them gives a pass into society. A woman's attributes, qualities and abilities do not give her freedoms, but restrictions. Thus the woman's position within the hetero-normative ideal and her identity as "the Other", as opposite of the man, has been proven to be destructive for the woman. She is stripped of her emancipatory and autonomous rights to self-identification. When the ideal is constructed for the woman, and a crossing of "gender-typical" characteristics is considered destructive for the society, women are being raised to adapt and to restrain themselves. Women are not able to reach full potential and hence society will not be able to reach full potential. Even if in practice women are allowed vocational freedom, family planning, and to be sexually active, taking advantage of these freedoms is more difficult in a society where these freedoms are regarded as signs of

corruption, where women acting on their freedoms are stigmatized as promiscuous or even murderers..

Both source materials show an androcentric, hetero-normative understanding of the genders, and a fear of a shift in power positions between men and women. Both portray the rebelling woman as a witch in society, a threat to be contained. This article has shown that a modern context is not always a precondition for a new worldview, and also that the witches identified in Malleus is considered to be walking around among us still.

References

- Benedictus XVI, "Address of his holiness Benedict XVI to the participants in the international convention on the theme 'woman and man, the humanum in its entirety'", 2008-04-09. To be found here:
http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2008/february/documents/hf_ben-xvi_spe_20080209_donna-uomo_en.html
- Benedictus XVI, "Encyclical Letter Caritas in veritate of the supreme pontiff Benedict XVI to the bishops, priests and deacons, men and women religious, the lay faithful and all people of good will on integral human development in charity and truth", 2009-06-29.
- Butler, Judith, *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity*, New York: Routledge, 1990.
- Butler, Judith, "Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenally and feminist theory", in Alison Bailey and Chris Cuomo (eds.), *The feminist philosophy reader*, New York: McGraw-Hill, 2008.
- de Beauvoir, Simone, *The second sex*, New York: Vintage books, 2011.
- Glocer Fiorini, Leticia, *Deconstructing the Feminine*, London: Karnac Books Ltd., 2008.
- John Paul II, "Apostolic Letter Mulieris Dignitatem of the supreme pontiff John Paul II on the dignity and vocation of women on the occasion of the Marian year", 1988-08-15.
- John Paul II, "Letter of pope John Paul II to women", 1995-09-29.
- Jordheim, Helge, *Läsningens vetenskap: Utkast till en ny filologi*, Göteborg: Daidalos, 2003.
- Mackay, Christopher S., *The hammer of witches: A complete translation of the Malleus Maleficarum*, New York: Cambridge University Press, 2009.
- Roper, Lyndal, *Oedipus and the Devil: Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London: Routledge, 1994.
- Unger, Merril F., *The New Unger's Bible Dictionary, 3rd edition (1966)*, Chicago: Moody Press, 1988.
- Vanhoozer, Kevin J., "Exegesis and hermeneutics" in B.S. Rosner, T.D. Alexander, G. Goldsworthy,, D.A. Carson (eds.), *New Dictionary of biblical theology: Exploring the unity and diversity of Scripture*, Downers Grove: IVP Academic, 2000.

”Barn ska få vara barn”

En intervjustudie kring könsneutralitet, normkritik och genuspedagogik i förskolan

Alexandra Maliganis

Genus och jämställdhet bland barn

Barn ska få vara barn. Många stödjer ett ökat genusmedvetande och genusagerande bland barn och kan argumentera för att alla människor ska garanteras att bli likabehandlade och erbjudas samma möjligheter, oavsett köns- eller annan tillhörighet. En menar alltså att barn ska få vara barn, utan att riskera att behandlas olika beroende på vilken könstillhörighet de har. Barn ska behandlas lika eftersom de är individer, inte olika för att de är pojkar eller flickor. De som, å andra sidan, kritiserar genusmedvetande och -agerande bland barn kan argumentera för att en inte ska tvinga på barn en viss identitet som skiljer sig från normen, utan att de ska få bestämma själva. En ska låta flickor vara flickor och pojkar vara pojkar i strävan mot att *barn ska få vara barn*. Till skillnad från den genuspräglade synvinkeln, anser en ofta inom detta synsätt att skillnaden mellan pojkar och flickor är något medfött. Det ses därför som meningslöst och irrelevant att kämpa emot den. Skillnader mellan flickor och pojkar kan accepteras och även uppmuntras inom detta mer ”traditionella” synsätt.

Dessa polära parter och deras oförenliga åsikter har varit min främsta inspiration och har legat till grund för studiens utformning. I denna artikel

behandlas en diskussion kring genus- och jämställdhetsfrågor utifrån ett rättighetsperspektiv med fokus på förskolearenan. Jag visar hur tre verksamhetsansvariga på tre förskolor i Skåne ser på könsneutralitet, normkritik och genuspedagogik i den egna verksamheten.

Det feministiska perspektivet v. det traditionella perspektivet

Det finns givetvis en gråskala mellan de två parter som beskrivs ovan, däremot tjänar det i undersökningen ett analytiskt syfte att göra denna uppdelning. Den polaritet jag valt att ha med behandlar två perspektiv av vilka jag har gjort stipulativa definitioner. Det mer konstruktivistiska synsättet benämner jag *det feministiska perspektivet* då detta fokuserar på att förhållanden i samhället kan förändras, exempelvis definitioner och tolkningar av könsroller och genus. Inom detta perspektiv kan en hänvisa till bland annat kulturen och mena att könsskillnader är något som skapas, något som samhället och dess normer ligger till grund för. Det mer essentialistiska synsättet har jag valt att kalla för *det traditionella perspektivet* då tankarna inom detta synsätt skiljer sig från det tidigare på så sätt att egenskaper och normer i samhället ses vara på ett visst sätt och bör förbli så. Inom detta perspektiv kan hänvisning till biologin förekomma, på så sätt att olikheter mellan flickor och pojkar ses som givna av naturen.¹ Den skarpa skillnaden mellan de två synsätten är således att det förstnämnda menar att könsskillnader är något föränderligt – som bör förändras – medan det sistnämnda menar att könsskillnader delvis är statiska och värda att bevara.²

De två perspektiven uppfattas som varandras kontraster och ändå argumenterar de gemensamt för att barn ska få vara barn, att barn själva ska få bestämma över sin tillhörighet och identitet. Däremot har de olika

¹ Eva Ärlemalm-Hagsér & Ingrid Pramling Samuelsson, "Många olika genusmönster existerar samtidigt i förskolan", *Pedagogisk forskning i Sverige*, årg. 14, No. 2, (89-109), 2009, sid. 90.

² Ärlemalm-Hagsér & Pramling Samuelsson, 2009, sid. 90.

perspektiven skilda åsikter i frågan och även skilda metoder för hur en bör gå tillväga för att bäst influera barns utveckling. Det intressanta är hur dessa två perspektiv kan skilja sig så avsevärt, samtidigt som de använder sig av samma slagkraftiga uttryck.

Undersökningen som jag har utfört berör som sagt genus- och jämställdhetsfrågor inom förskolan. Då detta är ett brett område har jag satt fokus på tre områden: könsneutralitet, normkritik och genuspedagogik. De tre har jag givit nytänkande definitioner och det är utifrån dessa som intervjuguiden har utformats. Jag gjorde intervjuer på tre förskolor i Skåne (intervjuerna genomfördes under våren 2014) – två kommunala samt en fristående – i syfte att utreda hur deras verksamhetsansvariga ser på könsneutralitet, normkritik och genuspedagogik i den egna verksamheten. Inom dessa kategorier har jag tolkat svaren i förhållande till det som har varit grunden för studien – att *barn ska få vara barn* – för att se vilka intervjusvar som går mer i riktning mot det feministiska perspektivet och vilka som går mer i riktning mot det traditionella.

Könsneutralitet

Genom klädsel, frisyr och språk kan barn bestämma sitt uttryck och positionera sig själva på ett för dem fördelaktigt sätt. Enligt Davies ligger samhällets diskursiva praktiker till grund för att ge barn uppfattningen att de måste kunna urskiljas som antingen det ena eller det andra, som flicka eller pojke.³ Barns strävan efter att förstå sin egen könsidentitet resulterar ofta i att den stämmer relativt bra överens med de rådande normerna i samhället. Studier har visat på att barn i ung ålder tolkar sin könsidentitet på ett mer stereotypt sätt än vad ungdomar och vuxna gör.⁴ Paradoxalt nog är det dock även barn som främst är de nyskapande tänkarna och de som utmanar de dominerande strukturerna, i jämförelse med förskollärare som ofta tenderar

³ Bronwyn Davies, *Hur flickor och pojkar gör kön*, Stockholm: Liber, 2003, sid. 13.

⁴ Ärlemalm-Hagsér & Pramling Samuelsson, 2009, sid. 93.

att agera mer könsstereotyp. ⁵ Förutom föräldrars roll har lärare en betydande funktion. Hur flickor respektive pojkar tillåts leka i förskolan kan ofta vara stereotypt präglad. Forskning av Ärlemalm-Hagsér och Pramling Samuelsson visar på att lärare ofta anser pojkars äventyrliga lekar vara experimenterande och utforskande. I den mån flickors lek går parallellt med vardagslivet kan lärare tolka det som lämpliga sociala aktiviteter, med fokus på relationer. Rådande könsstereotypa mönster på förskolor utmanas ofta inte mer än nödvändigt och förstärks istället genom det bristande genusmedvetande och agerande som kan förekomma från förskollärares sida. ⁶

Under de tre intervjuerna var det genomgående så att frågan kring könsneutralitet tolkades som att könsneutralitet är något som skapas på förskolan genom de materiella tingen och miljön. Förskolechefen på den tredje, fristående förskolan (härefter kallad Fc3) påstod till exempel att det väsentliga kring området är att erbjuda barnen könsneutrala material att arbeta med och möjligheten att vistas i en könsneutral miljö. Hen anser att fokus bör ligga där och inte så mycket på att behandla barn på ett köns neutralt sätt. Fc2 (förskolechefen på den andra, kommunala skolan) lägger likväl stort fokus på miljön då hen påpekar hur avgörande roll det har att miljöerna barnen vistas i inom den egna förskolan verkar för att tilltala *alla*.

Förskolechefen på den första kommunala förskolan (Fc1) säger följande:

Jag kan säga så här, helt könsneutrala det blir vi aldrig. Jag är inte heller säker på att man måste vara helt könsneutral. Men man ska ge både flickor och pojkar samma förutsättningar. (Fc1, intervjusvar)

Citatet demonstrerar den skepsis Fc1 hyser för begreppet. Det kan inte finnas någon strävan eller ambition att nå könsneutralitet då det ses som omöjligt att uppnå. Hen ser inte att det är särskilt viktigt att faktiskt sträva

⁵ Ärlemalm-Hagsér & Pramling Samuelsson, 2009, sid. 105.

⁶ Ärlemalm-Hagsér & Pramling Samuelsson, 2009, sid. 92f.

efter könsneutralitet, utan lägger istället vikten vid att vara medveten om olikheter som kan råda och på så sätt möjliggöra att alla barn ska få samma förutsättningar, oavsett kön. Att det anses vara nästintill omöjligt med könsneutralitet beror på att Fc1 betonar skillnad mellan pojkar och flickor, hen menar att det alltid finns en fysisk skillnad. Pojkar har enligt hen en annan muskelstyrka vilket hen uttrycker automatiskt ger dem en maktposition. Skillnaderna är inte något förskolechefen är emot och istället för att sträva mot att komma ifrån skillnaderna, menar hen att en strävan mot att alla ska ges samma respekt och möjligheter är mer fruktbar.

Relativt aktuellt inom ämnesområdet och åtminstone uppmärksammat i dagens samhälle är att tilltala människor på ett könsneutralt sätt. Inom förskolan kan det bland annat göras genom att använda pronomen "hen" till alla barn och istället för att använda kategorierna "flickor" och "pojkar" använda exempelvis "barn" och "kompisar". På den fristående förskolan (härefter kallad F3) upplevs "hen" som relevant att använda endast då det talas om tvåkönade objekt, robotar eller liknande. Däremot sträcker sig Fc3 inte längre än så, då detta pronomen inte ses som användbart i en mer direkt relation till barn.

Nej alltså jag tycker inte det är någonting som man ska behöva göra – jag förstår inte varför det plötsligt inte ska finnas två olika kön längre, för det finns det ju. (Fc3, intervjusvar)

Detta är vad Fc3 svarar på frågan om det är relevant att använda tilltalsord som inte är könskodade. På F2 (den andra kommunala förskolan) använder pedagoger "hen" men lägger även vikt vid att hålla fast vid "han" och "hon". Fc2 menar att det är av stor betydelse att inte göra det *för* neutralt, utan att bevara de begrepp de alltid använt sig av, då förskolechefen menar att pojkar och flickor är olika. Det är enligt hen intressen och kompetenser som skiljer pojkar och flickor åt. Vissa beteenden ses därför som viktiga att bevara, exempelvis sådant som att flickor ofta vill vara prinsessor medan pojkar har

mer traditionellt maskulint beteende – de är enligt Fc2 de neutrala beteendena.

Alla tre förskolecheferna har i sina respektive intervjusvar återkommit till att det viktiga är att tillgodose att barnen har samma förutsättningar. Det överensstämmer med mycket i den befintliga litteraturen, som visar att det väsentliga anses ligga i barns lika förutsättningar och möjligheter. Förskolecheferna förhåller sig dock skeptiska till begreppet könsneutralitet, vilket kan bero på en obenägenhet att definiera begreppet utifrån en tolkning som är framåtsträvande och hoppfull. Däremot kan det ses som att förskolecheferna skiljer sig från de som förespråkar genustänkande inom förskolan på så sätt att de uppmärksammar skillnad mellan könen. De menar även att skillnaderna inte är något som går att förbise. Inom ett framåtsträvande genustänkande anses det vara relevant att se förbi eventuella olikheter mellan flickor och pojkar och vad sådana olikheter kan bero på.

Normkritik

Den normkritiska pedagogiken ses av många gå hand i hand med genuspedagogiken, som att den ena förutsätter den andra. Ofta är det normkritiken som är utmaningen inom jämställdhetsarbetet. Enligt Ohrlander handlar normkritik om att utmana och ifrågasätta de rådande dominerande, förgivettagna och till synes självklara föreställningarna som existerar i det nuvarande samhället, något som ofta kan vara problematiskt.⁷ Ett tillvägagångssätt för att förhålla sig kritisk till de existerande normerna kan vara att uppmuntra så kallade gränsöverskridande beteenden. Det kan innebära att flickor ägnar sig åt aktiviteter och beteenden som passar ihop med pojkars ”traditionella handlingsmönster”, och vice versa för pojkar. Det som ofta blir komplicerat här är att det har visat sig vara lättare för pedagoger att uppmuntra flickor till ”traditionellt maskulina” aktiviteter och

⁷ Kajsa Ohrlander, ”Den rosa pedagogiken – återtagandet”, i Hillevi Lenz Taguchi, Linnea Bodén & Kajsa Ohrlander (red), *En rosa pedagogik – jämställdhetspedagogiska utmaningar*, Stockholm: Liber AB, 2011, sid. 14.

beteenden, än tvärtom. Detta beror på att barnen, som tidigare nämnt, faktiskt är väl medvetna om normerna och den hierarkiska ordning som råder. Pojkarna förstår således att det hade inneburit ett steg nedåt inom förskole-hierarkin om de exempelvis gick och lekte i dockvrån.⁸

Fc1 berättar, genom att använda sig själv som exempel, att normer och beteenden kan vara hårt förankrade hos människor, så pass att en möjligtvis bidrar till att befästa normer eller till och med är del av att reproducera dem, även då en ser sig själv som medveten och agerande därefter. Kring normkritik säger Fc3:

Vi försöker här att alla ska acceptera varandra så som man är, det är det vi tycker är det viktigaste. Att man ska få lov att vara olika och lära sig att se storheten i det – att alla inte är exakt likadana utan att man ska ha rättigheten att få vara som man vill. (Fc3, intervjuvar)

Hen diskuterar hellre likabehandling än normkritik och menar att det väsentliga ligger i att acceptera varandra som en är, att utefter det behandla alla lika, då hen säger att alla är lika, oavsett kön. Att benämna detta förhållningssätt ”genus” eller något annat vill hen inte lägga så mycket vikt vid, utan det är likabehandlingen som spelar roll. Att lyfta upp själva ”genus” och lägga allt fokus på det är något förskolechefen förhåller sig relativt kritisk till då det väsentliga som sagt är att alla behandlas lika, helt enkelt. Hen säger: ”Det handlar ju ändå om att man behandlar människan lika, oavsett kön. Så har det ju liksom ingen betydelse vad man sätter för ord på det. Det är likabehandling det handlar om.” Även om det i vissa fall kan vara lättare sagt än gjort, kanske det ändå är där någonstans en får börja – att uttrycka företeelsen och på så sätt erkänna det.

Inom den befintliga litteraturen sätts mycket fokus på barns rättigheter, vilket skiljer sig från rättigheter för barn. Att tala om barns rättigheter –

⁸ Linnea Bodén, ”Könsneutralitet och kompensatorisk pedagogik. Dominerande föreställningar i förskolans jämställdhetsarbete”, i Taguchi, Bodén & Ohrlander, 2011, sid. 39.

snarare än rättigheter för barn – är enligt Dolk mer aktuellt och användbart då det belyser barns som aktörer och deras möjligheter att göra sin röst hörd och att vara delaktiga.⁹ Barns delaktighet och möjlighet att påverka genom att kunna göra sin röst hörd är något som Fc2 och Fc3 tar upp i intervjun. Som svar på en intervjufråga kring ett rättighetsperspektiv på den egna verksamheten, hävdar båda förskolecheferna att barn har stora rättigheter. De åsyftar barns rättigheter att höras och påverka verksamhetens arbetssätt, som utgår mycket från barnens intressen. Fc2 menar också att barns rättigheter handlar om att få vara sig själva och att få testa olika roller, på så sätt sker ett utmanande av stereotypa könsroller. Frågan kring rättighetsperspektiv i intervjun har inspirerats av förskolans Läroplan som säger följande:

Värdegrunden uttrycker det etiska förhållningssätt som ska präglade verksamheten. Omsorg om och hänsyn till andra människor, liksom rättvisa och jämställdhet samt egna och andras rättigheter ska lyftas fram och synliggöras i verksamheten.¹⁰

Genuspedagogik

Jämställdhetsarbete har pågått relativt länge inom Sveriges förskolor, men är ovanligt i andra länder. Att den pedagogiska verksamheten för de yngsta barnen inom utbildningssektorn ses som en så pass viktig arena för jämställdhetsarbete och samhällsliga förändringar är särskiljande för Sverige.¹¹ Det jämställdhetsarbete som ofta präglar skolorna idag sätter

⁹ Klara Dolk, *Bångstyriga barn - Makt, normer och delaktighet i förskolan*, Stockholm: Ordfront Förlag, 2013, sid. 20; Lucinda Ferguson, "Not Merely Rights for Children, but Children's Rights: The Theory Gap and the Assumption of the Importance of Children's Rights". *International Journal of Children's Rights*, 21, 2013, sid. 187.

¹⁰ Lpfö 98, "Läroplan för förskolan", Reviderad 2010, Upplaga 2, Skolverket, Stockholm, 2011, sid. 4.

¹¹ Dolk, 2013, sid. 18.

fokus på just barnen och att de ska ges lika förutsättningar. Ett genusmedvetet pedagogiskt förhållningssätt påbörjades i enlighet med detta nya jämställdhetsarbete i slutet av 1900-talet liksom det normkritiskt pedagogiska förhållningssättet.¹²

De strategier som fått fotfäste på förskolor sedan denna utveckling är det könsneutrala arbetssättet respektive den kompensatoriska pedagogiken.¹³ Skillnaden mellan strategierna kan en säga är att den kompensatoriska pedagogiken är mer uppmuntrande än den könsneutrala, den utgår inte från neutralitet utan från att i princip allting redan är ”könat” och arbetet sker följaktligen utefter det.¹⁴ Arbetet med barnen handlar om att behandla dem som aktiva medaktörer – vilket tidigare studier visar på att de faktiskt är – istället för att behandla dem som passiva mottagare – vilket ofta är fallet idag. Dolk hävdar att barn bör ses som viktiga medaktörer då det faktiskt har visat sig finnas en medvetenhet hos dem angående de rådande normer, maktstrukturer och hierarkier som gäller i deras vardag.¹⁵

Jämställdhetsarbete har alltså länge präglat den svenska förskolan. Arbetet har utvecklats och förbättrats och idag existerar en ökad könsintegrering på många förskolor runtom i landet. Dock finns det fortfarande mycket kvar att arbeta med då forskning visar att flickor och pojkar än idag möter olika villkor i förskolan. Förskolan som institution och dess personal tenderar i flera fall att förstärka traditionella könsmönster. Genuspedagogiken är, som tidigare nämnt, en viktig aspekt av jämställdhetsarbete i förskolan. Inom denna jämställdhetssträvande pedagogik finns ambitioner att barn ska få bättre förutsättningar utan

¹² Klara Dolk, ”Olikhet, aktivism och kritiskt tänkande i förskolan. Nedslag i Australien och Sverige”, i Taguchi, Bodén & Ohrlander (red.) 2011, sid. 60ff.

¹³ Bodén, 2011, sid. 35.

¹⁴ Christian Eidevald & Hillevi Lenz Taguchi, ”Genuspedagogik och förskolan som jämställdhetspolitisk arena”, i Taguchi, Bodén & Ohrlander (red.), 2011, sid. 23.

¹⁵ Dolk, 2013, sid. 134.

sådana begränsningar som traditionella föreställningar av kön kan föra med sig.¹⁶

Det handlar ju mycket om att få vara sig själv. Att få vara den jag är. Också att få prova olika roller, för det är ju jätteviktigt när man är barn. Att man ges möjlighet att prova olika roller och finnas i olika sammanhang. (Fc2, intervjusvar)

I citatet från Fc2 ges uppfattningen att på den egna förskolan (F2) får barnen möjlighet att prova på olika könsroller och att så kallade gränsöverskridande beteenden är fullt tillåtna. Det ses i sig som något barn har rätt till att utforska. Angående genuspedagogik på den första kommunala förskolan (F1) spekulerar förskolechefen kring att en själv kan tro sig agera på ett könsneutralt och även genusmedvetet sätt, men att det inte alltid är fallet. Hen säger:

Det står ju i vår Läroplan, att vi ska ha ett genusperspektiv och nånstans tror jag att vi alla går och inbillar oss att vi ger barnen samma förutsättningar, att vi behandlar dem likadant. Men vi skulle behöva sätta oss ner och ha mer fokus på att göra en reflektion över "hur jobbar vi egentligen?" och "vad gör vi?" och fokusera på ett arbete som kan göra skillnad. (Fc1, intervjusvar)

Fc3 påpekar att förskollärarna vid några tillfällen fått föreläsningar från genuspedagoger. På så sätt menar förskolechefen att det går att följa upp att personalen är genusmedveten. På F3 menar förskolechefen att ett arbetssätt som innehåller genuspedagogik präglar den egna förskolan, på så sätt att det exempelvis skett omstrukturering av lekar och leksaker. Däremot menar Fc3 att:

¹⁶ Dolk, 2013, sid. 15f.

det viktigaste inte är vilka saker man jobbar med, utan mer attityden man har, vad man anser och tycker – det är ju det som påverkar barnen. (Fc3, intervjusvar)

Genuspedagogiken på F3 handlar främst om likabehandling, snarare än att könen uppmärksammas och att arbetet sker utefter det. Jag upprepar ett citat från Fc3:

Det handlar ju ändå om att man behandlar människan lika, oavsett kön. Så har det ju liksom ingen betydelse vad man sätter för ord på det. Det är likabehandling det handlar om. (Fc3, intervjusvar)

Kanske är det någonstans i detta stadium ett genusrelaterat arbete bör utformas – att alla behandlar alla lika. Förskolecheferna har svårt att se förbi hur upplevelser hemifrån influerar barnen. Det kan tolkas som att något som genuspedagogik inte ses som helt lönsamt att satsa på, då en uppfattning finns om att barnen i slutändan ändå påverkas mest av det de möts av hemifrån. Jag menar att förskolor bör ses, och se sig själva, som institutioner som på ett avgörande plan har möjlighet att influera barnen i verksamheten. Om en sådan uppfattning får fäste, liksom en som erkänner barn som rättighetsinnehavare, har genuspedagogik möjlighet att få fotfäste.

Är en könsneutral och normkritisk förskola med genuspedagogik realiserbar?

Att en jämställd förskola präglad av könsneutralitet, normkritik och genuspedagogik skulle tolkas som en utopi är något jag ställer mig emot. Jag ser att de tre fokusområdena kan verka för att realisera jämställdhet och genusperspektiv på förskolor. Områdena är alla lika väsentliga inom jämställdhets- och genusarbete inom förskolan och de tre går ofta hand i hand. För att nå en helt jämställd förskola är det alltså viktigt att tillgodose alla tre områdena. Skulle ett av områdena tillgodoses, och allt fokus läggs på att främja jämställdhet genom att arbeta med exempelvis könsneutralitet,

skulle det sannolikt inte hålla. Könneutralitet har liksom normkritik och genuspedagogik en del brister och är inte var och en för sig tillräckliga för att nå en förskola präglad av jämställdhet där alla barns förutsättningar och möjligheter är precis lika.

För att förklara den riktning som min studie har tagit, återknyter jag till de två konträra parter kring jämställdhets- och genusarbete inom förskolan som jag presenterade i början. En slutsats av intervjuerna är att inte alla intervjuvar varit antingen besvarade på ett ”traditionellt” sätt, eller på ett ”feministiskt” sätt. En respondent kunde ha båda de konträra parterna med inom sitt eget ramverk för jämställdhetsfrågor. En förskolechef kan alltså ha ett mer essentialistiskt synsätt kring vissa frågor och ett mer konstruktivistiskt synsätt på andra. För att förtydliga förskolechefernas åsikter kring de olika fokusfrågorna, gör jag här en lätt generalisering.

Generellt sett har frågan kring könneutralitet fått de intervjuade förskolecheferna att luta mer åt det traditionella perspektivet. De anser gemensamt att det inte står i deras makt att behandla barnen på ett kön neutralt sätt. De ser snarare att könneutralitet kan skapas genom att erbjuda en könneutral omgivning på förskolan. Att endast se till att material och miljö kan vara könneutrala tolkar jag som en typ av ovillighet, en ovillighet som kan vara gemensam med det traditionella perspektivet. Gemensamt var även betoningen av fysiska skillnader mellan pojkar och flickor. De ger vikt åt biologiska faktorer och skillnader, vilket stämmer överens med det traditionella synsättet. Att vara normkritiska är något de strävar efter på förskolorna. Det är i sin tur i linje med det feministiska perspektivet. Däremot finns det en medvetenhet från förskolechefernas sida att förskolan inte präglas av ett normkritiskt förhållningssätt ”fullt ut”, vilket kan tolkas som att det på vissa sätt är ett traditionellt perspektiv som existerar även gällande normkritiken. Då normkritik och genuspedagogik går nära varandra är det ungefär samma tolkning som görs gällande genuspedagogiken på förskolorna. Förskolecheferna har alltså på sina respektive förskolor genuspedagogiken med sig, men menar att det finns mer att göra. Däremot berör alla tre förskolechefer att barnen har möjlighet

att prova på olika roller samt har rätt till att påverka och influera förskolan. Det i sig tyder på att genuspedagogiken på förskolorna är inom ramarna för både rättighetsperspektivet och det feministiska perspektivet. Dock finns det, precis som nämnts kring normkritiken, en viss hopplöshet kring ämnet, främst då där finns en stark åsikt om att barnen i slutändan påverkas mer av vad de ser hemifrån. Att av den anledningen inte satsa på genuspedagogik, eller könsneutralitet och normkritik för den delen, ”fullt ut” gör att förskolechefernas synsätt kommer längre och längre ifrån det feministiska perspektivet.

Hur ser då förskolecheferna på uttrycket att ”barn ska få vara barn”? Alla tre förskolecheferna höll med om att barn ska få vara barn, då de ju är barn. De är enligt Fc1 följaktligen inga minivuxna. Fc3 drar en liknande parallell då hen menar att vuxna är vuxna, därmed är barn, barn. Hen påpekar att en inte uttrycker att ”vuxna ska få vara vuxna”, därmed ser hen uttrycket ”barn ska få vara barn” som omotiverat. Fc2 påpekar, liksom de andra förskolecheferna, att barn ska låtas vara barn på så sätt att lärandet inom förskolan ska utgå från leken, då det är i det stadiet barnen befinner sig. Ingen av förskolecheferna tolkade alltså uttrycket som att exempelvis en pojke skulle tillåtas vara ”den traditionella pojken” eller att en flicka skulle tillåtas vara ”den traditionella flickan” då det enligt naturens gång kan förklaras som syftet med olika kön, utifrån ett essentialistiskt perspektiv. Likadant som mycket annat i denna studie gäller kring uttrycket att det är en tolkningsfråga. Olika erfarenheter, åsikter och synpunkter har alltså stor betydelse för hur en fråga eller ett uttryck tolkas. Uttrycket ”barn ska få vara barn” kan följaktligen ses som relevant eller irrelevant beroende på hur en tolkar det. Vad som kvarstår som intressant är de stora skillnaderna mellan den traditionella och den feministiska synvinkeln. Att uppmärksamma och beröra jämställdhetsfrågor inom förskolan tycks vara illa nog utifrån det traditionella perspektivet. Vad som är viktigt är dock att tala om ämnet och erkänna problematiken, för att förebygga att det endast är något som stannar under ytan och väntar på att bubbla över.

Referenser

- Bodén, Linnea, ”Könsneutralitet och kompensatorisk pedagogik. Dominerande föreställningar i förskolans jämställdhetsarbete”, i Hillevi Lenz Taguchi, Linnea Bodén & Kajsa Ohrlander (red), *En rosa pedagogik – jämställdhetspedagogiska utmaningar*, Stockholm: Liber AB, 2011.
- Davies, Bronwyn *Hur flickor och pojkar gör kön*, Stockholm: Liber, 2003.
- Dolk, Klara, ”Olikhet, aktivism och kritiskt tänkande i förskolan. Nedslag i Australien och Sverige”, i Hillevi Lenz Taguchi, Linnea Bodén & Kajsa Ohrlander (red), *En rosa pedagogik – jämställdhetspedagogiska utmaningar*, Stockholm: Liber AB, 2011.
- Dolk, Klara, *Bångstyriga barn - Makt, normer och delaktighet i förskolan*, Stockholm: Ordfront Förlag, 2013.
- Eidevald, Christian & Hillevi Lenz Taguchi, ”Genuspedagogik och förskolan som jämställdhetspolitisk arena”, i Hillevi Lenz Taguchi, Linnea Bodén & Kajsa Ohrlander (red), *En rosa pedagogik – jämställdhetspedagogiska utmaningar*, Stockholm: Liber AB, 2011.
- Ferguson, Lucinda. ”Not Merely Rights for Children, but Children’s Rights: The Theory Gap and the Assumption of the Importance of Children’s Rights”. *International Journal of Children’s Rights*, 21, 2013, 177-208.
- Ohrlander, Kajsa, ”Den rosa pedagogiken – återtagandet”, i Hillevi Lenz Taguchi, Linnea Bodén & Kajsa Ohrlander (red), *En rosa pedagogik – jämställdhetspedagogiska utmaningar*, Stockholm: Liber AB, 2011.
- Ärlemalm-Hagsér, Eva & Ingrid Pramling Samuelsson, 2009, ”Många olika genusmönster existerar samtidigt i förskolan”, *Pedagogisk forskning i Sverige*, årg. 14, No. 2, (89-109).
- Läroplan för förskolan*, Lpfö 98. Reviderad 2010, Upplaga 2, Skolverket, Stockholm, 2011.
- Intervjuer, genomförda våren 2014
Intervju med förskolechef 1
Intervju med förskolechef 2
Intervju med förskolechef 3

Tre frågor om diskriminering¹

Lena Halldenius

När jag tänker på diskriminering blir jag lätt påmind om feministen och upplysningsfilosofen Mary Wollstonecraft, som i svallvågorna av den franska revolutionen skrev: ”Jag har en sådan enkel och rättfram förståelse av saker och ting att jag ogärna gör en distinktion där det inte finns någon skillnad.”² Tonen är sarkastisk, men poängen är denna: Om vi ska göra distinktioner mellan människor och behandla eller värdera dem olika, så måste det finnas en verklig skillnad som har rimlig betydelse för behandlingen eller värderingen, en skillnad som är moraliskt eller på annat sätt relevant. Finns där ingen sådan skillnad, så finns det ingen grund för distinktionen. På sitt 1790-tal försvarade Wollstonecraft jämlikhet mellan könen bland annat genom att avfärda att kön skulle vara en relevant skillnad i moraliska och

¹ Denna artikel är en översatt och lätt reviderad version av Lena Halldenius ”Discrimination” publicerad i M. Friele, M. Kirloskar-Steinbach och G. Dharampal-Frick (red.) *Intercultural Discourse – Key and Contested Concepts*, Freiburg: Verlag Karl Alber, 2012, sid. 247-255. Översättning och bearbetning av författaren.

² ”I have such a plain downright understanding that I do not like to make a distinction without a difference”. (Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Men* i *A Vindication of the Rights of Men and A Vindication of the Rights of Woman*, Sylvana Tomaselli (red.), Cambridge: Cambridge University Press, 1995, sid. 30.

politiska sammanhang. Det här argumentet illustrerar hur begreppet diskriminering ter sig i moraliska och rättsliga diskussioner idag.

Ordet ”diskriminera” (från latinets *discriminare*, att avskilja) kan betyda att helt enkelt notera eller testa skillnader mellan olika ting. Till exempel kan ögat diskriminera mellan rött och grönt, så att man plockar upp det äpple man tycker bäst om ur fruktkorgen, eller mellan olika ansikten så att man hejar på rätt person i en folkmassa. Dock har ”diskriminera” kommit att få en tydlig moralisk och rättslig innebörd och vi tänker oss vanligen att det som primärt avses är särbehandling av människor (snarare än äpplen) och att denna särbehandling är i någon mening klandervärd, orättvis eller otillåten.³

Diskrimineringsterminologin förekommer på olika rättsliga nivåer: i internationell rätt, i grundlag och i vanlig nationell lagstiftning. Det är viktigt att ha det i åtanke, eftersom innebörden och begreppets användning varierar en del mellan olika rättsliga kontexter. Diskriminering vore inte föremål för rättslig reglering om det inte betraktades som något moraliskt orättfärdigt. Dessa två – det rättsliga och det moraliska – är distinkta så klart, men har kommit att bli så intimt sammankopplade i diskussionen att rättsliga teknikaliteter – som skillnaden mellan direkt och indirekt diskriminering⁴ – har kommit att inkorporeras som begrepp i den moraliska diskursen.

I syfte att fördjupa förståelsen av begreppet diskriminering kommer jag att fokusera följande komponenter: att diskriminering är essentiellt

³ Warwick A. McKean, *Equality and Non-Discrimination under International Law*, Oxford: Clarendon Press, 1983, sid. 10.

⁴ Diskriminering är direkt när någon missgynnas genom att behandlas sämre än någon annan på basis av en i lag skyddad diskrimineringsgrund, såsom religion eller kön. Indirekt diskriminering är när en bestämmelse eller ett förfaringsätt som förefaller neutralt i själva verket resulterar i sådant missgynnande. Ett exempel på indirekt diskriminering kan vara föreskrifter om arbetskläder som inte kan bäras tillsammans med religiös klädsel, såsom huvudduk eller turban. Se Diskrimineringslag (2008:567) §4 och European Council Directive 2006/54, art. 2.

jämförande, att diskriminering representerar eller resulterar i någon form av *skada* och att diskriminering har att göra med *grupper*. De är alltså de tre frågor om diskriminering som jag ska diskutera här. Det finns svårigheter att utreda kring var och en av dem.

Diskrimineringens komparativa natur

Låt oss närma oss den första komponenten – att diskriminering är *jämförande* – via den internationella rätten om mänskliga rättigheter. Det är vid första anblicken inte uppenbart att mänskliga rättigheter väcker frågor om diskriminering. Man skulle kunna hävda att poängen med mänskliga rättigheter är att för varje individ säkra grundläggande tillgång till vad helst som rättighetslag reglerar. Här är ett exempel: enligt artikel 18 i *Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter* (ICCPR) så har var och en rätt till religionsfrihet, det vill säga att bekänna sig till, anta och utöva en religion eller trosuppfattning. Om en person skulle hindras i sin religionsutövning så innebär det en kränkning av hennes mänskliga rättighet i detta avseende. Det behövs inte någon jämförelse med hur situationen är för andra personer för att konstatera det. I så måtto handlar rättigheter om ett slags minimistandarder eller tröskelvärden, snarare än om interpersonella jämförelser. Konventioner om mänskliga rättigheter inkluderar dock bland sina portalparagrafer vanligen en princip om icke-diskriminering. Artikel 2 i ICCPR fastställer att rättigheter ska säkras ”utan åtskillnad av något slag, såsom på grund av ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationell eller social härkomst, egendom, börd eller ställning i övrigt.”⁵

⁵ Om relationen mellan jämlikhet och icke-diskriminering, se till exempel M. Craven, *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Perspective on its Development*, Oxford 1995.

Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW) inkluderar i sin första artikel en definition av ”diskriminering av kvinnor”: ”varje åtskillnad, undantag eller inskränkning på grund av kön som har till följd eller syfte att begränsa eller omintetgöra erkännandet av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter”. Definitionen inkluderar explicit principen om jämställdhet mellan män och kvinnor, en komparativ princip.

Vad är poängen med att artikulera rättigheter i komparativa termer? Om en person blir godtyckligt gripen eller frihetsberövad så vet vi, av artikel 9 i ICCPR, att det är en rättighetskränkning. Vi behöver inte först gå omvägen om en jämställdhetsprincip och undersöka om personer i vissa grupper är mer utsatta än andra för godtyckliga gripanden. Dessutom är ju mänskliga rättigheter grund för individuella anspråk, så varför ska man alls introducera kollektiva markörer som kön, religion och nationalitet?

Ett svar är att rättighetskränkningar inte bara är indikationer på en individs utsatthet för institutionella övergrepp, utan också på djupgående samhälleliga ojämlikheter. Till exempel, i ett samhälle som präglas av nationalism så lever personer som räknas till nationella minoriteter under en större risk för godtyckliga gripanden (och andra kränkningar) än personer som räknas till den nationella majoriteten. Principen om icke-diskriminering riktar vår uppmärksamhet till det faktum att personer är mer sårbara för rättighetskränkningar – och därmed har större skyddsbehov – om de ingår i eller räknas till en grupp med låg status. Därmed är det inte så konstigt att det finns specialkonventioner om mänskliga rättigheter för kvinnor, barn, etniska och språkliga minoriteter samt för personer med funktionsnedsättning, men inte för vita män.

Här finns en asymmetri som motiveras pragmatiskt av hur samhällshierarkier ser ut. Det väcker en intressant fråga: den jämförande bedömning som principen om icke-diskriminering kräver, är den symmetrisk eller inte? Med exempel från den svenska lagstiftningen ska jag försöka förklara vad jag är ute efter.

I den svenska diskrimineringslagen (Lag 2008:567) definieras diskriminering i paragraf 4 på så sätt att diskriminering är då en person "missgynnas genom att behandlas sämre än andra" och missgynnandet "har samband med kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder". Formellt är detta helt symmetriskt; det är lika olagligt att missgynna en person som räknas till majoritetskulturen eller till en privilegierad grupp, som att missgynna en person som räknas till en minoritetskultur eller grupp med lägre status. Å ena sidan är det fullt rimligt. Hur genomgripande ojämlikheter än är så är de inte totala. På ett generaliserat plan är det sant att personer som räknas till minoriteter eller grupper med låg status är mer utsatta på arbets- och bostadsmarknaden än personer som räknas till majoriteter eller grupper med hög status, men nationell diskrimineringslagstiftning, till skillnad från internationell och konstitutionell rätt, reglerar inte på en generaliserad nivå. Den reglerar fall av otillåtet beteende.

Å andra sidan riskerar en symmetrisk reglering att dölja skälen till att fenomenet diskriminering överhuvudtaget behöver regleras. Etnicitet, religion, kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder är med på listan över diskrimineringsgrunder eftersom de är stabila indikatorer på sårbarhet för missgynnande särbehandling. Som en moralisk princip har icke-diskriminering det asymmetriska syftet att motverka effekter av dominansförhållanden på relativt sett sårbara grupper. Detta asymmetriska syfte förklarar varför diskriminering är reglerat, även om den rättsliga regeln i sig är symmetriskt utformad.⁶

⁶ Det är bland annat i ljuset av denna symmetriska form som man kan förstå varför positiv särbehandling är en så omstridd fråga. Eftersom lagen är symmetrisk så blir positiv särbehandling också diskriminering, fast omvänd. Om lagstiftaren vill tillåta positiv särbehandling som ett medel för att främja jämlikhet på längre sikt, så förutsätts det vara ett tillfälligt undantag från regeln om icke-diskriminering. En diskussion om diskriminering och

Diskriminering representerar eller resulterar i skada

Överväg följande exempel: Sara tillhör en religiös minoritetsgrupp. Hon söker ett jobb men får det inte; det står klart att hennes religion är skälet till att arbetsgivaren valde bort henne. Hon lyckas snabbt få ett annat arbete, ett arbete som hon hellre ville ha och som också har högre lön. Hon är nöjd med hur det blev. Har hon utsatts för diskriminering? Hon tycks ju inte ha lidit någon skada.⁷

Nu tillåter vi oss att inte vara bundna av de exakta formuleringarna i den svenska diskrimineringslagen, utan tänker på frågan principiellt. Det kan tyckas självklart att Sara har blivit diskriminerad, men frågan är avhängig av hur vi tolkar kriteriet att diskriminering innebär en skada: ska ”skada” förstås som ett resultat av eller som ett inneboende drag i särbehandlingen? I det första fallet blir särbehandling till diskriminering endast om den *leder till* någon icke-trivial skada, såsom emotionellt trauma eller inkomstförlust.⁸ I det andra fallet är skadan inbäddad i själva den orättvisa som det innebär att utsättas för särbehandling, oavsett om resultatet blir några andra skadliga effekter eller ej.⁹ I det första fallet skulle särbehandlingen av Sara kanske inte vara diskriminering (den ledde ju inte till någon skada för henne), men i det andra fallet skulle det vara det (om skadan ligger i själva orättvisan att väljas bort på detta sätt).

Men möjligen har vi förhastat oss. Även om särbehandlingen, totalt sett, inte ledde till negativa effekter för Sara, så skulle det kunna bli skadliga

asymmetri finns i Lena Halldenius, ”Genetic Discrimination”, i V. Arnason et al. (red.), *The Ethics and Governance of Human Genetic Databases: European Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, sid 170-180.

⁷ Jag väljer här att använda det mer allmänna ordet ”skada” framför att binda mig vid lagens terminologi: ”missgynnande”.

⁸ Se Kasper Lippert-Rasmussen, ”The Badness of Discrimination”, *Ethical Theory and Moral Practice*, vol 9, nr. 2, 2006, sid. 167-185.

⁹ Se Deborah Hellman, *Why is Discrimination Wrong?* Cambridge, M.A.: Harvard University Press, 2008.

effekter för religionsfriheten i samhället i stort. Om arbetsgivaren kan göra så här mot Sara utan att hållas ansvarig för det, då kan arbetsgivare göra samma sak mot andra personer som tillhör religiösa minoriteter, vilket skulle kunna skärpa deras redan utsatta situation. Som jag noterade tidigare så reglerar diskrimineringslag inte den generella nivån utan enskilda fall av särbehandling, men det är fortfarande så att bevekelsegrunden för regleringen är olika gruppers relativa utsatthet. Därmed kanske den skada som det är relevant att räkna med inte bara är den som rör den direkt berörda individen, utan också generella och långsiktiga konsekvenser för utsatta grupper.

Kanske finns det inte *ett* svar på frågan om varför och hur konsekvenser är relevanta i diskrimineringsfrågor. De syften för vilka diskrimineringslag utformas varierar och därmed varierar också betydelsen och relevansen av effekter. Principerna om icke-diskriminering i ICCPR och CEDAW refererar direkt till specifika substantiella rättigheter. Utfall eller effekter i fråga om substantiell rättighetsuppfyllelse (eller brist på densamma) tycks inbyggda i principen. I den svenska diskrimineringslagen finns inga sådana referenser till fasta, substantiella standards. Följaktligen handlar särbehandlingen i lagen helt om att missgynnas relativt till andra, inte relativt till substantiella rättigheter. Här är det orättvisan i själva särbehandlingen, inte dess effekter, som är inbyggt i principen. Det finns ingen anledning att bli förvirrad av detta. Vi använder alltid principer med mål och syften i sikte och under varierande omständigheter. Att dessa mål, syften och omständigheter påverkar hur principen bör förstås är inte förvånande.

Ett bra skäl att inte insistera på att särbehandlingen måste ha orsakat någon skada för att räknas som diskriminering är att man annars riskerar att friskriva särbehandlaren från ansvar. I Saras fall orsakade arbetsgivaren ingen skada, men det är inte rimligt att hen ska slippa undan ansvar för diskriminering bara för att en annan arbetsgivare inte var lika intolerant.

Det leder oss till den diskriminerande *handlingen*. Man skulle kunna hävda att en handling för att räknas som diskriminering ska vara uppsåtlig i

en specifik mening: att den som diskriminerar agerar *med avsikt att orsaka skada*.¹⁰ Kanske blir det i slutändan ingen skada, som i Saras fall, men om *avsikten* inte var att orsaka skada, så föreligger ingen diskriminering. Denna position är möjlig men bör inte accepteras, bland annat av följande skäl:

Ojämlighet är ett dynamiskt socialt fenomen. Ju mer sårbar och marginaliserad en grupp är, desto mer sannolikt är det att de personer som räknas till gruppen är offer för fördomar och okunskap. Att någon, till exempel en arbetsgivare eller hyresvärd, särbehandlar någon i gruppen på basis av fördomar och okunnighet behöver inte alls innebära att det finns en avsikt att orsaka skada. Säg att arbetsgivaren uppriktigt tror att personer med en viss religion, som Sara, är opålitliga och saknar disciplin. Att denna uppfattning är helt grundlös och inte bottnar i annat än fördomar motsäger inte att arbetsgivarens avsikt med att inte anställa Sara kan ha varit något som inte specifikt hade med Sara att göra, som att värna produktionen. Att hysa föraktfulla och fördomsfulla attityder mot någon är inte samma sak som att önska den personen illa. Om särbehandling är diskriminering bara om den som agerar har avsikten att orsaka skada så skulle lagen inte kunna hantera sådana här fall. Eftersom situationer av det här slaget är vanliga skulle det göra lagen helt tandlös.

Låt mig betona detta med ännu ett exempel: Jakob räknas till en nationell minoritetsgrupp; han söker arbete som säljare. Arbetsgivaren tror, på goda grunder, att det finns negativa attityder mot Jakob bland företagets kunder och vill skydda honom från dessa. Hen erbjuder därför Jakob ett enklare jobb, som inte inkluderar kundkontakt men som också är sämre betalt. Särbehandlingen har direkt koppling till Jakobs nationalitet och det finns en negativ effekt på individuell nivå (lägre lön och ett mindre stimulerande arbete). Men om vi skulle insistera på att det också måste

¹⁰ Pincus (1996) differentierar mellan olika former av diskriminering på basis av vilken roll som intentioner har. Se Fred L. Pincus, "Discrimination Comes in Many Forms. Individual, Institutional, and Structural", *American Behavioral Scientist*, vol. 40, nr. 2, 1996, sid. 186-194.

finnas en avsikt att skada så skulle principen om icke-diskriminering inte vara till någon hjälp för Jakob.

Jakobs arbetsgivare handlar avsiktligt. Hen vet vad hen gör och kan redogöra för sina skäl. Men det är inte skadan som är avsedd; skadan är en förutsedd biprodukt, kan man säga.¹¹ Den här typen av situation är som sagt vanlig. Att välja bort vissa personer, till exempel kvinnor, från offentliga ämbeten eller andra uppdrag behöver inte motiveras med en avsikt att orsaka kvinnor skada. Det är fullt möjligt att man agerar på mer eller mindre omedvetna fördomar eller gammal vana och att skälet finns i djupt rotade föreställningar om att kvinnor är mindre lämpade för sådana uppdrag.¹²

En lärdom här är att fördomar, grundlösa föreställningar och okunnighet om personer och grupper kan vara så normaliserade att de formar och påverkar människors beteenden på ett närmast rutiniserat sätt. En princip om icke-diskriminering som inte beaktar och är anpassad för att hantera sådana fall är poänglös för de allra mest marginaliserade samhällsmedlemmar som av andra kan betraktas som så oviktiga och ovidkommande att de inte ens figurerar som möjliga måltavlor för uppsåtlig skada.

En rimlig tolkning av principen om icke-diskriminering måste kunna hantera skillnaden mellan att särbehandla uppsåtligt och att särbehandla med uppsåt att orsaka skada.¹³

¹¹ Se diskussionen om doktrinen om dubbel effekt, till exempel i Shelly Kagan, *The Limits of Morality*, New York: Oxford University Press, 1999, sid. 128–182.

¹² Om betydelsen av så kallad ”implicit bias” i diskrimineringsfall, se D.L. Faigman, N. Dasgupta och C.L. Ridgeway, ”A Matter of Fit: The Law of Discrimination and the Science of Implicit Bias”, *University of California Hastings Law Journal*, vol. 59, nr. 6, 2008, sid. 1389-1434.

¹³ Se också Lena Halldenius, ”Dissecting Discrimination”, *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, vol. 14, nr. 4, 2005, sid. 455-463.

Diskriminering och grupper

Den diskriminering som Sara och Jakob utsätts för har samband med och förklaras av att de räknas till en viss grupp. Det faktum att vi associerar diskriminering med kollektiva gruppmarkörer – etniskt ursprung, religion, kön, funktionsnedsättning – väcker en del frågor. Det finns ett oändligt antal kollektiva gruppmarkörer; vad är det som är speciellt med just de som brukar vara med på listor över diskrimineringsgrunder? Och är det alltid fel att särbehandla personer på basis av sådana markörer som är med på listorna?

Den första frågan handlar om själva listorna över diskrimineringsgrunder; vilka markörer bör vara med på dem? Ett förslag är att listorna pekar ut grupptillhörigheter som är socialt signifikanta ("socially salient"), vilket innebär att de är betydelsefulla för social interaktion i de flesta sammanhang som berörda personer befinner sig i eller konfronterar.¹⁴ Det faktum att jag är kvinna påverkar hur människor interagerar med mig i de flesta sociala kontexter – och är då att betrakta som en socialt signifikant markör – medan det faktum att jag är vänsterhänt inte gör det. I så fall är det rimligt att jag skyddas från särbehandling på grund av kön, medan eventuell särbehandling på grund av vänsterhänthet kan passera. Tanken är rimlig. Poängen är alltså att människor bör kunna räkna med ett särskilt skydd mot (effekterna av) egenskaper eller tillhörigheter som påverkar dem vart de än går, som de, så att säga, inte kan skaka av sig. Men det finns skäl att vara skeptisk mot idén om social signifikans; den är för symmetrisk.

Tolkningen av en princip måste beakta det syfte eller mål som principen är tänkt att tjäna. Varför är diskriminering något som vi bryr oss om? Därför att vissa människor är relativt sett mer sårbara än andra på grund av sina grupptillhörigheter. Vilka kollektiva markörer som har på listan över diskrimineringsgrunder att göra bör därmed inte ha att göra med deras roll i olika mönster för social interaktion, utan med deras betydelse för exkludering, underordning och skillnader i livschanser. Etnisk härkomst har

¹⁴ Se Lippert-Rasmussen, 2006, sid. 169.

på listan att göra men inte på grund av social signifikans utan på grund av att etniska och nationella minoriteter lever i en mer osäker position än andra och löper större risk för politisk marginalisering. Vi måste hålla ögonen på bollen, och bollen är genomgripande ojämlikheter och utsatthet, inte mönster för social interaktion i allmänhet.

Med detta i åtanke så kan listans sammansättning i sig ses som en ledtråd till olika gruppers politiska landvinningar. Det är en, måhända liten men dock, seger att ”komma med” på listan. Att en gruppmarkör erkänns som diskrimineringsgrund indikerar ett politiskt erkännande av gruppens utsatthet och legitima anspråk på rättssamhällets stöd. Att transpersoner fick rättsligt diskrimineringskydd genom att könsöverskridande identitet eller uttryck inkluderades i svensk diskrimineringslag 2008 är på så sätt ett framsteg för den gruppen.

En ytterligare reflektion motiveras av den andra frågan: är det alltid fel att särbehandla personer på basis av någon av de markörer som räknas som diskrimineringsgrunder?¹⁵ Är särbehandling på någon av dessa grunder alltid diskriminering? Svaret kan variera beroende på rättslig kontext.

Principer om icke-diskriminering i internationella rättighetsinstrument – som ICCPR – inkluderar en öppen lista, som refererar till ett antal gruppmarkörer för att avslutas med ”eller ställning i övrigt”. Ett skäl för den öppna listan har att göra med den funktion som principen har i sammanhanget av internationella rättighetskonventioner. Principen refererar här, som jag nämnde tidigare, till substantiella mänskliga rättigheter vilka ska vara desamma för var och en. Ingenting kan göra det legitimt att tillerkänna vissa personer en rättighet som förnekas andra. Icke-diskriminering handlar i det här sammanhanget om faktorer som vi kan kalla för *moraliskt irrelevanta*. Det spelar ingen roll vilka gruppmarkörer eller andra egenskaper eller statuspositioner som man kan komma på; inga av dem kommer att vara moraliskt relevanta i den meningen att de gör det

¹⁵ Om det komplexa i att agera politiskt utifrån kategorier, se C.L. Bacchi, *The Politics of Affirmative Action. 'Women', Equality and Category Politics*, London: Sage, 1996, särskilt kapitel 8.

legitimt att fränkänna vissa personer rättigheter som andra tillerkänns. Detta är en grundläggande moralisk hållning som rättighetsperspektivet är bundet vid. Särbehandling ifråga om att tillskriva människor rättigheter strider mot principen om att skillnader mellan människor är i grundläggande mening moraliskt irrelevanta. Detta är Wollstonecrafts poäng när hon implicerar att jämlikhet mellan könen innebär att vägra göra en distinktion där det inte finns en (moraliskt relevant) skillnad.¹⁶

Med detta i åtanke återgår vi till svensk diskrimineringslag. Distinktioner på basis av nationell härkomst, religion eller kön är alltså i grundläggande moralisk mening irrelevanta. Trots det kan man tänka sig sammanhang där de kan utgöra relevant grund för beslutsfattande.¹⁷ Om en religiös församling ska anställa någon för att arbeta med själavård och socialt stöd bland församlingens medlemmar, så skulle det vara märkligt om de inte tilläts göra skillnad mellan sökande på basis av religion. Samma sak gäller om en kurator ska anställas till en verksamhet som driver ett skyddat boende för kvinnor som har flytt från våld i nära relationer; det är rimligt att de tilläts göra skillnad mellan sökande på basis av kön. Grovt uttryckt, det finns situationer då en i *moralisk* mening irrelevant faktor fungerar som en del av en persons relevanta kvalifikationer i just den specifika *situationen*. En rimlig reglering av diskriminering behöver kunna hantera detta. Det är viktigt att notera att det inte finns någon motsättning här. Den moraliska irrelevansen

¹⁶ Jag påstår inte att lagar om mänskliga rättigheter är konsekventa på denna punkt, men de borde vara det.

¹⁷ I diskussioner om rättvisa ligger tyngdpunkten vanligen på vad som är moraliskt, snarare än situationellt, irrelevant. Se till exempel John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1971, sid. 18f. och Jan Narveson, *Moral Matters*, Peterborough: Broadview Press, 1993, sid. 243. Om komplexiteten i frågan om moralisk relevans för fall av diskriminering, se J.M. Nickel, "Discrimination and Morally Relevant Characteristics", *Analysis*, vol. 32, nr. 4, 1972, sid. 113-114. Om betydelsen av kontext för att värdera relevans i moraliska termer, se R. Wasserstrom, "Preferential Treatment, Color-Blindness, and the Evils of Racism", i S. Cahn (red.), *The Affirmative Action Debate*, New York 1995, sid. 153-168.

av till exempel kön är fast och varierar inte; det kan däremot den situationella relevansen av kön göra.

Här måste man dock beakta att en faktor kan bli situationellt relevant av skäl som är problematiska. Det exempel jag nyss nämnde om den religiösa församlingen som ska anställa någon att arbeta med självvård och socialt stöd kan se harmlöst ut. Problematiskt blir det dock om man föreställer sig att denna församling i praktiken helt dominerar den sociala stödverksamheten i sitt lokala område, så att socialarbetare som inte är med i församlingen har svårt att få jobb (och behövande som inte är med i församlingen har svårt att få stöd).

För att reglering av diskriminering och principer om icke-diskriminering inte bara ska vara funktionella och praktiskt tillämpbara, utan också användbara redskap i strävan mot rättvisa, så kan man följaktligen inte bara ta världen som den är. Enskilda fall av särbehandling måste bedömas i ljuset av sociala och historiskt etablerade handlingsmönster som kan göra faktorer situationellt relevanta av skäl som är orättvisa eller får orättvisa konsekvenser. Tillämpningen av en regel måste harmoniera med – i alla fall inte motarbeta – syftet med den princip på vilken den är grundad. Det finns därmed en spänning mellan icke-diskriminering som praktiskt fungerande regelverk och den asymmetriska förståelse av sårbarhet och utsatthet som är inbäddad i den princip som motiverar varför diskrimineringslag finns. Det är bara genom att förstå denna spänning som man kritiskt och konstruktivt kan förhålla sig till de många meningsskiljaktigheterna om hur diskriminering bäst hanteras, regleras och motverkas genom lag.

Referenser

- Bacchi, C.L. *The Politics of Affirmative Action. 'Women', Equality and Category Politics*, London: Sage, 1996.
- Craven, M. *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Perspective on its Development*, Oxford 1995.
- Faigman, D. L., N. Dasgupta och C.L. Ridgeway, "A Matter of Fit: The Law of Discrimination and the Science of Implicit Bias", *University of California Hastings Law Journal*, vol. 59, nr. 6, 2008, sid. 1389-1434.
- Halldenius, Lena. "Dissecting Discrimination", *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, vol. 14, nr. 4, 2005, sid. 455-463.
- Halldenius, Lena. "Genetic Discrimination", i V. Arnason et al. (red.), *The Ethics and Governance of Human Genetic Databases: European Perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, sid 170-180.
- Hellman, Deborah. *Why is Discrimination Wrong?* Cambridge, M.A.: Harvard University Press, 2008.
- Kagan, Shelly. *The Limits of Morality*, New York: Oxford University Press, 1999.
- Lippert-Rasmussen, Kasper. "The Badness of Discrimination", *Ethical Theory and Moral Practice*, vol 9, nr. 2, 2006, sid. 167-185.
- McKean, Warwick A. *Equality and Non-Discrimination under International Law*, Oxford: Clarendon Press, 1983
- Narveson, Jan. *Moral Matters*, Peterborough: Broadview Press, 1993.
- Nickel, J.M. "Discrimination and Morally Relevant Characteristics", *Analysis*, vol. 32, nr. 4, 1972.
- Pincus, Fred L. "Discrimination Comes in Many Forms. Individual, Institutional, and Structural", *American Behavioral Scientist*, vol. 40, nr. 2, 1996, sid. 186-194.
- Rawls, John. *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1971.
- Wasserstrom, R., "Preferential Treatment, Color-Blindness, and the Evils of Racism", i S. Cahn (red.), *The Affirmative Action Debate*, New York 1995, sid. 153-168.
- Wollstonecraft, Mary. *A Vindication of the Rights of Men i A Vindication of the Rights of Men and A Vindication of the Rights of Woman*, Sylvania Tomaselli (red.), Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Offentligt tryck

CEDAW, Konventionen om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor. FN:s generalförsamling, 1979. URL: <http://www.fn.se/fn-info/vad-gor-fn/manskliga-rattigheter-och->

demokrati/karnkonventionerna/konventionen-om-avskaffande-av-all-
slags-diskriminering-av-kvinnor-cedaw/.

Diskrimineringslag (2008:567)

European Council Directive 2006/54, Art. 2. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:204:0023:0036:en:PDF>.

ICCPR, Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter. FN:s

Generalförsamling, 1966. URL:

<http://www.fn.se/fn-info/vad-gor-fn/manskliga-rattigheter-och-demokrati/karnkonventionerna/konventionen-om-medborgerliga-och-politiska-rattigheter-iccpr/>.

Den våldshärjade manskroppen

Synen på män som offer för våldsbrott under 1990-talet¹

Christopher Collstedt

Den här artikeln behandlar talet om våld mellan män ur ett historiskt perspektiv, med särskilt fokus på hur kunskap om den våldshärjade manskroppen eftersöktes, säkerställdes och förmedlades i rättsliga sammanhang på 1990-talet. Syftet är att med utgångspunkt från ett fall som uppmärksammades i den rättsvetenskapliga debatten under perioden ifråga på djupet belysa och problematisera de diskurser som då låg till grund för konstruktionen av mannen som offer för våldsbrott.

Män som (o)tänkbara offer för våldsbrott – en historisk bakgrund

1990-talet framstår som en väsentlig tidsperiod att studera mer ingående, bland annat eftersom samhällsdebatten om våldsdramade individers situation, ställning och rättigheter generellt tycks ha intensifierats och fördjupats. I kriminologisk forskning har detta beskrivits som ett resultat av

¹ Artikeln utgör en del av mitt av Brottsofferfonden finansierade projekt: *Män som offer för våldsbrott. Synen på våld mellan män i samhällsdiskurs och rättslig hantering. En komparation över tid.*

en alltmer tongivande brottsofferdiskurs.² En vanlig uppfattning är att den moderna brottsofferdiskursen har sina rötter i den politiska och rättsliga utvecklingen under efterkrigstiden. Minnena och erfarenheterna av andra världskrigets massvåld, folkmord och humanitära katastrofer som kostade miljontals oskyldiga människor livet samt utfärdandet av den Allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna 1948 framstår och förklaras som historiska vattendelare i våldets och det mänskliga lidandets samfälliga historia. Det ligger mycket i detta påstående, men bilden har på senare tid komplicerats. En del forskare, som exempelvis historikern Samuel Moyn, hävdar att diskursen om de mänskliga rättigheterna i sin nutida institutionaliserade form och betydelse, det vill säga en global politisk-rättslig samtalsordning med universalistiska moral- och sanningsanspråk, knappast kunde uppstå före 1970-talet. Först därefter, i en tid av avkolonisering och ideologisk kamp, då äldre politiska visioner och moraliska utopier, både statligt baserade och internationella, förlorade sin makt, luckrades upp och förklarades för ogiltiga, skapades förutsättningarna för etableringen av den dominerande diskurs om de mänskliga rättigheterna som präglar vår egen samtid.³

För framväxten av en brottsofferdiskurs i Sverige markerar åren kring 1970 ett viktigt skede, menar historikern Eva Österberg. Då uppstod begreppet brottsoffer i svensk offentlig debatt. Förutom talet om de universella mänskliga rättigheterna var, enligt Österberg, också andra politiskt radikala samtalsordningar som låg i tiden högst väsentliga för framväxten av en brottsofferdiskurs. Av särskilt stor betydelse var etableringen av en feministisk diskurs och en kvinnorörelse som riktade uppmärksamheten mot de maktförhållanden och normer som genom

² Begreppet *diskurs* används här som en beteckning på en historiskt utformad uppsättning av kunskaper, utsagor, texter och genrer vilka effektivt definierar gränserna för vad som i ett givet sammanhang är möjligt att säga, skriva och göra och kanske rentav att tänka. Se Foucault, *Diskursens ordning*.

³ Samuel Moyn, *The Last Utopia. Human Rights in History*, 2012, s 1-10.

historien har legitimerat, normaliserat och osynliggjort mäns våld mot kvinnor.⁴

Både brottsofferdiskursen och den vidare diskursen om de universella mänskliga rättigheterna har alltså sedan 1970-talet medfört en allt skarpare fokusering på våldets offer, deras rättsliga status samt fysiska och psykiska lidande. Men samtidigt står det klart att det offentliga samtalet om människors utsatthet för våldsbrott utgår från ett historiskt utformat vetande om kropp och kön som effektivt begränsar möjligheten att tala, skriva och kanske rentav att tänka om vissa grupper som offer för våldsbrott. Utmärkande för det offentliga samtalet är bland annat dess betoning på den våldsamme mannen. Mäns utsatthet för andra mäns våld är däremot en problematik som ytterst sällan uppmärksammas och förs på tal.⁵ Här råder en påfallande tystnad. Som en del sociologer och kriminologer har uppmärksammat på senare tid konstrueras bilden av ”förövaren” i regel med hänvisning till vad som i samhället definieras som entydigt maskulina egenskaper och kroppar så som aggressivitet, brutalitet, handlingskraft och fysisk styrka. Bilden av ”våldsoffret” beskrivs i regel som ”förövarens” raka

⁴ Eva Österberg, ”Upptäckten av den oskyldiga människan. Brottsoffer som problem” i Eva Bergenlöf, Marie Lindstedt Cronberg och Eva Österberg (red.), *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformatio- nen till nutid*, Lund, 2002; se även Marie Lindstedt Cronberg, ”Från målsägare till brottsoffer. Målsäganderätten i ett historiskt perspektiv” i Eva Bergenlöf, Marie Lindstedt Cronberg och Eva Österberg (red.), 2002; Veronika Burcar, *Gestaltningar av offererfarebeter. Samtal med unga män som utsatts för brott*, Lund, 2005, s 11-17; Henrik Tham, ”Brottsoffrets uppkomst och utveckling som offentlig fråga i Sverige”, i Claes Lernestedt och Henrik Tham (red.), *Brottsoffret och kriminalpolitiken*, Stockholm, 2011. Christopher Collstedt, *I begynnelsen var dådet. Talet och tystnaderna om våld mellan män från 1700-tal till tidigt 1900-tal*, Göteborg, 2015, kap 1.

⁵ Nils Christie, ”The Ideal Victim”, i Ezzat A. Fattah, (red.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*. Basingstoke, 1986; Elisabeth A. Stanko och Kathy Hobdell, ”Assault on Men. Masculinity and Male Victimization.” i *British Journal of Criminology*, vol. 33, nr 3, 1993; James W. Messerschmidt, ”Making Bodies Matter. Adolescent Masculinities, the Body and Varieties of Violence.” i *Theoretical Criminology*, vol. 3, nr 2, 1999; Burcar, 2005, s 17-21; Collstedt, 2015.

motsats, mot bakgrund av stereotypa föreställningar om vad som är feminina och omanliga egenskaper och kroppar som exempelvis fredlighet, passivitet, sårbarhet, försvarslöshet och fysisk svaghet.⁶

Som jag har visat i ett annat sammanhang kan vår tids tal och tystnader om våld mellan män, djupast sett och för svenska förhållanden, spåras tillbaka till historisk-epistemologiska och diskursiva konflikter och processer som präglade kultur och samhällsliv under perioden från 1700-talets slut till 1900-talets början. Av särskilt stor betydelse var framväxten av en modern sekulär världsbild samt den politiska etableringen av en naturvetenskaplig, biologiskt grundad förståelse av (mans)kroppen, vilket gjorde mannen per definition till den naturlige förövaren och samtidigt till ett närmast otänkbart våldsoffer i betydelsen passiv, fysiskt och psykiskt svag och försvarslös. Djupast sett är, menar jag, denna våldets, maskulinitetens och brottsofferdiskursens samfälliga historia en del av kroppens historia.⁷

”Det är på kroppen man finner det förflutnas stigmat”

Som den franske idéhistorikern Michel Foucault har framhållit är det djupt vanskligt att okritiskt utgå från att kroppen är en naturgiven och oföränderlig kategori. I en berömd och ofta refererad essä där Foucault, med inspiration från bland annat Friedrich Nietzsche utvecklar sin genealogiska historieteori och analys, för han ett tankeväckande resonemang kring kroppens historicitet. Foucault skriver:

Kroppen – och allt som har med den att göra, föda, klimat, jordmån – är samlingsplatsen för all Herkunft. Det är på kroppen man finner det förflutnas stigmat, liksom det är i den begär, svagheter och villfarelser uppstår; det är i den de lagras och plötsligt bryter ut, men det är också i den de löser upp sig, rustar sig till kamp, slår ut varandra och lever ut sina olösliga konflikter. Kroppen: en yta där

⁶ Se t.ex. Stanko and Hobdell, 1993; Messerschmidt, 1999; Burcar, 2005, s 17-21.

⁷ Collstedt, 2015, se särskilt kap 1 samt kap 3-5.

skeenden skrivs in (medan språket pekar ut dem och idéer löser upp dem), skådeplats för ett sönderfall av jaget (som den söker inge illusionen av enhetlig substans), en volym i ständigt fortskridande förvirring. Som analys av härkomster verkar genealogin alltså i skärningspunkten mellan kroppen och historien. Den visar oss en kropp genomsyrad av historia och en historia i färd med att förstöra kroppen.⁸

Enligt Foucault är kroppen ett område för ständiga historisk-epistemologiska och diskursiva konflikter. Han liknar den vidare vid ett slags text eller semiotiskt system där samhällets och kulturens normer och sanningar finns nedskrivna för andra att läsa och uttolka. Det är, säger han, ”på kroppen man finner det förflutnas stigman”.

Ur Foucaults genealogiska historisering av vetandet om kroppen blir också vår tids till synes självklara och universella föreställningar om den naturgivna och okränkbara kroppen osäkra. Det står ur ett sådant perspektiv klart att denna kroppsuffattning istället bör förstås och studeras som en produkt av historiska och diskursiva processer och konflikter, som ett resultat av en ständigt pågående kamp, vilken ytterst rör makten och rätten att tillskriva världen mening. Den genealogiska analysen så som den utvecklats av Foucault innebär en djupgående kritisk granskning av inskriptioner, det vill säga av hur kroppar i olika historiska situationer och sammanhang har tillskrivits mening och innebörd genom att de explicit och/eller implicit skrivits in i redan existerande och kulturellt välkända världsbilder, diskurser och genuspräglade kategorier.⁹

⁸ Michel Foucault, ”Nietzsche, genealogin, historien” i Michel Foucault *Diskursernas kamp*, Stockholm, 2008, s 107-108.

⁹ Se t.ex. Michel Foucault, *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*, Lund, 2003; Michel Foucault, *Sexualitetens historia Bd 1. Viljan att veta*, Göteborg, 2004.

Forskningen om kroppens historia i Foucaults efterföljd är idag ett mycket stort forskningsfält. För genusteoretiska genealogiska analyser med tydliga influenser från Foucault se t.ex. Judith Butler, *Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion*, (sv. översättning Suzanne Almqvist), Göteborg, 2007.

Min ambition med den här artikeln är givetvis inte att fånga in varje väsentlig aspekt av den mångbottnade och vittförgrenade diskurs om våldsbrott, män, maskulinitet och brottsoffer som utformades under 1990-talet.¹⁰ Min ambition är mer modest. Utifrån ett enda rättsfall avser jag att belysa och problematisera de diskurser om manskroppen som artikulerades och låg till grund för konstruktionen av den drabbade mannens utsatthet och lidande i just detta mål. Men tolkningarna och resultaten har vidare räckvidd än så, menar jag. Att studera diskurser om våld mellan män innebär att enskilda individers tal inte studeras som rent subjektiva utsagor. Uppmärksamheten riktas istället mot hur utsagorna refererar till mer generella tänkesätt, normer och begreppsliga mönster som för tillfället också präglar kultur och samhällsliv i stort, utanför domstolen. Det skall även framhållas att mitt val av rättsfall är inte godtyckligt. Som utgångspunkt för de kommande analyserna fungerar ett fall vilket uppmärksammades som särskilt grovt i det tidiga 1990-talets rättsvetenskapliga debatt och som dessutom, genom att det refererades och publicerades i *Nytt Juridiskt arkiv* (NJA), tillskrevs en vägledande och normativ betydelse för den rättsliga bedömningen av andra liknande mål.

Den våldshärjade manskroppens mångtydighet

I januari 1990 yrkade den allmänne åklagaren vid en svensk tingsrätt om ansvar för det ”försök till mord” som gärningsmannen Adam Bengtsson hade utsatt målsäganden Christian Danielsson för.¹¹ Fallet som alltså refererades i NJA 1992 fick rubriken Ersättning för lidande på grund av grov misshandel. Rubriksättningen markerar att framställningen syftade till

¹⁰ Jag hoppas få återkomma till denna problematik i ett annat sammanhang.

¹¹ *Nytt juridiskt arkiv* (NJA), 1992:81, s 541. Handlingarna i NJA är offentliga men det finns ingen anledning att exponera de inblandade personerna mer än vad som är nödvändigt för framställningen. Därför har jag valt att fingera namnen på de inblandade, platsen för våldet samt de lokala domstolar som hanterat fallet. Detta har ingen inverkan på analysen eftersom det är berättandet om den våldshärjade kroppen som står i fokus.

att utreda en särskild problematik och inte att ge en generell beskrivning av en våldsam händelse och dess rättsliga efterspel. Det var alltså frågan om hur en persons lidande, vilket orsakats av grov misshandel, skulle förstås, värderas och kompenseras som utgjorde det nav kring vilket fallbeskrivningen kretsade.

I referatet av åklagarens gärningsmannabeskrivning görs gällande att Bengtsson hade kommit till Danielssons lägenhet strax efter 22-tiden på kvällen. Där hade Bengtsson ”först skurit Danielsson i magen med kökskniv, varefter han med en s.k. machetkniv tilldelat Danielsson ett 30-tal hugg eller slag över hela kroppen, vilket förorsakat Danielsson livshotande skador.”¹² Vidare hade Bengtsson ”uttalat hotelser av innebörd att han skulle ta livet av Danielsson.”¹³ Danielsson yrkade skadestånd av Bengtsson ”med 97 481 kr, varav 15000 avsåg sveda och värk fram till dagen för huvudförhandling. 75 000 kr ersättning för kränkning jämlikt 1 kap 3§ skadeståndslagen, 1 401 kr utlägg för sjukvårdskostnader och 6 080 kr ersättning för skadade möbler och kläder samt rengöring av lägenheten.”¹⁴

Av referatet framgår att den drabbades sargade kropp bildade utgångspunkt för åklagarens gärningsbeskrivning, det vill säga för den juridiska tolkningen och värderingen av det fysiska och psykiska lidande, som tillfogats Danielsson. Lidandets art och mening bestämdes och preciserades med hänvisning till begrepp som ”sveda och värk”, ”kränkning” och ”livshotande skador”, termer som direkt refererade till den då rådande lagstiftningen.

I tingsrättsförhandlingarna fick gärningsmannen och målsäganden avge sina respektive berättelser om händelsen. Här framtonar en bild av relationen mellan de båda inblandade männen, ett litet utsnitt ur en social diskurs om man så vill. Av referatet framgår att Danielsson själv berättat att han kommit i kontakt med Bengtsson i samband med ett köp av en ny

¹² NJA, 1992, s 541.

¹³ NJA, 1992, s 541.

¹⁴ NJA, 1992, s 541.

dator. Bengtsson hade lämnat datorn till Danielsson i dennes hem och fått 3000 kr i betalning. Senare på kvällen hade Bengtsson ringt och velat träffa Danielsson. Efter att parternas relation till varandra var fastställd följde en mycket ingående redogörelse för den våldsamma händelsen.

Danielsson ska ha berättat följande för tingsrätten:

När Bengtsson hade kommit upp i lägenheten hade Danielsson precis duschat och var klädd i jeans och en kortärmad tröja. Han var barfota. Hans son Christian låg och sov i sovrummet. De gick ut i köket där Bengtsson tog upp datorn som stod på köksbordet. Danielsson fick intrycket att Bengtsson ville att affären skulle gå tillbaka. Danielsson förklarade att han var beredd att gå med på det om fick tillbaka de 1000 kr han betalat samma dag. Sedan Danielsson sagt detta tog Bengtsson en kökskniv som satt nedstucken mellan spisen och diskbänken och gick fram till Danielsson som stod vid kylskåpet intill dörren. Bengtsson stack Danielsson i magen med kniven och uttalade hotelser vilka Danielsson dock inte minns nu. Därefter lade Bengtsson ifrån sig kniven på diskbänken och drog ner dragkedjan på sin jacka. Ur jackan drog han fram en stor kniv – möjligen en s.k. machete. Danielsson var chockad. Det blödde litet, men gjorde ej ont. Han retirerade in i vardagsrummet. Orsaken till att han inte försökte lämna lägenheten var att sonen låg i rummet innanför vardagsrummet.¹⁵

Som nämnts ovan bildade frågan om den våldsdrabbades lidande och rätt till ersättning fallbeskrivningens utgångspunkt och inramning. Av detta följer att inget som sägs i referatet är utan betydelse. Istället bör utsagorna förstås som hänvisningar till en mångfald av diskurser genom vilka lidandet och utsattheten konstruerades och tillskrevs mening och innebörd. Den vid en första anblick oväsentliga beskrivningen av Danielssons klädsel samt noteringen att han var "barfota" var ett sätt att markera dennes fysiska

¹⁵ NJA, 1992, s 541.

sårbarhet inför en man beväpnad med kniv och machete. I referatet noteras vidare att Danielsson ”retirerade”, ett ordval som markerar att han försökte undkomma Bengtsson angrepp. Men att fly från lägenheten var inte tänkbart då han inte kunde lämna sin son som låg och sov i ett angränsande rum. Här ställs Danielssons trängda läge i blyxtbelysning. Med ord och formuleringar som ”chockad”, ”det blödde litet”, men ”gjorde ej ont” beskrivs typen och graden av Danielssons lidande. Fysiskt sett framställs lidandet som relativt lindrigt. Den våldsamma och trängda situationen hade framförallt drabbat Danielsson psykiskt, vilket signaleras genom bruket av ordet ”chock”. Termen är central inom medicinvetenskaplig diskurs, men i referatet av Danielssons berättelse brukas ordet ”chock” emellertid i en mer vardaglig mening, det vill säga utan en djupare medicinsk förklaring av vilken typ av kroppsligt och psykiskt tillstånd som avses. Detta är förvisso inte heller nödvändigt. Det framgår av sammanhanget att våldet mot Danielssons kropp samt den mycket trängda situationen han befann sig i orsakade honom ett djupt obehag i emotionell mening.

Bengtsson hade frågat Danielsson om han tänkte göra en polisanmälan. Danielsson skall då ha svarat att Bengtsson fick ta vad han ville bara han lämnade lägenheten. Efter att Danielsson bett Bengtsson att gå blir situationen än mer hotfull och våldsam. Referatet gör gällande att Bengtsson, efter att ha funderat ett litet tag ”hotade att mörda och stycka Danielsson” och visade ”med en gest med handen att han skulle göra det i badrummet”.¹⁶ Vidare noteras att Bengtsson hade sagt till Danielsson att ”han hade gjort det förut” samt att han ”under hotelserna” hade ”de båda knivarna i sina händer”.¹⁷ I detta läge hade Danielsson ”känt dödsångest” och varit ”rädd för att hans son skulle vakna och komma ut i vardagsrummet”.¹⁸ Efter ytterligare hot ”förstod Danielsson att Bengtsson ”skulle hugga honom i magen”. Han hade då försökt ta sig därifrån ”varvid Bengtsson måste ha huggit honom i magen”. Danielsson ”tog tag om

¹⁶ NJA, 1992, s 542.

¹⁷ NJA, 1992, s 542.

¹⁸ NJA, 1992, s 542.

knivbladet med högerhanden, men släppte det därefter och flydde mot ytterdörren”. Han ”förföljdes” då av Bengtsson ”som gav honom vad som kändes som slag men som han nu förstår var hugg i nacken och huvudet”. Danielsson ”svimmade i hallen och vaknade till när han hörde ytterdörren slå igen efter sig”. Då låg han ”halvvägs ute genom lägenhetsdörren”. Han ”reste sig och ringde på hos grannar”.¹⁹

I den diskurs som framtonar i referatet av Danielssons berättelse konstrueras lidandet och utsattheten utan direkta hänvisningar till tongivande samtalsordningar som lagen eller medicinvetenskapen. Det närmast vardagliga språkbruket är meningsskapande på ett mer obestämt sätt. De utgör, menar jag, referenser till kulturellt och socialt vedertagna uppfattningar och normer i det moderna västerländska samhället om vad våld är samt gör med den drabbade individen.

Danielssons fysiska och psykiska lidande markeras alltså starkt i framställningen men samtidigt finns tydliga spår av en genuspräglad diskurs om mannen som betonar mer ”traditionella”, maskulinitetsideal. Beskrivningarna av Danielsson som på ett närmast heroiskt sätt, trots svåra skador, stannade kvar i lägenheten för att beskydda sin son tar udden av allvarligheten i våldet. Samma effekt får skildringen av Danielssons medvetna och strategiska hantering av hela situationen. Han framställs som relativt lugn och rationell. Han bemöter angriparen aktivt och med styrka, men på ett balanserat och fredlig sätt. Till slut tvingades han dock ändå ”retirera”, ett ordval som refererar till ett militärt meningssammanhang. När han sedan höggs ned och svimmade blev han inte liggande i väntan på hjälp från andra. Istället reste han sig och tog kontakt med grannen. I detta avseende passar Danielsson inte in i den gängse bilden av brottsoffret. Han är varken svag, passiv, irrationell osv, utan aktiv, lugn, rationell och initiativtagande.

Hur allvarligt våldet som riktades mot Danielssons kropp faktiskt var framgår egentligen först genom referatet av den rättsmedicinska

¹⁹ NJA, 1992, s 542.

undersökningen. Den ansvarige läkaren hade beskrivit hans fysiska och psykiska tillstånd på följande sätt:

Patienten inkommer ca 22.50 till akutmottagningen i chocktillstånd. Blodtrycket uppmättes till 12 m m Hg. Han företer multipla sårskador och överföres till intensivvårdsavdelning för omedelbart förestående operation. Undersökande jourhavande kirurg finner på buken till vänster om naveln ett djupgående sår, genom vilket det tränger ut tunntarm och tarmkax. Vidare anträffas ett sår över höger axel, som går igenom det högra nyckelbenet, vilket delats skarpt i två delar. Till vänster i nacken finnes ett långt sår, i vars botten anträffas lössprängd benvävnad från en huggliknande skada i skallbenet. På böjsidan av det 2:a till 5:e fingret på den högra handen ses omfattande sårskador. Vidare anträffas en huggliknande skada till höger i nacken som gått in 1-1,5 cm i nackmuskulaturen på det djupaste stället. Man noterar också ytterligare ett antal sårskador i övrigt på hudkostymen.²⁰

Genom läkarutlåtandet inordnades Danielssons våldshärjade kropp i en medicinvetenskaplig diskurs. Därmed tillskrevs också våldet och lidandet en särskild mening och innebörd. Här ställdes frågan om vad våld gör med den drabbades kropp och psyke i blyxtbelysning. Läkaren på akutmottagningen hade inledningsvis noterat att Danielsson befann sig i ”chocktillstånd”, vilket föranledde att en rad åtgärder snabbt vidtogs. Blodtrycket kontrollerades, sårskadorna okulärbesiktigades och fastställdes vara ”multipla”, varpå Danielsson överfördes till intensivvårdsavdelningen där han opererades. I referatet av det rättsmedicinska protokollet följer sedan en lakonisk sammanställning av de sår och skador som åsamkats Danielsson. I sitt utlåtande skall läkaren även ha understrukt att de ”omfattande skadorna tillsammans inneburit fara för livet om Danielsson ej kommit under

²⁰ NJA, 1992, s 542-543.

sjukvårdsbehandling”.²¹ Bilden som tonar fram i referatet är tydligt talande även för den som inte är bevandrad i den fackmässiga medicinska terminologin. Danielsson kropp var svårt sargad, förändrad och närmast ödelagd.

Det rättsmedicinska utlåtandet lade en viktig grund för tingsrättens bedömning. Domstolen fann det styrkt att ”skadorna varit livshotande”. Med hänsyn till de hotelser som Bengtsson uttalat samt att våldet han utövat ”inte ägt rum i ett enda sammanhang utan avbrutits medan Bengtsson låst ytterdörren och Danielsson beveka Bengtsson att lämna lägenheten” ansåg tingsrätten också att det var ”styrkt att Bengtsson försökt beröva Danielsson livet”.²²

Rörande gärningsmannen Bengtsson hade en rättspsykiatrisk undersökning visat att han hade ”begått mordförsöket under inflytande av sinnessjukdom i BrB:s mening”, samt att han var ”i oundgängligt behov av sluten psykiatrisk vård.”²³

Ett utsnitt ur referatet av tingsrättens resonemang och bedömning i frågan om ersättning för kränkning får här ge en sista inblick i den vittförgrenade diskurs genom vilken utsattheten konstruerades och den våldsdrabbade mannens lidande tillskrevs mening och innebörd:

Vid tillämpning av 1 kap 3§ skadeståndslagen skall ersättningens storlek grundas på en skönmässig uppskattning av den kränkning som åsamkats målsäganden. Härvid bör hänsyn tas både till intensiteten i dennes subjektiva upplevelse av kränkningen och till härskande etiska och sociala värderingar (NJA II 1972 s 734). Bengtsson har sökt upp Danielsson medförande ett livsfarligt vapen. Misshandeln har ägt rum i dennes bostad. Det aktuella händelseförloppet synes ha inletts med att Bengtsson enligt Danielssons uppfattning utan grund sökt återta den dator Bengtsson

²¹ NJA, 1992, s 543.

²² NJA, 1992, s 543.

²³ NJA, 1992, s 543.

överlåtit till denne. Danielsson har inte vid något tillfälle uppträtt provocerande. Bengtsson har vid utförandet av den åtalade gärningen visat synnerlig hänsynslöshet och råhet samt likgiltighet för Danielssons liv. Misshandeln har både varit utdragen och av hänsynslös livsfarlig art. Danielsson har sålunda tilldelats ett stort antal knivhugg eller slag varvid hotelser uttalats från Bengtsson att denne skulle mörda Danielsson. Danielsson har under det åtalade händelseförloppet känt en intensiv ångest fruktan för sitt liv.²⁴

Förutom att tingsrätten refererade explicit till lagar och andra publikationer i NJA finns här också hänvisningar till obestämda men ”härskande sociala och etiska värderingar”. Innebörden av den våldsdrabbade mannens lidande och utsatthet preciserades och bestämdes i relation till gärningsmannens agerande. Bengtsson hade sökt upp Danielsson i lägenheten, han var beväpnad med ”ett livsfarligt vapen”, han hade visat ”synnerlig hänsynslöshet”, ”råhet” samt ”likgiltighet för Danielssons liv”, utdelat ett ”stort antal knivhugg” eller ”slag” och ”hotat” att han skulle ”mörda denne”. Bilden av Danielsson utgör själva motsatsen till bilden av gärningsmannen. Han var obehäpnad, hade inte varit provocerande, han hade fredligt försökt undkomma sin angripare samt upplevt en ”intensiv ångest och fruktan för sitt liv”.

Ett maskulint våldsoffer

I den här artikeln har jag behandlat synen på män som offer för våldsbrott ur ett historiskt perspektiv med särskilt fokus på hur kunskap om den våldshärjade manskroppen eftersöktes, säkerställdes och förmedlades i rättsliga sammanhang under 1990-talet. Syftet har varit att nå och kritiskt problematisera de diskurser om kroppen som låg till grund för konstruktionen av den drabbade mannens utsatthet och lidande.

²⁴ NJA, 1992, s 543

Som grund för analysen fungerade ett fall som refererats och publicerats i NJA 1992 med rubriken Ersättning för lidande på grund av grov misshandel. Rättspublikationerna i NJA har en vägledande funktion för jurister, kriminologer och andra som arbetar med frågor som rör kriminalitet. I detta avseende får de antas ha en viss normativ betydelse inte bara för den rättsliga hanteringen och bedömningen utan också för det offentliga samtalet i stort.

Undersökningen har visat att fallbeskrivningen härbärgerar en rad olika diskurser genom vilka våldet, lidandet och utsattheten definieras och tillskrivs mening. Här hittas explicita hänvisningar inte bara till då rådande lagar, andra rättspublikationer i NJA samt rättsmedicinska utlåtanden, utan också till obestämda men ”härskande” sociala och etiska diskurser.

Djupast sett vilar dock, menar jag, den mångfald av diskurser, begrepp och kategorier som används för att beskriva och värdera den våldsamma händelsen i allmänhet och den våldshärjade mannens kropp, hans lidande och utsatthet i synnerhet, i ett historiskt utformat vetande med tunga sanningsanspråk. Detta vetande, vilket även bildar det kunskapsteoretiska fundamentet för såväl brottsofferdiskursen liksom för den vidare diskursen om de universella mänskliga rättigheterna, definierar effektivt gränserna för själva förståelsen av vad våld är. I referatet såväl som i det offentliga samtalet om människors utsatthet för våldsbrott i stort framstår och förklaras våld i regel som en kategori entydig illegitima, brutala och patologiskt avvikande handlingar som utgör själva antitesen till civilisation, humanitet och social ordning.²⁵ Samma vetande föreskriver också villkoren och ramarna för sätten att tänka, tala och skriva om vad våld gör med människan – våld sargar, förändrar och ödelägger den drabbade individens kropp och psyke. Samtidigt finns tydliga spår av en genuspräglad diskurs om mannen där utsattheten och allvarligheten i våldet tonas ned och som istället betonar mer ”traditionella” maskulinitetsideal. Bland annat understryks Danielssons roll

²⁵ Anton Blok, *Honour and Violence*, Cambridge, 2001; Christopher Collstedt, *Våldets väsen. Synen på militärers våld mot civilbefolkning i 1600-talets Sverige*, Lund, 2012, 31-39; Collstedt 2015, s 32-45.

som beskyddare och att han på ett behärskat och strategiskt vis, trots hot och svåra skador, hanterade den våldsamma situationen. I fallbeskrivningen tecknas inte bilden av ett typiskt eller idealt brottsoffer enbart baserad på stereotypa uppfattningar om vad som är feminina och omanliga egenskaper och kroppar. Danielsson framställdes som utsatt och oskyldigt lidande, men han var varken svag, passiv eller irrationell, utan aktiv, lugn, rationell och initiativtagande. Han gjordes till ett maskulint våldsoffer.

Referenser

- Blok, Anton, *Honour and Violence*, Cambridge, 2001
- Burcar, Veronika, *Gestaltningar av offererfarenheter. Samtal med unga män som utsatts för brott*, Lund, 2005
- Butler, Judith, *Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion*, (sv översättning Suzanne Almqvist), Göteborg, 2007
- Christie, Nils, "The Ideal Victim", i Fattah, Ezzat A. (red.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*. Basingstoke, 1986
- Collstedt, Christopher, *Våldets väsen. Synen på militärers våld mot civilbefolkning i 1600-talets Sverige*, Lund, 2012
- Collstedt, Christopher, *I begynnelsen var dådet. Talet och tystnaderna om våld mellan män från 1700-tal till tidigt 1900-tal*, Göteborg, 2015
- Foucault, Michel, *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stockholm, 1993
- Foucault, Michel, *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*, Lund 2003.
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia Bd 1. Viljan att veta*, Göteborg, 2004.
- Foucault, Michel, "Nietzsche, genealogin, historien" i Michel Foucault *Diskursernas kamp*, Stockholm, 2008
- Lindstedt Cronberg, Marie, "Från målsägare till brottsoffer. Målsäganderätten i ett historiskt perspektiv" i Eva Bergenlöv, Marie Lindstedt Cronberg och Eva Österberg (red.), *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, Lund, 2002
- Messerschmidt, James W., "Making Bodies Matter. Adolescent Masculinities, the Body and Varieties of Violence." i *Theoretical Criminology*, vol. 3, nr 2, 1999.
- Moyn, Samuel, *The Last Utopia. Human Rights in History*, 2012
- Nytt Juridiskt arkiv (NJA), 1992:81
- Stanko, Elisabeth A. och Kathy Hobdell, "Assault on Men. Masculinity and Male Victimization." i *British Journal of Criminology*, vol. 33, nr 3, 1993
- Österberg, Eva, "Upptäckten av den oskyldiga människan. Brottsoffer som problem" i Eva Bergenlöv, Marie Lindstedt Cronberg och Eva Österberg (red.), *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, Lund, 2002

Statslöshet – mellan stagnation och rörelse¹

Jonna Jansson

Den legala statusen statslös förstås ofta i motsats till statusen medborgare. Dikotomin utvecklades av filosofen Hannah Arendt efter andra världskrigets slut, då hon teoretiserade hur statslösheten växt som problem efter att kriget gjort statsgränserna mindre skarpa och många människor befann sig på flykt. Arendts slutsats blev att endast medborgare kan sägas ha mänskliga rättigheter och att det med andra ord bara är i kraft av vårt medborgarskap som vi tillskrivs vår mänsklighet.²

Statslös idag

Idag är Arendts dikotomi daterad, men trots det har forskarvärlden svårt att se bortom den och komma vidare i sin förståelse av fenomenet statslöshet. I de flesta artiklar som behandlar ämnet går det att finna uppmaningar om att ta problemet på större allvar samt besvikelse över att inget har hänt på de 60 åren sedan konventionerna gällande statslöshet undertecknades.³

¹ Artikeln är tidigare publicerad i ”Studentskriftsamling. Mänskliga rättigheter vid Lunds universitet”, vol. 7, 2014, sid.9–20.

² Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 1968.

³ Convention relating to the status of stateless persons, 1954. Convention on the Reduction of Statelessness, 1961.

Livssituationerna och problemen för människor som drabbas av statslöshet varierar i oändlighet. Ett talande exempel rör en dansk, gravid kvinna som befann sig i Sverige när hennes värkar satte igång. Kvinnan vars dotter föddes i Sverige har ännu inte erkänts som medborgare i något av länderna och har därmed levt som statslös i över 16 år.⁴ Statslöshet uppstår alltså inte bara i krigszoner och måste inte framträda på ett våldsamt vis, men konsekvenserna blir ändå de samma.

Ett för mig närmare exempel rör Sveriges interna utlänningskontroll. Närmare bestämt de nio förvarsinstituten där personer fråntas sin mänskliga rättighet till frihet i väntan på deportation. Det finns idag ingen tidsgräns för hur länge en människa får sitta inlåst. De mest extrema fallen jag mött då jag arbetat för en volontärorganisation som besöker förvaret regelbundet har att göra med just statslöshet. Framförallt personer som hävdas komma från Irak. Den irakiska staten vägrar dock att erkänna dem som medborgare, vilket gör det omöjligt att deportera dem då de saknar nödvändiga identitetshandlingar. Människornas liv pausas och de står utan en statsapparat som försvarar deras rättigheter.

En liknande situation går att finna i Tyskland där en ny status har utvecklats och som tillskrivs människor som inte är medborgare och som staten egentligen inte vill se på sitt territorium. Statusen heter *duldung* på tyska, vilket kan förstås som *tolererad*. Med denna benämning får personen ett kort uppehåll från utvisningsordern som annars skulle bryta mot till exempel principen om *non-refoulement*.⁵ Det är dock ett väldigt osäkert tillstånd att klassas som tolererad. Statusen måste förnyas väldigt ofta vilket begränsar individens rörlighet. En kan inte heller påstå att staten säkerställer de mänskliga rättigheterna för de berörda. *Duldung* bör snarare förstås som ett tillfälligt existensberättigande på statens territorium.

⁴ <http://www.svt.se/nyheter/regionalt/sydnytt/foddes-i-sverige-nu-statslos>, 2013-05-28.

⁵ Claude Cahn, "Minorities, Citizenship and Statelessness in Europe", *European Journal of Migration and Law*, 2012, s. 310.

Inom statslöshetsdiskursen pågår även diskussion kring särskiljandet av *de jure* och *de facto* statslösa.⁶ De förstnämnda har uppnått ett erkännande som statslösa, medan de senare endast lever under samma omständigheter vare sig deras legala status är flykting, medborgare, papperslös, etcetera.

Tvärsnittet

Genom att studera ett tvärsnitt av det akademiska fältet som studerar statslöshet kan en konstatera att slutsatserna drar isär och att problemet och dess lösning än en gång faller mellan stolarna. Forskarna har en tendens att skriva in sig i olika redan existerande diskussioner om människorättskränkningar. Förvisso kan alla kopplas till statslöshet men det går inte att bortse från att de olika utgångspunkterna även resulterar i olika förståelser av fenomenet. De stora fälten kan sammanfattas under följande rubriker: det globala ansvaret, hierarkin mellan stater, statsuveräniteten, den unika statusen, och statushierarkier mellan människor.

Studiet av det akademiska tvärsnittet bidrar även med nyckelbegrepp och synsätt som är intressanta för att förstå hur statslöshet betraktas inom svensk, politisk diskurs. I den här artikeln analyseras därför en motion från Miljöpartiet, en statlig offentlig utredning rörande Förvar 2011:17, samt Röda Korsets rapport ”Förvar under lupp”.⁷

Det globala ansvaret

Lindsey N. Kingston och Saheli Datta är två av de teoretiker som i sin forskning lägger stor vikt vid det globala ansvaret rörande statslöshet. I sin

⁶ Se till exempel: Kristy A. Belton, “The Neglected Non-citizen: Statelessness and Liberal Political Theory”, *Journal of Global Ethics*, 2011. Samt Katherine Perks & Jarlath Clifford, “The Legal Limbo of Detention”, *Forced Migration Review*, 2009.

⁷ Ceballos, Bodil, Motion 2011/2012:U233, Miljöpartiet. SOU 2011:17. Maite Aguirre Zamacara, ”Förvar under lupp – en studie av rättssäkerheten för asylsökande i förvar”, Svenska Röda Korset, 2012.

artikel ”Strengthening the Norms of Global Responsibility” lokaliserar de statslöshetsproblemet till att beröra framförallt: ”[...] the hill tribes of northern Thailand, the Rohingya minority in Burma, the Bidun in Kuwait, the Roma of Europe, and Palestinians throughout the Middle East [...]”.⁸ Problemet existerar enligt detta perspektiv framförallt i utsatta regioner, utanför västmakterna. Det leder även till slutsatsen att vissa stater är mer skyldiga än andra i frågan. Kingston och Datta argumenterar för att responsibility to protect-doktrinen (hädanefter R2P) är en möjlig ”enforcement capability”, det vill säga ett redskap för att tvinga stater att leva upp till sina löften under FN-konventionerna.⁹

Ett liknande synsätt går att finna hos Mark Manly i artikeln ”UNHCR’s Mandate and Activities to Address Statelessness in Europe”. Manly förklarar att det finns stater som ligger i framkant gällande bekämpandet av statslöshet, stater vilka han beskriver som ”champions”.¹⁰ Hur dessa stater faktiskt arbetar eller löser problemet framkommer dock inte i Manlys artikel. Ställt mot Patrick Haydens resonemang i ”From Exclusion to Containment” uppstår en viktig paradox. Hayden menar att när en människa exkluderas ur en stat, exkluderas hen ur alla stater.¹¹ Om stat *a* har rätt sätta press på stat *b* för att denna inte uppfyller sina åtaganden under statslöshetkonventionerna, kan inte stat *a* då beskyllas lika mycket för att denna inte fångar upp personen och försäkras sig om att hens mänskliga rättigheter säkerställs? Den statslösa individen kan ju inte längre hävdas vara stat *b*:s ansvar eftersom hen inte har något medborgarskap från nämnda stat.

Enligt Hayden perspektiv och tolkning är ingen stat klanderfri i frågor rörande statslöshet. Även moraliska supermakter i väst har statslösa på sitt

⁸ Lindsey N. Kingston. & Saheili Datta, ”Strengthening the Norms of Global Responsibility: Structural Violence in Relation to Internal Displacement and Statelessness”, *Global Responsibility to Protect*, 2012, sid. 492.

⁹ Kingston & Datta, 2012, sid. 495.

¹⁰ Mark Manly, ”UNHCR’s Mandate and Activities to Address Statelessness in Europe”, *European Journal of Migration and Law*, 2012, sid. 276.

¹¹ Patrick Hayden, ”From Exclusion to Containment: Arendt, Sovereign Power, and Statelessness”, *Societies Without Borders*, 2008, sid. 248-269.

territorium och det vore därför omöjligt för någon stat att beskylla en annan för brott mot statslöshetskonventionerna.

Hierarkin mellan stater

Trots den rådande globala principen som är nationalstaten och alla staters jämbördiga rätt till suveränitet framträder i studiet av tvärsnittet en hierarki mellan världens stater. Kelly Staples aktualiserar detta i "Statelessness, Sentimentality and Human Rights" då hon kritiserar och synliggör rådande makthegemonier stater emellan.¹² Även Katherine Perks och Jarlath Cliffords artikel "The Legal Limbo of Detention" talar för en hierarkiserad och asymmetrisk suveränitetsprincip då de skriver om individer härrörande från vad de kallar "failed states". Exempel på dessa är, enligt Perks och Clifford, Somalia och Irak där statsapparaten är för undermålig för att kunna säkerställa identitetshandlingar och liknande.¹³ Detta kan tolkas som att även statusen medborgare bör nyanseras och förstås utifrån sin kontext. Individer med den legala statusen medborgare kan utsättas för *de facto* statslöshet, beroende på deras stats kontext och vilket territorium de befinner sig på.

Kingston och Dattas uppmaning om att R2P ska råda bot på statslösheten tyder på att de inte uppfattar statssystemet som hierarkiserat.¹⁴ I viss mån kan R2P förstås som just en nyansering av suveränitetsprincipen, på så vis att de stater som inte sköter sig ska kunna få sin suveränitet kränkt. Forskarnas resonemang om behovet av förändring tyder på att de i dagsläget anser att det råder total jämlikhet mellan de olika staternas makt att kontrollera sitt territorium.

¹² Kelly Staples, "Statelessness, sentimentality and human rights: A critique of Rorty's liberal human rights culture", *Philosophy and Social Criticism*, 2011, sid. 1011-1024.

¹³ Perks & Clifford, 2009, sid.42-43.

¹⁴ Kingston, Datta, 2012, sid.496.

Statssuveräniteten

En annan dimension av frågan kring suveränitetsprincipen har att göra med vad forskarna identifierar som den ursprungliga orsaken och källan till statslöshet. I "Minorities, Citizenship and Statelessness in Europe" identifierar Claude Cahn den huvudsakliga källan som statssuccession, vilket Manly stöder.¹⁵ Sovjetunionens fall är ett återkommande exempel på statssuccession som skapat statslöshet. Denna förståelse innebär i vidare betydelse att om alla statsgränser förblivit de samma skulle statslöshetsproblemet aldrig ha uppstått, eftersom alla människor då skulle ha stannat kvar på "rätt" plats under "rätt" statsapparat. På så vis kan en se det som att suveräniteten upprätthålls genom stagnation, alltså rörelsefrihetens motsats, ett resonemang som Staples och Hayden utvecklar och bekräftar i sina artiklar.¹⁶

Manly, som likt Kingston och Datta uppmanat till en slags försvagning av suveräniteten när han beskriver vissa stater som "champions" i bekämpandet av statslöshet, kommer till samma systems räddning när han utpekar statssuccession och förändring som källa till statslöshet.¹⁷ Det är endast staten själv som har rätten att bestämma vem som är dess medlem, det är en del av statens suveränitet.¹⁸ Därmed uppstår en paradox. När Manly och Cahn ser statssuccession och förändring som problemen bakom statslöshet rättfärdigar de även statens rätt att exkludera och i vissa fall diskriminera.

¹⁵ Cahn, 2012, s. 297-316, samt Manly, 2012, sid. 266.

¹⁶ Staples, 2011, sid. 1020, samt Hayden, 2008, sid. 258.

¹⁷ Manly, 2012, sid. 276 Manly.

¹⁸ Convention on certain questions relating to the conflict of nationality law, 1930.

Den unika statusen

Ett flertal teoretiker hävdar att anledningen till att statslöshetsproblemet förblir olöst och svårhanterligt beror på att det alltför ofta sammanförs med flyktingfrågan. Statslös är inte betraktat som en tillräckligt unik status. Detta resonemang går att läsa hos både Perks och Clifford samt hos Kristy A. Belton i ”The Neglected Non-citizen”. Framförallt menar Perks och Clifford att en unik statslöshetsstatus lättare skulle gå att uppmärksamma. De kritiserar även uppdelningen mellan *de jure* och *de facto* statslöshet på samma grund som Belton; då båda dessa grupper upplever samma förtryck, oavsett benämning, bör deras utsatthet tas på likvärdigt allvar.¹⁹

På sätt och vis kan bilden av flyktingfrågan tyckas enklare att definiera, eftersom flyktingstatusen förutsätter något slags agentskap hos individen (inte minst ett aktivt val att fly, hur små eller obefintliga de andra alternativen än må vara). Statslöshet å sin sida kan drabba helt i det tysta, helt utan att individens eget agentskap är närvarande. Markeringen mellan dessa två grupper blir dock överflödigt om en ser till just typen av förtryck och utsatthet som personerna utstår. Vare sig en individ är flykting eller statslös saknar hen en statsapparat som säkerställer hens rättigheter. Arendt kallar dessa de ”kvalitativa aspekterna” av problemet och i kraft av dessa aspekters likhet krävs ingen uppdelning mellan flyktingar och statslösa.²⁰

Perks och Clifford identifierar att statslösa även kan leva som medborgare inom vad de kallar ”failed states”, till exempel Somalia och Irak.²¹ Även detta perspektiv sammanfaller med idén om de ”kvalitativa aspekterna” av utsattheten. Just Somalia och Irak menar de har bristfällig statlig administration vilket leder till bland annat utfärdandet av undermåliga identitetshandlingar.

¹⁹ Perks & Clifford, 2009, sid. 42-43.

²⁰ Hayden, 2008, sid. 256.

²¹ Perks & Clifford, 2009, sid. 42-43.

Statshierarkier mellan människor

Endast en forskare säger sig se en ljusning för statslöshetsproblematiken. Claude Cahn förklarar att den ökande rörelsefriheten inom EU bör ses som ett försök till paneuropeisk integration och därmed en ruckning på en annan relevant dikotomi, nämligen Medborgare och Icke-medborgare.²² En medborgare från ett EU land som befinner sig i ett annat EU-land behåller sina rättigheter och erkänns av den aktuella statsapparaten.

Hayden riktar till skillnad från Cahn blicken mot EU:s gränser och utvecklingen som sker där. Enligt Hayden är det snarare ett ”Europa-Fort” som konstrueras och inte ett samhälle med öppnare gränser. Detta ser han som kopplat till ”the strategy of containment” som går ut på att minska migrations- och framförallt flyktingströmmar. FN:s flyktingorgan UNHCR har sedan slutet av 70-talet utvecklat en politik som snarare går ut på att bygga flyktingläger och att se till att människor inte tar sig till säkrare länder.²³ Upprättandet av flyktingläger, förvar och transitboenden är dess konkreta uttryck. Interventionspolitiken, som till exempel R2P, kan även den ses som en aspekt av strategin eftersom den innebär att konflikterna inte tillåts korsa några gränser. Det vill säga att andra stater intervenerar innan konflikten, och människorna, sprider sig.

Statslöshet i Sverige idag

Slutsatserna som det akademiska tvärsnittet visar aktualiseras även i det politiska, offentliga rummet i dagens Sverige.

I en motion från Miljöpartiet signerad Bodil Ceballos m.fl. uppmanas till ett ställningstagande för att Sverige ska ”utöva påtryckningar på länder som inte lever upp till sina åtaganden att undvika statslöshet”.²⁴ Motionen signalerar att en möjlig lösning är att inte ha några statslösa individer på sitt territorium. Sverige beskrivs som ett föregångsland i frågan på grund av sin

²² Cahn, 2012, sid. 304.

²³ Hayden, 2008, sid. 256.

²⁴ Ceballos, 2011, sid. 1.

ändrade medborgarskapslagstiftning som undviker att människor föds till statslöshet.²⁵ Genom detta synsätt förstås inte statslöshet som en del av hela statssystemet utan en konsekvens av vissa staters dåliga uppförande.

Motionens titel, ”Statslöshet och liknande tillstånd”, uppfattar jag som progressiv eftersom den öppnar för en granskning av även medborgarskapets kvalitativa aspekter. Medborgare av s.k. failed states skulle till exempel kunna rymmas därunder. Detta öppnar alltså för förståelsen av medborgarskap som en ”status without rights” likt Tysklands *duldung*. Det görs heller ingen skillnad mellan *de jure* och *de facto* statslöshet utan motionen uppvisar medvetenhet om att de kvalitativa aspekterna är desamma hur en än drabbas av statslöshet. Den nydanande dimension ointetgörs dock av de exempel som lyfts fram i texten. Miljöpartiet pekar främst på att den kurdiska befolkningen i Syrien och medborgare i Dominikanska Republiken inte får sina sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter säkerställda, samt att dessa stater inte heller utfärdar identitetshandlingar till personer som saknar giltiga sådana. Staterna brister även gällande stopp om utvisning av statslösa eller personer i liknande situation.²⁶ Miljöpartiet uppvisar här ett slags hemmablindhet med tanke på hur svenska staten på obestämd tid frihetsberövar personer som hävdas komma från en viss stat men som saknar identitetshandlingar. Sverige lever alltså inte heller upp till att säkerställa de uppräknade rättigheterna.

Samma hemmablindhet och bristande självinsikt förstärks genom en läsning av Statens offentliga utredning rörande Förvar 2011:17. I den 477 sidor långa rapporten används urskillningslöst begreppet ”utlänningar” för att benämna de berörda personerna. Utredarna tycks ta för självklart att förvarstagna måste komma utifrån, att Sveriges administration är så pass vattentät att ingen kan födas till eller diskrimineras till statslöshet i Sverige idag. Men personer som inte kan bevisa sin identitet eller sin rätt till uppehälle måste inte ha kommit utifrån. Forskningen tyder snarare på att

²⁵ Ceballos, 2011, sid. 2.

²⁶ Ceballos, 2011, sid. 2.

papperslöshet och därmed statslöshet är något som går i arv. En annan möjlig tolkning är att en med benämningen ”utlänning” vill påvisa personens främlingskap gentemot statens kontroll och erkännande. Begreppet statslös nämns en gång i en fotnot på sida 372.

Ett tredje politiskt, offentligt dokument som skulle kunna likställas med SOU:n då det också granskar förvaren, men som samtidigt är dess raka motsats då det snarare söker att skapa uppmärksamhet och debatt kring dess arbete och uppgift, är Röda Korsets rapport ”Förvar under lupp”.²⁷ En text som kan ses som ett försök att bryta med SOU:ns urskillningslösa synsätt.

Statslöshetsproblematiken tas dock bara upp på ett fåtal ställen. Utredarna skriver gällande de granskade förvarsbesluten att: ”De länder som förekommer mest är Somalia och Irak som tillsammans utgör ca 30 % av alla förvarsbeslut. [...] Nio beslut rör statslösa [...]”.²⁸ Röda Korset uppvisar alltså en uppfattning om att statslöshetsproblematiken endast rör *de jure* statslösa. Personer härrörande från Irak och Somalia tas inte upp som berörda av statslöshetsproblematiken. En intressant parentes är att *de jure* statslösa flyktingar inte ska kunna straffas för att de befinner sig på ett visst territorium, men detta kräver att en erkänns både som statslös och flykting.²⁹ De kvalitativa aspekterna av de berörda människornas liv rymms inte i rapporten.

Vad som saknas i de tre offentliga dokumenten är ett mer självkritiskt, nyanserat och intersektionellt perspektiv på de människor vars mänskliga rättigheter kränks i Sverige. Rent konkret skulle det innebära att en släpper fokus på statsgränserna för att se till vilka människor, medborgare eller ej, som befinner sig i Sverige idag samt till vilken grad deras mänskliga rättigheter tillgodoses.

²⁷ Maite Aguirre Zamacara, ”Förvar under lupp – en studie av rättssäkerheten för asylsökande i förvar”, Svenska Röda Korset, 2012.

²⁸ Aguirre, 2012, sid. 23.

²⁹ Convention relating to the status of stateless persons, 1954.

Vem har ordet?

Det akademiska tvärsnittet och de tre offentliga dokumenten synliggör och aktualiserar frågan kring vem som har makten att erkänna en person som statslös, samt att bestämma vem som är skyldig till personens statslöshet. Frågor som är extremt beroende av de makthierarkier som råder i världen idag. Statslöshet bör framförallt behandlas som en problematik som främst framträder i mötet mellan stat och individ snarare än en väldefinierad och välavgränsad status. Genom att ta de kvalitativa aspekterna i beaktande ges ett större agensskap till individen och dennes upplevelse av statens bemötande. Ur detta perspektiv är uppdelningen av *de jure* och *de facto* statslöshet mer skadlig än gynnande då den har en tendens att ge företräde till just *de jure* statslösa.

Rörande de frihetsberövade irakierna på de svenska förvaren som varken inkluderas i den svenska eller irakiska staten skulle de, sett till de kvalitativa aspekterna, utan tvekan erkännas som drabbade av statslöshetsproblematiken. Rådande makthierarkier och synen på Sverige som moraliskt överlägset leder dock till att Sverige får tolkningsföreträde gällande individernas legala status och eftersom det enligt internationell rätt är förbjudet att utvisa *de jure* statslösa saknar Sverige incitament att erkänna irakierna som drabbade av statslöshet. På så vis cementeras och repeteras deras rättslösa tillstånd.

Rörelsefrihet

Arendts dikotomi är ur ett perspektiv fortfarande relevant, men alltför få forskare använder sig av en djupläsning av hennes teorier när de behandlar statslöshet. Snarare än att behandla dikotomin som daterad bör en betrakta den som icke-uttömmande för att förstå relationen mellan statslösa och medborgare. Den nyansering som både akademien och den politiska offentligheten är i behov av står att finna i en annan mindre känd teori av Arendt, nämligen den om rörelsefrihet. Rätten till fri rörelse betraktas av Arendt som den allra viktigaste av de mänskliga rättigheterna eftersom den

kan ses som lierad till alla de andra grundläggande rättigheterna som försvaras allt häftigare i dagens samhälle, till exempel rätten till tanke- yttrande- och religionsfrihet. Rörelsefrihet, enligt Arendt, handlar nämligen inte bara om att röra sig från punkt *a* till punkt *b* i fysisk bemärkelse, utan har även en abstrakt dimension.³⁰ Ta till exempel ”utveckling” och ”progression”, två för vår tid extremt viktiga begrepp som båda innefattar någon slags rörelse. För att inte nämna våra mest basala mänskliga handlingar och behov, att tänka, tala och lära, som även de förutsätter och kräver friheten att röra sig från en tanke till en annan.

³⁰ Hayden, 2008, sid. 265.

Referenser

- Aguirre Zamacara, Maite, "Förvar under lupp – en studie av rättssäkerheten för asylsökande i förvar", Svenska Röda Korset, 2012.
- Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, 1968.
- Belton, Kristy A., "The Neglected Non-citizen: Statelessness and Liberal Political Theory", *Journal of Global Ethics*, 2011.
- Cahn, Claude, "Minorities, Citizenship and Statelessness in Europe", *European Journal of Migration and Law*, 2012, s. 310.
- Ceballos, Bodil, Motion 2011/2012:U233, Miljöpartiet. SOU 2011:17.
- Convention relating to the status of stateless persons, 1954. Convention on the Reduction of Statelessness, 1961.
- Hayden, Patrick, "From Exclusion to Containment: Arendt, Sovereign Power, and Statelessness", *Societies Without Borders*, 2008, sid. 248-269.
- Kingston, Lindsey N., & Datta, Saheili, "Strengthening the Norms of Global Responsibility: Structural Violence in Relation to Internal Displacement and Statelessness", *Global Responsibility to Protect*, 2012, sid. 492.
- Manly, Mark, "UNHCR's Mandate and Activities to Address Statelessness in Europe", *European Journal of Migration and Law*, 2012, sid. 276.
- Perks, Katherine & Clifford, Jarlath, "The Legal Limbo of Detention", *Forced Migration Review*, 2009.
- Staples, Kelly, "Statelessness, sentimentality and human rights: A critique of Rorty's liberal human rights culture", *Philosophy and Social Criticism*, 2011, sid. 1011-1024.
- SVT: <http://www.svt.se/nyheter/regionalt/sydneytt/foddes-i-sverige-nu-statslos>, 2013-05-28.

EU som rättighetsgivare genom handelsavtal¹

Mikael Silfors

Any institutional order is to be assessed and reformed principally by reference to its relative impact on the realization of the human rights of those on whom it is imposed.²

Majoriteten av samtida uppfyllda mänskliga rättigheter har en direkt koppling till, eller kan nära relateras till, fattigdom. För socioekonomiska rättigheter stadgade i Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (ICESCR) är kopplingen omisskännlig, men även åtnjutandet av civila och politiska rättigheter kan i stor grad påverkas av fattigdom. Bristen på säker tillgång till mat, vatten, husrum och sjukvård försätter människor i en situation där dessa essentiella behov måste gå före ifrågasättande av ett icke rättssäkert eller odemokratiskt samhälle. Bristande

¹ Artikeln är tidigare publicerad i "Studentskriftsamling. Mänskliga rättigheter vid Lunds universitet", vol. 2, 2011, sid. 29–32.

² Thomas Pogge, "Human Rights and Human Responsibilities" i *Global responsibilities: who must deliver on human rights?*, Kuper (red.), New York: Routledge, 2005, sid. 15.

hälsa och ekonomiska medel leder vidare till bristande utbildning och möjligheter att förstå och utkräva sina rättigheter.³

Den huvudsakligt ansvariga aktören för ett territoriums socioekonomiska situation anses som oftast vara staten som de facto besitter kontroll över området. Samtidigt är det inte många som skulle bestrida att mänskliga rättigheter är ett universellt och kosmopolitiskt koncept.⁴ Men vad händer då när en stat är för svag för att tillgodose sina invånare deras socioekonomiska rättigheter?

Denna artikel utforskar en komplex tolkning av ansvarsbegreppet som bryter ner den traditionella uppfattningen av ansvar. Jag är likt Onora O'Neill kritisk till hur alla diskussioner, rapporter och tankar om global rättvisa lägger störst vikt vid vilka rättigheter och varor som alla människor bör åtnjuta snarare än vilka aktörer det är som ska tillgodose dessa.⁵ Problemet när man förbiser rättighetsgivare i det här fallet blir att man även förbiser problematiken med att den ansvariga staten kan vara obenägen eller för svag för att ändra den negativa situationen. Centralt är i sådana fall inte vilken aktör som är skyldig till att socioekonomiska rättigheter inte kan uppfyllas, utan vilken aktör som kan åtgärda problemet. Det är i identifierandet av icke- respektive utomstatliga aktörer med förändringspotential som sekundära rättighetsgivare kommer in. I ett idealsamhälle uppfyller sekundära rättighetsgivare sin uppgift genom att följa de föreskrifter som staten, den primära aktören, fastslår. Men när stater är för svaga för att själva kunna tillgodose sina medborgares rättigheter och stipulera regler för andra aktörer, så krävs det att andra aktörer tar ansvar. Det kan vara nationella och internationella organisationer, institutioner och företag, så väl som andra stater. Gränserna mellan primära och sekundära rättighetsaktörer kan rent av suddas ut om företag besitter större ekonomisk makt än staten de är verksamma i. I dessa fall kan rättvisa endast tillgodoses

³ Pogge, 2005, sid. 3-6.

⁴ Onora O'Neill. "Agents of Justice" i *Global responsibilities: who must deliver on human rights?*, Kuper (red.) New York: Routledge, 2005, sid. 180-184.

⁵ O'Neill, 2005, sid. 186.

av en mångfald av aktörer som alla bidrar utifrån sin egen kapacitet och de sekundära rättvisegivarnas specifika funktioner och möjligheter fastställer vilket ansvarsområde de har. Människorättssubjektens kosmopolitiska universalitet bör med andra ord till en viss grad även innefatta rättighetsgaranten. Det är viktigt att förtydliga att en aktörs ansvar inte får andra aktörers ansvar att upphöra. Flera aktörer eller grupper av aktörer kan alltså vara ansvariga samtidigt, på olika grunder och i olika grad.⁶

Jag anser, i likhet med Leif Wenar, att ansvaret för en individs socioekonomiska status expanderar från individnivå till regional, nationell och slutligen internationell nivå när den föregående nivån inte har möjlighet att tillgodose behoven. Möjligheten att påverka utan att bära för svåra kostnader är avgörande för identifierandet av ansvariga aktörer. Utvecklade länder åläggs därmed ett sådant ansvar då de har kapacitet att förändra situationen utan att bära sådana svåra kostnader.⁷

EU har som centrum för en stor del av världens handel och genom unionens politiska och ekonomiska makt en betydande förändringspotential i frågor om den socioekonomiska situationen för många länder i utveckling. Handelshinder så som tullar och importkvoter på varor från ickemedlemmar gör det mycket svårt för länder i utveckling att delta i den europeiska marknaden, vilket, enligt många, i sin tur har negativa effekter på utvecklingen i länderna. Genom preferenssystem, bistånd och förmånliga regionala avtal arbetar EU med det uttalade målet att påskynda den ekonomiska sociala och kulturella utvecklingen för sådana stater. Dessa initiativ och avtal har dock varit föremål för kritik bland organisationer från civilsamhället och regeringsrepresentanter från länderna i utveckling.⁸

⁶ O'Neill (2005) sid. 189-194.

⁷ Leif Wenar, "Responsibility and Severe Poverty", i *Freedom from Poverty as a Human Right: Who owes what to the very poor?*, Pogge (red.), Oxford University Press, 2007, sid. 24-28.

⁸ Oxfam International, *The Impact of the EU's 'Everything but Arms' Proposal*, IDS research report, Januari 2001, s.1-4. & Oxfam International, *Partnership or Powerplay?* Oxfam Briefing Paper, April 2008, s.2-4. & Global Issues, *Foreign Aid for development Assistance*, senast uppdaterad 2010-04-25:

Eftersom handel är en av EU:s stora identitetsfrågor är deras handelspolicy ett bra forum för att utreda ett sådant ansvar. För att kunna navigera i denna uppsjö av dokument använder jag FN- och NGO-rapporter som vägledare till betydelsefulla och relevanta dokument. Kritiken fyller endast rollen som grindöppnare till artikelns texter och kommer därför inte att utforskas närmare. Företeelsen ”ekonomiska partnerskapsavtal” är ofta föremål för stark kritik och i Ghana är frågan särskilt aktuell och omdiskuterad vilket gör landets dokument intressanta. Granskningens andra dokument utgörs av en den EU-förordning som reglerar Everything but Arms initiativet (EbA). EbA-systemet har kritiserats för att vara ineffektivt och hota/hämna utvecklingen i både Afrika⁹ och Västindien.¹⁰ Avsikten med att granska både ett generellt handelssystem och ett bilateralt traktat är att kontrollera skillnader mellan de olika handelsförhållandena. Sådana skillnader är relevanta för att skapa en tydligare bild av unionens förhållningssätt till uppfyllande av socioekonomiska rättigheter.

Bevekelsegrunder och formulerade mål

Cotonouavtalet är ramverket för alla ekonomiska partnerskapsavtal mellan EU och afrikanska stater och där presenteras de övergripande målsättningarna avtalen har, eller säger sig ha. Varje europeiskt partnerskapsavtal (EPA) är ett mindre regionalt instrument som ska bidra till att uppfylla Cotonouavtalets större internationella slutgiltiga mål.¹¹

<http://www.globalissues.org/article/35/foreign-aid-development-assistance>, senast besökt 2010-12-03.

⁹ Isolda Agazzi, ”Everything but Arms Deal Doesn’t Benefit Enough People”, Inter press service, pub. 2010-07-15: <http://ipsnews.net/news.asp?idnews=52166>, senast besökt 2010-12-20.

¹⁰ Bert Wilkinson, ”Caribbean to lose in EU’s Everything-But-Arms deal”, Third World Network: <http://www.twinside.org.sg/title/arms.htm>, senast besökt 2010-12-20.

¹¹ European Commission: Trade, Economic Partnerships: <http://ec.europa.eu/trade/wider-agenda/development/economic-partnerships/>, senast besökt 2010-11-20.

Därmed är en redogörelse av bevekelsegrunderna i och ansvarsformen för Cotonou viktig för att sedan gå vidare till EPA:ernas förfaranden. Det övergripande socioekonomiska syftet med Cotonouavtalet är följaktligen att med hjälp av hållbar ekonomisk tillväxt, delaktighet i den globala marknaden, ökad sysselsättning, utveckling av den privata sektorn och förbättrad tillgång till resurser för produktion, minska och på sikt utrota fattigdomen i Afrika, Västindien och Stillahavsregionerna (AVS). Vidare nämner Cotonou såväl individers mänskliga rättigheter och grundläggande behov som rättvis fördelning av den ökande avkastningen och främjandet av social utveckling. Det gäller alltifrån säker tillgång till mat, vatten, husrum, skolgång, sjukvård och arbete mot hiv/aids, möjlighet till personlig utveckling och respekten för arbetsrätt. Även frågor om jämställdhet och hållbar förvaltning av miljö och naturresurser samt möjligheter för framväxten av ett organiserat civilsamhälle är viktiga frågor i avtalet.¹²

Trots att man inte explicit nämner ekonomiska, sociala eller kulturella rättigheter i Ghanas EPA, kan ett visst ansvarstagande för socioekonomiska förhållanden uttolkas från retoriken i avtalets ingress. Där bekräftas parternas förbindelse till att respektera mänskliga rättigheter, demokratiska principer, rättstatsprincipen samt 'bra samhällsstyrning'. Vidare uttrycker parterna att de beaktar vikten av att främja och påskynda den ekonomiska, kulturella och sociala utvecklingen, för att i sin tur bidra till fred och säkerhet. Man hävdar att man tar hänsyn till utveckling som en målsättning, med beaktandena av internationella överenskommelser och Millenniemålen så som de är stadgade i Millenniumdeklarationen (2000).¹³

EPA:n har två huvudsakliga funktioner som ska uppfylla dessa bevekelsegrunder: Att öka tillgången till den europeiska marknaden för Ghana samt att gradvis integrera landet i den globala ekonomin.¹⁴ Man vill med andra ord liberalisera landets marknad genom att stegvis avlägsna tullar

¹² Cotonouavtalet (2000) Preamble, artikel 1, artikel 25.

¹³ Ghanas interim EPA (2007) preamble, artikel 1.

¹⁴ Ghanas interim EPA (2007) preamble, artikel 1.

och kvoter på ett antal varor och ge friare exportmöjligheter till Europa som är mottagare av över 40% av Ghanas export.¹⁵

För att kunna etablera och bibehålla det samhälle med en fungerande marknadsekonomi som Cotonouavtalet och EPA:n syftar till att upprätta, krävs stöd och kapacitetsuppbyggnad av relevanta aktörer. För att nå avtalets mål förbinder sig parterna i EPA:ns artikel 3 att samarbeta och stödja Ghana med såväl finansiella som ickefinansiella medel.¹⁶ Vid eventuella förluster för Ghanas industrier när landets handelshinder sänks eller helt försvinner, ska parterna enligt artikel 18 upprätta en djupgående dialog om stöd och reformer för att ställa situationen tillrätta. EPA:n hänvisar här till relevanta delar av Cotonouavtalet för ingående förordningar om stödåtgärder.¹⁷ Begreppet stöd innefattar bidrag från EU i form av kapital, mänskliga och materiella resurser för rådgivning och övervakning samt etablering av program och projekt.¹⁸ Stöd för att stärka Ghanas produktion ska slutligen öka landets konkurrenskraft och förmåga att försörja landets invånare.¹⁹

Vid innehållslig granskning av EPA:n är det endast i två stycken av dokumentets 108 sidor som ansvar explicit nämns. Inget av dem avser dock den form av ansvar som eftersöks i denna artikel. Bristen på retorik som explicit uttrycker socioekonomiskt ansvar utesluter självklart inte ett visst ansvarstagande från unionen.²⁰ I EPA:n och Cotonouavtalet kan erbjudandet av stöd för att fullgöra liberaliseringsplanen utläsas teleologiskt som ett politiskt formulerat mål för upprätthållandet av socioekonomiska rättigheter. Det är dock inte alla omnämnda begrepp och bevekelsegrunder som tilldelas politiskt formulerade tillvägagångssätt genom vilka de ska införlivas. Program ska upprättas och bistånd utlovas för upprättandet av

¹⁵ PRO, Ministry of Trade and Industry, "What you must know about Ghana's interim EPA", Ghana Business News, 2010-01-23.

¹⁶ Ghanas interim EPA (2007) artikel 3.

¹⁷ Ghanas interim EPA (2007) artikel 18.

¹⁸ Cotonouavtalet (2000). artikel 9, artikel 20, artikel 25, artikel 26.

¹⁹ Ghanas interim EPA (2007) artikel 7, artikel 43.

²⁰ Ghanas interim EPA (2007) artikel 73.

billigt husrum²¹ och respekten för arbetsrätt ska från EU:s sida stödjas genom informationsutbyte om lagar och kunskapsprogram.²² Säker tillgång till mat, vatten, sjukvård, utbildning och frågor som hiv/aids bekämpning är rättigheter och principer som enligt Cotonou ska respekteras, stödjas och främjas, men hur stödet och främjandet ska utformas från EU:s sida formuleras inte i något av dokumenten.²³ Slutligen är det dock enbart liberaliseringsplanerna för Ghanas marknad som har en tidsbaserad målsättning, alla andra frågor saknar tidsfrister.²⁴

Everything but Arms-förordningen

Europeiska rådets förordning nr. 416/2001, även känt som EbA-förordningen, presenterar en för artikeln relevant bevekelsegrund i en av dokumentets mest centrala delar. Här skriver EU att man:

[i] ljust av den verkliga risken att de minst utvecklade länderna marginaliseras ytterligare i världsekonomin, måste gemenskapen gå ännu längre än dessa åtaganden och omedelbart bevilja samtliga produkter från LDC:erna, förutom vapen och ammunition, tullfritt tillträde utan kvantitativa begränsningar.²⁵

Handelsarrangemanget upprättades med andra ord till följd av fattigdomen i de minst utvecklade länderna, men precis som i tidigare nämnda avtal har ansvarsrelaterade begrepp uteblivit. Inga konkreta mål har heller satts upp för att sociala, kulturella eller ekonomiska rättigheter ska uppfyllas. Skillnaden mellan EbA initiativet och de undersökta avtalen är därmed att

²¹ Cotonouavtalet annex II artikel 7. Cotonouavtalet, artikel 25.

²² Cotonouavtalet artikel 50.

²³ Cotonouavtalet, artikel 25.

²⁴ Stepping Stone European Partnership Agreement between Ghana of the One part, and the European Community and its member States (2007) Annex 2.

²⁵ Official Journal of the European Communities Council Regulation (EC) No 416/2001, preamble.

förordningen erbjuder hjälp av en passiv karaktär utan de garantier eller erbjudanden om stöd eller dialog som ges genom ett avtal. Ansvarstagandet slutar vid öppnandet av den egna marknaden. Slutsatsen blir här att EU inte eftersträvar att erbjuda likvärdiga tryggheter, förmåner eller stödåtgärder och därmed inte likvärdigt ansvar gentemot alla handelsparter.

Ett indirekt sekundärt ansvar

Studerar man bevekelsegrunderna i Ghanas EPA och Cotonouavtalet i förhållande till deras tillvägagångssätt och målsättningar påträffas ett intressant förhållande. Ett flertal av de socioekonomiskt relaterade bevekelsegrunder som presenteras i ingresserna, syftesavsnitten och flera av artiklarna i avtalen har endast vagt utformade strategier för uppfyllande och saknar politiskt formulerande målsättningar.

Denna iakttagelse säger oss två saker. För det första kommer många av de socioekonomiska frågorna kommer i andra hand och utgör policyfrågor som hamnar vid sidan av egentliga åtaganden. Resonemanget varar mot resultatet från en studie av Camilla Opoku och Andrew Jordans.²⁶ Visserligen var forumet för deras studie förhållandet mellan EU:s interna och externa policyer för hållbar utveckling, men en av undersökningens synteser var att de sociala och ekonomiska aspekterna av EU:s agenda för extern utveckling var ofullständiga och långsamma.

För det andra verkar det som att uppfyllandet av de nämnda rättigheterna och principerna ska komma genom den utveckling som marknadsliberaliseringen ska resultera i. EU:s ansvar i avtalen sträcker sig alltså till att förbinda Ghana och andra handelsparter till att fokusera de ökade resurser som utveckling ger på tillfredsställandet av deras invånares socioekonomiska rättigheter. Om dessa stater väljer att prioritera sina

²⁶ Camilla Opoku & Jordan Andrew. *The European Union and external dimensions of sustainable development: Ambitious promises but uncertain outcomes?*, Centre for Social and Economic Research on the Global Environment, Norwich, 2005, sid. 1.

resurser inom andra fält så erbjuder EU inget tilläggsansvar för individen vid sidan om den egna staten. Ansvar för upprättas istället på statlig nivå med legislativt etablerade rättesnören för länderna i sina ansträngningar för utveckling av de socioekonomiska förhållandena. Ansvarsformen kan därmed beskrivas som indirekt i den mening att EU erbjuder ett antal hjälpmedel och säkerhetsåtgärder för att liberaliseringen ska ske utan större förluster på statligt och privat plan. EU åtar sig en implicit form av sekundärt ansvar då dess part i avtalet erbjuder stöd och reformer som ska påverka den ekonomiska situationen i det aktuella landet samt ge vissa garantier för reformernas genomförande. För att i full utsträckning leva upp till idén om skyldigheten till sekundära rättighetsgivare krävs dock att unionen arbetar för individens säkra tillgång till rättigheters objekt och inte förpassar rättigheterna till att utgöra policyfrågor för den andra staten att uppfylla.

Det sekundära ansvarstagandet är som nämnt ovan inte lika påtagligt när det gäller EbA-initiativet. Här förekommer varken stödåtgärder eller upprättande av projekt som ska uppfylla några rättigheter. Att det är en lätt form av sekundärt ansvarstagande är dock svårt att förneka då åtgärderna EU vidtar inte hade krävts vid handel med en rik stat. Vidare är unionen intresserad av att upprätta liknande avtal med alla APC-stater. De initiativ som erbjuds genom avtalen skulle således alla EbA-stater kunna ta del av. Ett sådant erbjudande om direkt internationellt samarbete, genom avtal om utveckling med indirekta socioekonomiska konsekvenser för invånarna, liknar Arjun Senguptas tes om hur industriländers ansvarstagande ska se ut för att kunna uppfylla den mänskliga rättigheten att vara fri från fattigdom.²⁷ Dialog, finansiering, rättvis handel, stöd för att lätta stadsskulder och bistånd uppfyller föreslagna tillvägagångssätt, men avsaknaden av garantier för att samarbetet gynnar de fattiga gör att avtalen inte överensstämmer med Senguptas tankar.

²⁷ Arjun Sengupta, "Poverty Eradication and Human Rights" i *Freedom from poverty as a human right: who owes what to the very poor?*, Pogge (red.) New York: Oxford University Press, , 2007, sid. 244.

Med utgångspunkt i dokumentens retorik skulle man kunna hävda att den kapacitetsbaserade asvarsprincipen är den huvudsakliga orsaken för de socioekonomiska delarna av EU:s policy. En av bevekelsegrunderna för EbA-systemet uttrycker bland annat att hotet mot de minst utvecklade länderna behöver omedelbara motåtgärder från EU.²⁸ Vidare används denna princip ofta för att påvisa internationella aktörers ansvar för länder i utveckling där socioekonomiska rättigheter inte kan uppfyllas på egen hand av akademiker så som O'Neill och Wenar.

Man kan även använda sig av en annan definition av ansvarsfullt institutionellt förfarande för att pröva avtalets inverkan på socioekonomiska rättigheter. Thomas Pogge menar att aktörer som upprätthåller och har möjlighet att förändra missgynnande institutionella ordningar fordras att reformera dessa system för att möjliggöra uppfyllandet av grundläggande rättigheter. Genom att lätta sina tullar och sträva efter att förbättra tillgången till rekvisiten för adekvat levnadsstandard och andra sociala, kulturella och ekonomiska rättigheter visar EU på en ambition att kompensera för den internationella struktur som enligt bland annat Wenar och Pogge missgynnar länder i utveckling. Man skulle kunna hävda att ansvaret som EU:s handelspolicy upprättar är otillräckligt eftersom den saknar garantier om att skydda invånarna från de orättvisor som EU bidrar till att upprätthålla. Enligt Pogge ska ordningar struktureras så att de realiserar mänskliga rättigheter i största möjliga mån.²⁹ Genom att endast ta indirekt ansvar för uppfyllandet av flera av de nämnda socioekonomiska rättigheterna uppfyller inte EU:s handelsarrangemang kravet om att i möjligaste mån realisera mänskliga rättigheter.

²⁸ Official Journal of the European Communities Council Regulation (EC) No 416/2001, preamble.

²⁹ Pogge, 2005, s.14-16.

Slutsatser

Vilken grad av ansvar EU tar för uppfyllande av rättigheter beror på dess relation till handelsparten. Gemensamt för de studerade handelsavtalen är att de ger fritt tillträde till den europeiska marknaden genom att avlägsna tullar och kvoter för handelsparternas varor. De formulerades även för att åtgärda den ekonomiska situationen i utvecklingsländer. Här slutar dock likheterna. Genom Cotonouavtalet och Ghanas interim-EPA tillkommer flera stödåtgärder i form av finansiella, materiella, mänskliga och informationsbaserade resurser. Ett flertal av de socioekonomiskt relaterade bevekelsegrunder som presenteras i avtalen utgör dock policyfrågor utan formulerade strategier eller målsättningar. I Europeiska rådets förordning nr. 416/2001 etableras endast hjälp av en passiv karaktär utan de säkerhetsåtgärder och stöd som avtalen erbjuder. För att ta del av EU:s ansvarstagande med stödåtgärder, förmåner och tryggheter tvingas externa handelsparter därmed ingå avtal med unionen.

I ljuset av dessa slutsatser kan man utläsa att EU tar ett indirekt sekundärt ansvar för berörda invånares socioekonomiska rättigheter. Indirekt eftersom dokumenten möjliggör en förändring som är menad att förbättra situationen för handelsparterna, snarare än att ge direkta garantier för individer. Ansvaret som formuleras i de politiska dokumenten ligger på ett statligt plan med legislativt etablerade rättesnören för utvecklingsländernas arbete med socioekonomiska förhållanden. Härigenom kan man hävda att EU:s handelsarrangemang inte upprättar den grad av ansvarstagade som de har en positiv skyldighet att uppfylla utifrån den moraliska principen om expanderande ansvar vid oförmåga att uppfylla socioekonomiska rättigheter. Förhoppningsvis kan vidare studier av EU:s handelsarrangemang bidra till en djupare förståelse för dess effekter på världens utvecklingsländer samt i vilken mån deras rättigheter tillgodoses.

Referenser

- Agazzi, Isolda. "Everything but Arms Deal Doesn't Benefit Enough People", Inter press service, pub. 2010-07-15: <http://ipsnews.net/news.asp?idnews=52166>, senast besökt 2010-12-20. PRO, Ministry of Trade and Industry, "What you must know about
- Cotonouavtalet (2000) Preamble, artikel 1, artikel 25.
- European Commission: Trade, Economic Partnerships: <http://ec.europa.eu/trade/wider-agenda/development/economic-partnerships/>, senast besökt 2010-11-20.
- Ghanas interim EPA (2007)
- Ghana Business News: <http://www.ghanabusinessnews.com/2010/01/23/what-you-must-know-about-ghana%E2%80%99s-interim-epa/>, senast besökt 2010-12-16.
- Global Issues, Foreign Aid for development Assistance, senast uppdaterad 2010-04-25: <http://www.globalissues.org/article/35/foreign-aid-development-assistance>, senast besökt 2010-12-03.
- O'Neill, Onora. "Agents of Justice" i *Global responsibilities: who must deliver on human rights?*, Kuper (red.) New York: Routledge, , 2005.
- Official Journal of the European Communities Council Regulation (EC) No 416/2001.
- Opoku, Camilla & Andrew Jordan. *The European Union and external dimensions of sustainable development: Ambitious promises but uncertain outcomes?*, Norwich: Centre for Social and Economic Research on the Global Environment, , 2005.
- Oxfam International, *The Impact of the EU's 'Everything but Arms' Proposal*, IDS research report, Januari 2001.
- Oxfam International, *Partnership or Powerplay?* Oxfam Briefing Paper, April 2008.
- Pogge, Thomas. "Human Rights and Human Responsibilities" i *Global responsibilities: who must deliver on human rights?*, Kuper (red.), New York: Routledge, 2005.
- Sengupta, Arjun. "Poverty Eradication and Human Rights" i *Freedom from poverty as a human right: who owes what to the very poor?*, Pogge (red.) New York: Oxford University Press, 2007.
- Stepping Stone European Partnership Agreement between Ghana of the One part, and the European Community and its member States (2007).
- Wenar, Leif. "Responsibility and Severe Poverty", i *Freedom from Poverty as a Human Right: Who owes what to the very poor?*, Pogge (red.), Oxford University Press, 2007.

Wilkinson, Bert. "Caribbean to lose in EU's Everything-But-Arms deal", Third World Network: <http://www.twinside.org.sg/title/arms.htm>, senast besökt 2010-12-20.

Brister i intervjuprocessen¹

Ett hot mot personlig säkerhet?

Mei Chang Connie Tran

“Jag har inte fått prata om vad jag har varit med om i mitt hemland”

Med anledning av dess geografiska placering har Malta under de senaste åren tagit emot stora mängder människor på flykt. Under 2010 tog ön emot näst flest människor i Europa med 19 sökanden per 1000 invånare.² De kommer som båtflyktingar med avsikt att söka asyl i Europa och eftersom Malta blir första ankomstland innanför Europeiska Unionens gränser är det också där som asylprocessen ska genomgå. Ovan citat är uttryckt av en person som sökt asyl på Malta.³ Vittnesmål från flera håll bekräftar personens upplevda brister i intervjuprocessen, som är en central del i asylproceduren. Även om Malta efterföljer de föreskrivna miniminormerna

¹ Artikeln är tidigare publicerad i ”Studentskriftsamling. Mänskliga rättigheter vid Lunds universitet”, vol. 3, 2011, sid. 9–21.

² Siffran är hämtad från UNHCR:s rapport ”Asylum Levels and Trends in Industrialized Countries 2010: Statistical Overview of Asylum Applications Lodged in Europe and selected Non-European Countries”, 2010, sid. 10.

³ Denna person var en av flera som jag träffade när jag var flyktingkonsulent på Svenska Röda Korset. Samtliga återgav samma eller liknande vittnesmål.

uttalade i Asylprocedurdirektivet⁴, innebär det inte att tillämpningen är utan brister. Vad denna artikel önskar lyfta fram är att det är en sak att anses ha uppfyllt miniminormerna trots brister, men en helt annan sak om bristerna orsakar effekter som kan påverka den sökandes rättssäkerhet under asylproceduren och hota den sökandes personliga säkerhet. Av denna anledning är det allvarligt att det föreligger en risk att Malta bryter mot principen om non-refoulement.

Personlig och rättslig säkerhet

Artikeln utgår från Europeiska Unionens Asylprocedurdirektiv. Direktivet innehåller bland annat miniminormer som ska uppfyllas av en medlemsstat för att säkerställa en rättssäker asylprocedur från inlämning av asylansökan till delgivning av finalt beslut.⁵ Frågan som driver den här artikeln och undersökningen av intervjuprocessen är på vilken basis sökanden beviljas asyl på Malta.

Artikeln förhåller sig till två begrepp: rättssäkerhet och non-refoulement. Rättssäkerhet är till för den enskilde individen i avseendet att det innebär skydd av individens rättigheter. Ställda minimivillkor ska efterlevas av staten för att säkerställa den enskildes rättigheter och dessa får inte åsidosättas av godtycklig maktutövning eller för bred tolkning av lagen.⁶

Non-refoulement är en fundamental humanitär princip som stater inte kan reservera sig mot. Principen innebär att en flykting⁷ eller asylsökande

⁴ Asylprocedurdirektivet är kortare benämning av *Rådets Direktiv av den 1 december 2005 om miniminormer för medlemsstaternas förfaranden för beviljande eller återkallande av flyktingstatus.*

⁵ Rådets direktiv 2005/85/EG artikel 1.

⁶ Olof Petersson, *Rättsstaten: Frihet, rättssäkerhet och maktodelning i dagens politik.* Andra upplagan. Norstedts Juridik, 2005, sid. 16, 22.

⁷ Flykting, internationellt skydd enligt 1951 års konvention om flyktingars rättsliga ställning, Artikel 1a(2).

inte får återsändas till ett territoriums gränser där dennes liv eller frihet hotas eller där det finns risk för förföljelse.⁸

Med stöd av ovan utgångspunkter och empiri från bland annat fältstudier på Malta, avser artikeln att belysa efterlevnaden av de miniminormer i Asylprocedurdirektivet som specifikt rör intervjuprocessen.⁹ Utifrån denna basis ämnar artikeln att diskutera vilka risker som föreligger för asylsökanden om skyddsbehoven inte åberopats under intervjuprocessen. Rättssäkerhet diskuteras i relation till huruvida den personliga säkerheten respekteras i den maltesiska asylproceduren, det vill säga om Malta verkar för en rättssäker procedur för att inte bryta principen om non-refoulement.

Avsikten är inte att förmedla en uttömmande bild av tillämpningen av Asylprocedurdirektivet eller Maltas asylprocedur, utan snarare visa på att effekter kan uppstå som följd av brister i tillämpning vilka till syvende och sist kan påverka den asylsökande.

Intervjuprocessen i Asylprocedurdirektivet

En förutsättning för att säkerställa en rättssäker asylprocedur är att se till att den sökande är informerad om sina rättigheter och skyldigheter och om vad han eller hon kan förvänta sig under asylproceduren. Att få information bereder möjlighet för den asylsökande att vara förberedd inför varje fas i proceduren. Säkerställandet av rättssäkerhet innebär även att förmedla att den sökande har bevisbördan att lägga fram samtliga skäl för skyddsbehov.¹⁰

Vad gäller bedömningen av skyddsbehov är det ålagt medlemsstaten att säkerställa att en korrekt prövning görs. Asylskälen ska bedömas på

⁸ Christian Diesen et al. *Prövning i migrationsmål: Bevis 8*. Norstedts Juridik, 2007, sid. 139-140.

⁹ Första instans avser processen mellan inlämning av asylansökan till dess att den asylsökande har mottagit första beslutet.

¹⁰ Bevisbörda, enligt Artikel 196, UNHCR:s *Handbok om Förfarandet och Kriterierna vid Fastställande av Flyktingars Rättsliga Ställning enligt 1951 års konvention om flyktingars rättsliga ställning*. Upplaga 1:2, Stockholm 1996.

individuell basis samt på ett objektivt och opartiskt sätt.¹¹ För att kunna göra en ”korrekt” prövning förutsätts dock att medlemsstaten får fram ett fullgott underlag. En grundförutsättning för detta är att låta den asylsökande komma till tals och berätta om sina asylskäl under personlig intervju innan beslut fattas i asylansökan.¹² Med hänsyn till eventuellt behov av sekretess mellan familjemedlemmar föreskriver direktivet att dessa intervjuer normalt ska genomföras utan att familjemedlemmar befinner sig i samma rum.¹³ För att kunna inge förtroende till den grad att den sökande vågar berätta om sina skyddsbehov betonar direktivet även att den personliga intervjun ”skall genomföras under förhållanden som garanterar tillbörlig sekretess”.¹⁴

Inför asylutredningen är det även ålagt medlemsstaten att ”vidta lämpliga åtgärder för att se till att personliga intervjuer genomförs under sådana förhållanden att sökandena kan lägga fram skälen för sina ansökningar på ett heltäckande sätt”.¹⁵ En av åtgärderna för att infria detta är att utse en tolk för att ”garantera en fungerande kommunikation mellan sökanden och intervjuaren”.¹⁶ Dock behöver det inte kommuniceras på det språk som sökanden föredrar om den sökande kan förstå eller kommunicera på annat språk.¹⁷

Vidare, för att säkerställa god intervjumiljö ska intervjuaren, om möjligt, därutöver ta hänsyn till de personliga och allmänna omständigheterna som ligger bakom en ansökan samt till sökandens kulturella ursprung eller utsatta ställning.¹⁸

¹¹ Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 8.2.

¹² Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 12.1.

¹³ Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 13.1. Artikeln föreskriver att detta är gällande såvida det inte av den beslutande myndigheten bedöms vara nödvändigt för att utföra en korrekt prövning.

¹⁴ Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 13.2.

¹⁵ Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 13.3.

¹⁶ Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 13.3(b).

¹⁷ Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 13.3(a).

¹⁸ Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 13.3(b).

Hurdan är den faktiska intervjuprocessen? Asylprocedurdirektivet tar hänsyn till de flesta aspekter i en asylprocedur. Vad som dock visar sig i Maltas fall, är att den inte följs till punkt och pricka.

Direktivet säger uttryckligen att en medlemsstat inte får ”hålla en person i förvar endast av det skälet att han eller hon är asylsökande”.¹⁹ Trots det tas samtliga migranter i systematiskt förvar vid ankomst till Malta med stöd av en äldre immigrationslagstiftning som betraktar irreguljär immigration som ett administrationsbrott.²⁰ Enligt frivilligorganisationer på Malta, informeras asylsökanden kort därefter om asylproceduren i grupper på förvaret. Nämnvärt är att denna uppgift går isär då intervjuade före detta asylsökanden uppger att information uteblev under deras asylprocedur.²¹

Samtliga asylsökanden ombeds fylla i ett förberedande formulär i vilket personliga uppgifter och eventuella skyddsbehov uppges.²² Sökanden förväntas fylla i blanketten på egen hand, men det händer att landsmän hjälps åt om analfabetism föreligger. Detta formulär utgör sedan underlag inför en personlig intervju med ansvarig myndighet, the Refugee Commissioner, under vilken asylsökande förväntas ge en mer heltäckande bakgrund till flykten och skyddsbehoven som förhindrar ett återvändande till hemlandet.²³

Inför intervjuerna meddelas det att sekretess föreligger men enligt uppgifter från genomförda intervjuer med sökanden och

¹⁹ Rådets direktiv 2005/85/EG Artikel 18.1.

²⁰ Artikel 5 i Immigrationslagen kapitel 217 (1970).

²¹ Svaren är från intervjuerna med Nicolette Busuttil, Roberta Buhagiar och Katrine Camilleri på Jesuit Refugee Service (juridikstuderande och de två sistnämnda har jur.kand.), intervjuade 6 maj 2011, samt två asylsökande män boende i Hal-Far, som beviljats subsidiärt skydd, intervjuade 26 april 2011.

²² Föreskriften om Processuella Standarder i Bedömningen av Ansökningar om Flyktingstatus (S.L.420.07), Artikel 4.1(b); samt Jesuit Refugee Service (2006). *Asylum in Malta: What You Should Know. Guide to the Asylum Procedure for Immigrants in Detention.*

²³ Detta konstateras genom artikel 5.2(c)(iii) i Procedurföreskriften i vilken det framgår att en asylansökan kan bedömas vara ogrundad om dessa kriterier inte är uppfyllda.

frivilligorganisationer, förhørs äkta makar ofta under samma intervjutillfälle. En annan oroväckande uppgift är att andra förvarstagna landsmän ofta används som tolkar under intervjun. Det framkommer även att det är vanligt förekommande att intervjuerna genomförs på förvaren, eftersom asylsökanden inte släpps ut ur förvar förrän beslut meddelas.²⁴ Detta är av särskild vikt eftersom förvaren inte erbjuder en intervjumiljö som garanterar tillbörlig sekretess, vilket försvårar möjligheten för den sökande att lägga fram skälen för sin ansökan på ett heltäckande sätt.

Avsaknaden av tydliga ordalydelser

Den personliga intervjun är en central del av asylproceduren. Det är dessutom oftast det enda tillfället för den sökande att berätta om sina skyddsskäl i den maltesiska asylproceduren. Det är därför av yttersta relevans att asylsökanden känner sig trygga med att berätta om sina förföljelserelaterade skyddsbehov.

Av denna anledning är det bekymmersamt att uppgifter går isär om vilken information sökanden får om vad som fordras under asylproceduren. Om sökande inte får information om vad som fordras under asylproceduren, eller vilka uppgifter som kan utgöra asylskäl innebär det en risk att skyddsbehov inte framkommer i formuläret. Om en sökande faktiskt vill uppge förföljelserelaterade skäl, men inte vågar på grund av att en landsman hjälper till eller att deras make eller maka sitter bredvid, innebär det att maltesiska myndigheter inte får möjlighet att bedöma de riktiga asylskälen.

Om detta innehållsfattiga formulär sedan är det enda underlaget för en intervju som genomförs på förvaret med en landsman som tolk, är frågan:

²⁴ Immigrationslagen kapitel 217, Artikel 14.2, (1970) samt Svar från intervjuerna med Nicolette Busuttil, Roberta Buhagiar och Katrine Camilleri på Jesuit Refugee Service (juridikstuderande och de två sistnämnda har jur.kand.), intervjuade 6 maj 2011, samt två asylsökande män boende i Hal-Far, som beviljats subsidiärt skydd, intervjuade 26 april 2011.

När ska den sökande få en reell chans att få berätta om sitt skyddsbehov som är knutet till förföljelse risken? Innebär dessa brister att Malta inte lever upp till direktivets miniminormer?

I detta sammanhang är det av vikt att avsätta fokus till att begrunda vad direktivets ordalydelser faktiskt föreskriver. Direktivet säger att ”lämpliga åtgärder” ska vidtas för att genomföra intervjun, men har detta de facto gjorts med tanke på att intervjuer genomförs på förvaret? Garanterar Malta ”tillbörlig” sekretess så långt det är möjligt med hänvisning till att det inte finns andra alternativ då den sökande sitter i förvar? Innebär avsaknaden av specifika krav på tolk i direktivet att det finns utrymme att använda sig av andra än auktoriserade tolkar, så länge personen kan förse intervjun med en fungerande kommunikation?

Vad dessa frågor tangerar är ett behov av förtydliganden i miniminormerna eftersom det i Maltas asylprocedur blir uppenbart att avsaknaden av gränser orsakar utrymmen för tolknings- och handlingsfrihet. Vagheten i ordvalen sätter nämligen inte gränser för när en medlemsstat nyttjar godtycklig maktutövning eller brukar för bred tolkning av lagen.

Detta stora tolkningsutrymme innebär att det kan anföras att Malta faktiskt förser den sökande med en rättssäker asylprocedur trots att tillämpningen av miniminormerna inte är felfri. Det saknas med andra ord belägg för att med bestämdhet hävda att Malta de facto brister i sin efterlevnad av direktivets miniminormer. Däremot ska bristerna förstås och granskas i ett annat ljus om de bidrar till effekter som påverkar den asylsökandes rättssäkerhet och personliga säkerhet. För vad innebär det för den sökande att inte ha fått berätta om sina förföljelse relaterade skyddsbehov?

Bristernas effekter – allvarliga hot?

Vad som inledningsvis bör understrykas är att efterlevnaden av miniminormerna även är högst beroende av den sökande. Med tanke på att bevisbördan ligger hos den asylsökande, är det ett huvudbry för alla

mottagarländer (inte bara Malta) att det alltid föreligger en risk för att asylsökande inte vill eller vågar berätta om sitt skyddsbehov. Orsakerna till detta är olika. Vad som dock framkommit rörande Malta är att det utöver den sökandes ovilja eller oförmåga att berätta även kan bero på Maltas brister att tillgodose en rättssäker intervjuprocess som möjliggör berättandet av individuella förföljelseskäl.

Vad som är egendomligt är att majoriteten av asylsökanden, varav de flesta kommer från svårt konfliktdrabbade länder som Sudan, Eritrea och Somalia,²⁵ beviljas någon form av skyddsstatus trots ovan nämnda brister i intervjuprocessen. Statistik från 2010 visar exempelvis att 60 % beviljades någon form av temporär status på Malta.²⁶ Att majoriteten av sökanden är från ovan nämnda länder kan vara en förklaring till varför procentsatsen för beviljade tillstånd är hög. Samtidigt är det, i sådant antagande, anmärkningsvärt att endast ca 13 % beviljades flyktingstatus²⁷ medan ca 47 % beviljades subsidiärt skydd²⁸ under 2010.²⁹ Är den låga statistiken över beviljade flyktingstatus en reflektion av intervjuprocessens brister – att de

²⁵ National Statistics Office, Malta. "News Release: World refugee Day 2010", sid. 5.

²⁶ UNHCR (2010). "Malta and Asylum: 2011 Figures at a glance": <http://www.unhcr.org/mt/index.php/statistics>, senast besökt 30 oktober 2011.

²⁷ I Artikel 2(g) Asylprocedurdirektivet och Artikel 8.1 i Flyktinglagstiftningen (kap. 420) står det att en medlemsstat kan erkänna en tredjelandsmedborgare eller statslös person som *flykting* och sålunda bevilja en status. Utgångspunkten för sådan bedömning bygger på förutsättningen att personen i fråga är flykting i den mening som avses i artikel 1a(2) i Genèvekonventionen.

²⁸ Vad gäller *subsidiärt skydd* hänvisar Artikel 17.1 i Flyktinglagstiftningen (kap. 420) att det kan beviljas en asylsökande som inte beviljats flyktingstatus men som har åberopat sådana omständigheter som visar att personen i fråga riskerar att utsättas för allvarlig skada vid ett återsändande till sitt hemland eller tidigare vistelseort.

²⁹ UNHCR, "Malta and Asylum: 2011 Figures at a glance", tillgänglig på: <http://www.unhcr.org/mt/index.php/statistics>, senast besökt 23 september 2011. Malta har även en tredje status som kan beviljas, men den är en temporär lösning och ännu inte inskriven i asyllagstiftningen.

som har starkast skyddsbehov inte vågat berätta om sina förföljelserelaterade skäl och istället beviljats subsidiärt skydd?

Den naturliga följdfrågan är sedan om den höga statistiken av subsidiärt skydd reflekterar en bedömning som är mer baserad på hemlandets situation än den individuella bedömningen av skyddsbehov, med tanke på att de flesta sökandena är från svårt konfliktdrabbade länder?

Anledningen till att det är av vikt att undersöka på vilken basis sökanden beviljats asyl är att individuella förföljelserelaterade skäl inte alltid är av övergående natur. Och framför allt är det av vikt att bli påmind om att Maltas tillstånd är tillfälliga. Detta faktum innebär att det finns en förväntan att personerna ska återvända när det är möjligt, vilket orsakar ett allvarligt problem. Vad artikeln påtalat är att det kan bero på flertalet faktorer till varför en sökande inte kan eller vill uppge sina förföljelserelaterade skäl. Oaktat skälet innebär det att maltesiska myndigheter kan vara omedvetna om att individuella förföljelserelaterade skäl ens föreligger. Ansvarsskyldigheten i hur bedömningen ska göras inför ett återsändande blir därför en helt annan än om den sökande hade haft flyktingstatus. Undanhållandet av individuella förföljelserelaterade skäl kan, som ovan nämnt, resultera i att en sökande beviljats skydd på grund av situationen i hemlandet. Bedömningen av behovet av skydd kommer därför under sådana förhållanden att ändras i takt med hemlandets utveckling. När situationen stabiliserats kommer Malta att uppmuntra eller kanske till och med tillämpa tvångsåtersändande till hemlandet.³⁰

Som sagt tidigare har artikeln inte haft för avsikt att vara uttömmande i bilden av tillämpningen av direktivet, men utifrån vad som presenterats kan det med oro hävdas att Malta tillämpar för godtycklig och bred tolkning av direktivets redan vaga miniminormer, som orsakar brister i rättssäkerheten i

³⁰ Det ska nämnas att Malta i skrivande stund inte verkställer utvisningsbeslut på grund av resursbrister och avsaknaden av formella mottagandeavtal med berörda länder. Att inhysa sökanden som inte har legalt tillstånd att vistas på ön är ett stort problem för såväl den maltesiska regeringen och det maltesiska samhället.

intervjuprocessen. Oron bottnar i att det inte kan uteslutas att de identifierade bristerna i sin tur kan orsaka effekter som påverkar den sökandes personliga säkerhet. Framför allt bottnar det i att sådana förhållanden inte kan utesluta risken för att sökanden faktiskt skickas tillbaka till hemlandet där riks för individuell förföljelse föreligger. Det kan därför heller inte uteslutas att det då föreligger en risk att Malta bryter mot principen om non-refoulement.

Avslutande ord

Artikeln syfte har varit att belysa hur miniminormerna i Asylprocedurdirektivet rörande intervjuprocessen tillämpas av Malta. Utifrån empiri och kontext har det kunnat anföras att det finns brister i Maltas tillämpning av direktivet. Detta faktum innebär emellertid inte nödvändigtvis att Malta inte lever upp till direktivets miniminormer.

Oaktat det positiva faktumet att Malta beviljar majoriteten av sökanden tillfällig skyddsstatus, vill artikeln framhålla att frågan om återsändande är oundviklig med tanke på att samtliga status är temporära. Om den sökande inte vågar eller kan återopa de riktiga individuella förföljelserelaterade skyddsbehoven föreligger det en sannolikhet att den sökande beviljas ett subsidiärt skydd. Under sådan omständighet kan det inte uteslutas att den sökande riskerar att skickas tillbaka när situationen i hemlandet stabiliserats. Den personliga säkerheten skulle i så fall hotas och Malta skulle även i detta avseende riskera att bryta mot principen om non-refoulement.

Slutsatsen som därför dras är att asylprocedurdirektivets ordalydelser rörande intervjuprocessen ger utrymme för tolknings- och handlingsfrihet och det kan argumenteras för att den nuvarande maltesiska asylproceduren lever upp till direktivets miniminormer. Vad en studie (bland annat fältstudier) av den faktiska intervjuprocessen däremot visar är att tolkningsfriheten kan påverka den asylsökandes rättssäkerhet och personliga säkerhet. På grund av detta föreligger en risk för att bryta mot principen om non-refoulement.

Om den fria tolkningen därför kan orsaka brister i efterlevnaden, som riskerar den asylsökandes personliga säkerhet och framför allt kan bana väg för att bryta mot principen om non-refoulement, bör det vara en övertygande indikation som talar för att det är angeläget att se över ordalydelseerna i miniminormerna för att säkerställa att människor inte far illa som asylsökanden i Europa.

Referenser

- UNHCR, "Asylum Levels and Trends in Industrialized Countries 2010: Statistical Overview of Asylum Applications Lodged in Europe and selected Non-European Countries", 2010.
- Rådets Direktiv av den 1 december 2005 om miniminormer för medlemsstaternas förfaranden för beviljande eller återkallande av flyktingstatus, 2005/85/EG.
- Petersson Olof, *Rättsstaten: Frihet, rättssäkerhet och maktindelning i dagens politik*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik, 2005.
- 1951 års konvention om flyktingars rättsliga ställning.
- Diesen, Christian et al. *Prövning i migrationsmål: Bevis 8*. Stockholm: Norstedts Juridik, 2007, sid. 139-140.
- UNHCR, *Handbok om Förfarandet och Kriterierna vid Fastställande av Flyktingars Rättsliga Ställning enligt 1951 års konvention om flyktingars rättsliga ställning*. Upplaga 1:2, Stockholm 1996.
- Immigrationslagen (1970).
- Föreskriften om Processuella Standarder i Bedömningen av Ansökningar om Flyktingstatus (S.L.420.07)
- Jesuit Refugee Service (2006). *Asylum in Malta: What You Should Know. Guide to the Asylum Procedure for Immigrants in Detention*.
- National Statistics Office, Malta. "News Release: World refugee Day 2010", sid. 5.
- UNHCR "Malta and Asylum: 2011 Figures at a glance": (2010).
<http://www.unhcr.org/mt/index.php/statistics>, senast besökt 30 oktober 2011.

Första världskrigets katastrof och vägen från humanitära rättigheter till mänskliga rättigheter

Recension av Bruno Cabanes, *The Great War and the Origins of Humanitarianism 1918–1924*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, 390 s.

Lina Sturfelt

De mänskliga rättigheternas historia är idag ett stort forskningsfält i sin egen rätt. Detta fält har sina omhuldade brytpunkter, som franska revolutionen, andra världskriget och 1970-talet. I *The Great War and the Origins of Humanitarianism 1918–1924* för den franske historikern Bruno Cabanes i stället fram ett i detta sammanhang ofta bortglömt genombrott: det första världskriget. Enligt Cabanes utgör erfarenheterna av första världskriget ett förbisett ”nyckelögonblick” och en ”revolution” i rättighetshistorien, med det tidiga 1920-talet som en avgörande punkt i övergången från en grundläggande förståelse av rättigheter till en annan. Cabanes argumenterar alltså för att rättighetssträvandena måste kontextualiseras i en mycket specifik historisk krissituation: ”Instead of viewing the politics of rights in

the 1920s as an incomplete version – less universal, less mobilizing, less efficient – of the utopia of human rights as we know it today, I argue that it should be understood in light of the traumatic experience of the Great War.”¹ Det är bara om vi väger in krigets trauma som vi kan förstå överlevnads motiven och vilken helt central vändpunkt formulerandet av nya rättigheter representerade för dem: de trevande försöken att definiera och kodifiera humanitära rättigheter på en internationell nivå var ett sätt att vända sig bort från den chauvinistiska krigskulturen med dess dehumanisering av fienden och nationalisering av rättigheter. Såväl de humanitära insatserna för krigsoffren som rättighetsdiskursen kring dem var alltså del av en betydligt vidare och bräcklig ”kulturell demobilisering”.

Bokens titel är något missvisande eftersom det är uppkomsten av humanitära rättigheter eller rentav mänskliga rättigheter, snarare än humanitarism, som Cabanes studerar. Sambandet mellan den humanitära rättighetseran och den moderna mänskliga rättighetseran är också ämne för debatt, där forskare som till exempel Mark Mazower och Keith David Watenpaugh bestrider såväl progression som kontinuitet, medan andra, som Barbara Metzger, hävdar att i praktiken strukturerades redan Nationernas Förbunds humanitära arbete av mänskliga rättigheter. Cabanes hör till det senare lägret och driver tesen att första världskrigets viktigaste arv till humanitarismen varken var en framväxande global medkänsla eller professionaliseringen av det praktiska humanitära arbetet, utan omdefinieringen av humanitarismen till ett rättighetsprojekt. Ett internationellt erkännande av krigsoffrens humanitära rättigheter var målet för de fem människorättsaktivister som boken skildrar och de rörelser och organisationer dessa representerade och samarbetade med. Rättigheterna skulle garantera social ordning i en tid av kaos och samtidigt tillskriva krigets offer en ny status som möjliggjorde deras återintegrering i samhället. Enligt Cabanes var begreppet ”mänsklig värdighet” centralt i mellankrigstidens anspråk på transnationella humanitära rättigheter, men

¹ Bruno Cabanes, *The Great War and the Origins of Humanitarianism 1918–1924*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014, sid. 10.

också som en länk mellan dessa och idén om mänskliga rättigheter. Första världskrigets mänskliga katastrof gjorde här den avgörande skillnaden. Utarbetandet av dessa rättigheter var inte bara ett svar på en humanitär och folkrättslig kris, utan också en reaktion på och reflektion över krigets urholkning av och bristande skydd för den mänskliga värdigheten och människovärdet i stort. Ur det gradvisa erkännandet av de forna fiendernas lika värdighet och människovärde – att också deras invalidiserade veteraner och svältande barn var jämbördigt lidande offer för krigets våld – växte det fram en ny föreställning om dessa gruppers rättigheter internationellt. Utvidgningen av begreppet ”mänsklig värdighet” var enligt Cabanes också ett villkor för övergången från humanitära rättigheter, som skyddade specifika grupper (offer för krig, politisk förföljelse, svält, naturkatastrofer) utifrån vissa kriterier, till dagens dominerande föreställning om mänskliga rättigheter som individuella och universella, oavhändliga varje människa i krig och fred.

Bokens övergripande argument byggs upp genom berättelsen om fem inflytelserika aktivister, som får varsitt kapitel: René Cassin och kampen för krigsveteranernas rättigheter, Albert Thomas och ILO:s arbete för transnationella sociala rättigheter, Fritjof Nansen och flyktingars rättigheter, Herbert Hoover och rätten till mat samt Eglantyne Jebb och barns rättigheter. Man kan invända mot att alla, möjligen bortsett Thomas, är välkända och utforskade personer från samma västerländska, socialliberala tradition och att fyra av fem är män. Men eftersom greppet inte i första hand är biografiskt individcentrerat, utan snarare ett sätt att spalta upp tidens humanitära katastrofer och de frågor de gav upphov till, spelar det mindre roll. Samtliga delstudier har mycket att ge för den som är intresserad av dessa problem, vare sig det rör just den här perioden eller i en vidare kontext. Cabanes åskådliggör också vilken liten humanitär miljö det fortfarande rörde sig om och den stora betydelsen av personliga band och nätverk såväl nationellt som internationellt.

En annan fördel med Cabanes bok är att han inte låter mänskliga rättigheter reduceras till juridik och konventioner. Tvärtom vill han lyfta fram en

bredare syn där inte minst de humanitära aktivisterna spelar en central roll i omdefinieringen av rättigheter. 1920-talets humanitära rättighetsdiskurs skapades i dialog mellan aktivister och jurister, där de förra var de mest drivande. Förändringar i folkrätten kom som ett resultat av *görande*, som ett svar på de humanitära organisationernas praktiska arbete i Centraleuropa, Ryssland, Balkan och Främre Orienten. Det humanitära mötet ”på fältet” och nya humanitära narrativ med fokus på empati för krigets offer förändrade också sättet att se på dessa offers rättigheter.

Cabanes är som mest övertygande när han skriver ihop första världskrigets historia med humanitarismens historia i vid bemärkelse och verkligen visar hur avgörande krigserfarenheten var för överlevarna. Hur viktigt men också politiskt och kulturellt svårt det var att erkänna forna fienders mänskliga värdighet och de rättighetsanspråk som följde med detta blir desto tydligare om man som Cabanes läser det mot bakgrund av den långtgående dehumanisering av fienden som präglade krigsåren och den akuta kris som utmärkte den omedelbara efterkrigstiden. Däremot är det en brist att Cabanes diskussion av innebörden av begreppet ”mänsklig värdighet” är så knapphändig och att vi inte får en klar bild av hur övergången mellan de två rättighetsparadigmen skulle ha gått till och varför den alls ägde rum. Trots sin lovvärda historiserande ambition skriver författaren här och på andra ställen ändå in sig i den rätlinjiga framstegshistoria om de mänskliga rättigheterna som han själv och många med honom med rätta kritiskt vill dekonstruera. Han går ibland väl långt i sin strävan att etablera 1914–24 som den ”nya” vändpunkten i de mänskliga rättigheternas kronologi – varför en definitiv sådan nu alls måste bestämmas. I summeringen ”This transition from war to peace in the course of the 1920s was a key moment in the emergence of a new sense of human rights that would lead in time to the Universal Declaration of Human Rights in 1948”² förminskas 1920-talets rättighetspolitik exakt på det sätt han sade sig vilja undvika då den skulle förstås i sin egen tid och rätt. Den reduceras till att bli det där om än

² Cabanes 2014, sid. 308.

litet större steget på vägen, länken i en kedja av ofullständiga versioner som fullbordas först efter nästa världskrigs katastrof.

Som kulturhistoriker med inriktning på första världskriget lyckas Cabanes belysa rättighetshistorien från ett annat håll och visa hur mycket spännande som kan sägas när dessa båda hittills ömsesidigt uteslutande forskningsfält sammanförs. Även om det inte finns utrymme att utveckla det här kastar rättighetsspåret också nytt ljus över första världskrigets mörka historia och komplicerar den gängse historieskrivningen om mellankrigstiden som just bara en *mellankrigstid* av brustna illusioner och misslyckanden vad gäller internationell rättvisa och fred. Hans bok hjälper oss att se hur ”urkatastrofen” tvärtom satte många olika och motstridiga skeenden i rörelse, varav 1920-talets numera bortglömda rättighetsrörelse kanske var en av de mest oväntade, men också mest bestående.